

Kartellbekjempelse i skandinaviske land ved bruk av lempning

av

Maria Ramsdal

Masteroppgave

Masteroppgaven er levert for å fullføre graden

Master i samfunnsøkonomi

Universitetet i Bergen, Institutt for økonomi

Desember 2011

UNIVERSITETET I BERGEN

Forord

Veileder: Kjell Erik Lommerud

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder Kjell Erik Lommerud for hans hjelp og veiledning under oppgaveskrivingen. Han har bidratt med råd om hvilken retning og innfallsvinkler oppgaven burde ha og nyttige kommentarer underveis. Jeg vil takke Kjell Sunnevåg fra Konkurransetilsynet for inspirasjon for masteroppgavens emne.

Jeg vil også takke studiekonsulent ved UiB Kjetil Stavø Hovig, som alltid er der for oss studenter. Hans hjelp har vært viktig gjennom studieløpet mitt ved UiB.

Til slutt vil jeg takke min mann Baste for god støtte gjennom hele prosessen. Uten din oppmuntring ville jeg ikke klart å gjennomføre.

Bergen, 29. november 2011

Maria Ramsdal

Sammendrag

Kartellbekjempelse i skandinaviske land ved bruk av lempning av

Maria Ramsdal, Master i samfunnsøkonomi

Universitetet i Bergen, 2011

Veileder: Kjell Erik Lommerud

"Ulovlig samarbeid er blant de alvorligste former for økonomisk kriminalitet, og har enorme samfunnsmessige konsekvenser. Forebygging og avdekking av karteller er derfor et høyt prioritert område for Konkurransetilsynet".

Ingunn B. Gjersvik, seksjonsleder i Konkurransetilsynet

Konkurransemyndighetene i de fleste land prioriterer avdekking av karteller veldig høyt og de skandinaviske landene er intet unntak. For å øke antall oppdagelser av karteller, implementerte de skandinaviske landene lempningsprogrammer som ga mulighet for å oppnå strafferabatt til de bedriftene som avslørte kartellet til konkurransemyndighetene. Lempningsordninger i skandinaviske land er et relativt nytt verktøy i kartellbekjempelsen og er derfor lite brukt av bedriftene. I Danmark foreligger det enda ikke noen erfaringer fra avsluttede saker. I Norge har lempningsprogrammet for de første fem årene kun resultert i to søknader. I tillegg til lite kjennskap til programmet kan også andre årsaker være grunn til så liten bruk av lempningsordninger. Bøtene for det ulovlige samarbeidet i skandinaviske land kan virke for lave, og fraværet av muligheten for fengselstraff i Sverige og Danmark kan sammen redusere ønsket om å formidle opplysninger til konkurransetilsynet. I oppgaven ser jeg på mulige revideringer i de skandinaviske programmene som kan øke deres effektivitet. Noen av revideringene kan være å innføre lempning for individer i Norge og Sverige. Videre kan man benytte fengselsstraff som sanksjon for brudd på kartellforbud i Sverige og Danmark og implementere et markørsystem i de skandinaviske landene.

Innhold

Forord.....	ii
Sammendrag.....	iii
Innhold.....	iv
1. Innledning.....	1
1.1 Problemstilling.....	1
1.2 Oppbygning av oppgaven.....	1
2. Lovverk.....	3
2.1 Konkurranselovgivning i skandinaviske land.....	3
2.1.1 Norge.....	3
2.1.2 Sverige.....	6
2.1.3 Danmark.....	8
3. Karakteristikk og effekter av kartellvirksomhet.....	10
3.1 Kartellvinning og samfunnsøkonomisk tap.....	10
3.1.1 Økonomisk teori om kartellsamarbeid.....	11
3.1.2 Stilltiende samarbeid vs. samordnet opptreden.....	13
3.1.3 Kartellets sårbarhet.....	15
3.2 Hvordan kan et sanksjoneringsystem virke preventivt på kartellvirksomhet?.....	20
3.2.1 Hva bør et optimalt utformet sanksjoneringsystem inneholde?.....	20
3.2.2 Bør individer få fengselsstraff?.....	21
3.2.3 Privat håndheving som et effektivt verktøy i kampen mot karteller.....	22
4. Lempningsprogram som et verktøy i kartellbekjempelse.....	25
4.1 Lempningsprogramets formål og teoretiske grunnlag.....	25
4.2 Teoretisk analyse.....	26
4.2.1 Modellen.....	26
4.2.1.1 Modellens forutsetninger.....	27
4.2.1.2 Bedriftenes strategier og timing av spillet.....	27
4.2.1.3 Tre delpillperfekte likevekter.....	28
4.2.1.4 CNR likevekt vs. CR likevekt.....	32
4.2.1.5 Kommentarer til modellen.....	34
4.3 Avgjørende egenskap for et effektivt lempningsprogram.....	35
4.3.1 Lempning før og etter etterforskning har startet.....	36
4.3.2 Only the First-Comer.....	37
4.4 Bør informanter belønnes?.....	40
5. Lempning i USA og EU.....	43
5.1 USAs lempningsprogram.....	43
5.1.1 The Corporate Leniency Policy.....	43
5.1.2 The Individual Leniency Policy.....	45
5.1.3 Straff og lempning: ”gulrot og pisk”-prinsippet.....	46
5.1.4 Amnesty Plus og Penalty Plus.....	47
5.2 EUs lempningsprogram.....	48
5.2.1 Bakgrunn og rettslig rammeverk.....	48
5.2.2 Hovedtrekk i EUs lempningsprogram.....	48
5.2.3 Reduksjon av bøter i dagens lempningsprogram.....	51
5.2.4 European Competition Network.....	52
6. Lempningsordninger i skandinaviske land.....	54
6.1 Norge.....	54
6.1.1 Innføring av lempningsordning.....	54
6.1.2 Vilkår for innvilgelse av lempning.....	55

6.1.3 Forslag til endringer i lempningsprogrammet.....	56
6.2 Sverige.....	57
6.2.1 Implementering av lempning og lovverk.....	57
6.2.2. Vilkår for lempningsinnvilgelse.....	59
6.3 Danmark.....	60
6.3.1 Lempningsinnføring og lovverk.....	60
6.3.2 Betingelser for lempning.....	60
6.3.3 Problemstilling rundt det danske lempningsprogrammet.....	62
7. Fra teori til praksis.....	64
7.1 Erfaringer av kampen mot karteller og bruk av lempning i ulike land.....	64
7.1.1 USA.....	64
7.1.2 EU.....	67
7.1.3 Norge.....	71
7.1.4 Sverige.....	74
7.2 Case-studier.....	76
7.2.1 USA: Det internasjonale Vitaminkartellet (1990-1999).....	76
7.2.2 EU: Ulovlig samarbeid om gassisolerte koblingsanlegg (1988-2004).....	80
7.2.3 Norge: Anbudssamarbeid mellom taktekkerfirmaer (2008-2011).....	83
7.2.4 Sverige: Asfaltsaken (1997-2001).....	85
8. Oppsummering og konklusjon.....	87
8.1 Oppsummering.....	87
8.2 Konklusjon.....	89
Referanser.....	92
Appendiks.....	101
Appendiks A: Lovverk.....	101
Appendiks B: Modellen til Motta og Polo (2003).....	106
Vedlegg 1: Personlig kommunikasjon.....	108

1 Innledning

1.1 Problemstilling

Kartellvirksomhet er en av de alvorligste økonomiske forbrytelsene i samfunnet. Deltakelse i karteller kan straffes med høye bøter og ansatte og ledere risikerer fengselsstraff. Hovedmålet med lempning er å gi større initiativ til bedrifter til å bryte ut av kartellet og legge fram bevis på overtredelse. Lempningsprogram implementeres i stadig flere jurisdiksjoner. I denne oppgaven vil jeg drøfte lempningsprogrammene i skandinaviske land. Oppgavens problemstilling er:

Kartellbekjempelse i skandinaviske land ved bruk av lempning.

Motivasjonen bak oppgaven er å se på lempningsprogrammer i skandinaviske land, hvilke likhetstrekk programmene har og hvilke resultater som er oppnådd. Sverige var det første av de skandinaviske landene til å implementere lempning allerede i 2002. Norge fikk lempningsordning to år senere og Danmark var det siste med innføring i 2007. I oppgaven tar jeg også for meg USAs og EUs lempningsprogram som resulterte i en betydelig økning av kartellavsløringer. Strafferabattsordninger i de skandinaviske landene er hovedsakelig basert på EUs lempningsprogram, men foreløpig har ordningene ikke hatt den ønskede effekten. Hvordan kan da effektiviteten til lempningsprogrammene økes slik at det kommer flere søknader? I oppgaven ønsker jeg derfor å drøfte hva som kan være årsaker til lite bruk av lempning i skandinaviske land. Med utgangspunkt i erfaringer fra andre jurisdiksjoner vil jeg også forsøke å konkludere med hvilke revideringer som kan være aktuelle for å øke effektiviteten til de skandinaviske lempningsordningene.

1.2 Oppbygning av oppgaven

Oppbygningen av oppgaven vil være som følgende. I kapittel 2 presenterer jeg konkurranselovgivning i skandinaviske land. I kapitlet ser jeg også på bakgrunn og forbudsbestemmelser i konkurranselover.

I kapittel 3 går jeg inn i den økonomiske teorien om kartellsamarbeid og hvilke innvirkninger karteller har på samfunnets velferd. Jeg ser også hvilket samarbeid som anses som ulovlig og lovlig, og hvilke tiltak som kan være avgjørende for å undergrave stabiliteten til kartellet.

Til slutt diskuterer jeg hvordan et optimalt sanksjoneringsystem bør være utformet.

I kapittel 4 presenterer jeg lempningsprogramms formål og teoretiske grunnlag. I dette kapittelet ser vi også på den teoretiske analysen av lempning. Først tar vi for oss modellen til Motta og Polo (2003). Modellen tar for seg to mulige effekter av lempningsprogram avhengig av valgte parametrene av konkurransemyndighetene. I modellen fokuseres det på den avgjørende betydningen av reduksjonen i bøter og størrelse på påtaleraten. Videre i kapittel ser vi på avgjørende egenskaper for et effektivt lempningsprogram og belønningsordning.

I kapittel 5 vil jeg presentere lempningsprogrammene til USA og EU oppsummere hovedforskjellene i de to ordningene.

I kapittel 6 ser jeg på lempningsordninger i skandinaviske land, deres implementering og krav som stilles til innvilgelse om strafferabatt. I kapittelet ser vi også på problemstillinger rundt programmene.

I kapittel 7 presentere jeg erfaringer fra lempningsprogrammene i USA, EU og skandinaviske land. Jeg tar også for meg case-studier av kartellsavsløring ved bruk av straffelempling.

I kapittel 8 vil jeg oppsummere og konkludere ved å komme med forslag til revideringer i de skandinaviske lempningsprogrammene.

2 Lovverk

Konkurransen bidrar til effektivisering av næringsliv gjennom stimulering av innovasjon og større valgfrihet i produkter og tjenester for konsumenter samtidig konkurrerende bedrifter holder priser og kostnader nede (www.regjeringen.no; nr.1). Aktørene som ikke klarer seg i konkurransen forsvinner fra markedet og kun de beste blir igjen. Bedriftene må derfor kunne tilby gode produkter til rimelige priser om de skal overleve i markedet og oppnå et tilfredsstillende resultat (St.meld.nr.15 (2004-2005)).

Effektiv konkurransepolitikk er ikke det samme som å la markedskreftene operere fritt. Konkurransen er heller ikke et mål i seg selv, men et virkemiddel for å sikre best mulig offentlige og private tjenester for en gitt ressursbruk eller pris. Markedsaktørene har insentiver til å begrense konkurransen. Konkurransespolitikkenes oppgave er å forhindre dette (www.regjeringen.no; nr.2).

Konkurranseregelverket er basert på en forutsetning om at bedriftene følger de gjeldene lover og reguleringer og ikke deltar i prissamarbeid og markedsdeling, da dette er uønsket og konkurranseskadelig (www.regjeringen.no; nr.2). I dette kapitlet vil jeg se nærmere på konkurranselovgivning i skandinaviske land og deres samsvar med EØS-avtalen og EUs regelverk.

2.1 Konkurranselovgivning i skandinaviske land

2.1.1 Norge

Det norske konkurranseregelverket har sitt opphav i de midlertidige prisreguleringene mellom 1914 og 1920. Prisloven av 1920 la grunnlaget for dagens konkurranselov. Et resultat av denne loven var at det ble innført meldeplikt for ”konkurranseskadelige sammenslutninger, monopoler og storbedrifter”. Denne meldeplikten ble videreført i trustloven av 1926 og prisloven av 1953. De tidligste forbudene mot vertikale og horisontale priskarteller ble introdusert i prisloven av 1953 som i utgangspunktet var ganske avansert for sin tid. Disse forbudene ble motarbeidet gjennom politisk press og regjeringens dispensasjonspraksis. Resultatet var at konkurranselovgivningen ikke lenger var like nyvinnende (Espeli 2004).

Hensikten med loven var å ”fremme en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling” og verne samfunnet mot ”urimelige” priser, fortjenester og forretningsvilkår (Johansen 2005). Selv om prisloven av 1953 var moderne for sin tid, var den likevel ikke uten mangler. Hovedsvakheten med prisloven var at den ikke inneholdt et forbud mot markedsdeling.

Et slikt forbud ville forenklet norske myndigheters motarbeidelse av denne typen karteller. Dette ble tatt med i konkurranseloven av 1993 (Espeli 2004). Året etter ble Prisdirektoratet og Statens pristilsyn slått sammen til Konkurransetilsynet som skulle sikre effektiv bruk av samfunnets ressurser gjennom håndheving av den nye konkurranseloven (Johansen 2005).

Dagens konkurranselov trådte i kraft 1. mai 2004. Lovens formål om samfunnseffektivitet forble uendret, men nå skulle det tas særlig hensyn til forbrukernes interesser. Loven innebar en rekke revideringer i forhold til konkurranseloven av 1993 (www.kt.no; nr.1).

Konkurranseloven av 1993 inneholdt relativt begrensede forbud rettet mot konkurransehemmende avtaler og handlinger som prissamarbeid, markedsdeling og anbudssamarbeid. De viktigste revideringene i den nye konkurranseloven omfattet forbud mot konkurransebegrensende samarbeid (§10) og forbud mot misbruk av dominerende stilling (§11). Bestemmelsene ble utformet etter EØS-avtalens artikkel 53 og 54 som igjen tilsvarer bestemmelsene i artikkel 101 og 102 i the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)¹. Hvordan § 10 og § 11 praktiseres i den nye konkurranseloven blir derfor påvirket av praksis til EU/EØS (NHO 2008).

Både vertikalt og horisontalt samarbeid rammes av forbudet mot ulovlig samarbeid i konkurranselovens § 10.² Med horisontalt samarbeid menes samarbeid mellom bedrifter på samme omsetningsledd og som egentlig er konkurrenter. Med vertikalt samarbeid menes samarbeid på ulike nivå i verdikjeden (www.kt.no; nr.2).

Både formelle og uformelle avtaler omfattes av forbudet. Selv om det ikke foreligger noe faktisk prissamarbeid, kan gjensidig utveksling av informasjon som har til formål å begrense konkurranse rammes av forbudet. Samarbeid mellom ikke-konkurrerende bedrifter, berøres ikke av forbudet. Det gjør heller ikke et samarbeid som kommer forbrukerne til gode gjennom lavere priser eller utvidelse av produktvalg (NHO 2008).

Konkurransemyndighetene består av Kongen, Fornyings- og administrasjonsdepartementet og Konkurransetilsynet (krnl.§ 8). Konkurransetilsynet forvalter og håndhever den norske konkurranseloven. Tilsynet har fullmakt til å kreve at det ulovlige samarbeidet opphører,

---

¹ Artikkel 101 og 102 i TFEU tilsvarer § 81 og § 82 i EF-traktaten

² Utdrag av § 10 finnes i Appendiks A

treffe mottiltak ovenfor foretakssammenslutninger samt ilegge gebyr for overtredelser av konkurranse-loven (Kolstad et. al 2006:12).

Konkurransetilsynet er underlagt Fornyings- og administrasjonsdepartementet, som er klageinstans ved saksbehandlingen av klager på vedtak som er fattet av tilsynet. Påtalemyndighetene er ikke underlagt konkurransemyndighetene, men har en viktig oppgave i konkurransehåndhevelsen ved strafferettslig forfølgning av saker for domstolene etter krrl. § 30.³ Det er viktig å fremheve at det er kun påtalemyndigheten som kan ta ut tiltale mot fysiske personer (Kolstad et. al 2006:14).

En viktig nyvinning i den nye konkurranse-loven var at ansvaret for lovbrudd ble lagt over på markedsaktørene. Dette gjelder spesielt ved brudd på § 10 og § 11. Tidligere kunne det søkes om fritak, men nå har aktørene selv ansvaret for at loven blir fulgt. Konkurransetilsynet har nå også mulighet til å sanksjonere brudd med overtredelsesgebyr i iht. § 29⁴. Denne muligheten var ikke tilgjengelig tidligere. Hensikten med den nye konkurranse-loven er at den skal virke avskrekkende (Gabrielsen 2009).

Størrelsen på gebyret er avhengig av bedriftens omsetning, lovbruddets grovhet og varighet. Gebyret kan likevel ikke overstige 10 prosent av bedriftens omsetning. Brudd på konkurranse-loven kan også straffes med bøter eller fengsel i inntil tre år jf. § 30(1) og med fengsel i inntil seks år ved brudd på § 10 under særdeles skjerpene omstendigheter jf. § 30(2). Bedrifter som medvirker til oppklaring av ulovlig samarbeid, kan få hel eller delvis nedsettelse av gebyrer eller bøter (lempning) (www.kt.no, nr.1), noe vi skal se nærmere på i kapittel 4.

Foruten den norske konkurranse-loven gjelder også EØS-avtalens konkurranse-regler i Norge. Disse reglene i EØS-avtalen kommer til anvendelse på avtaler eller tiltak som berører handel mellom EØS-land, dvs. handel som strekker seg utenfor Norges grenser. Markedsaktørene må være oppmerksom på at i tilfeller hvor en avtale eller tiltak påvirker samhandelen mellom EØS-land, vil både EØS-avtalens konkurranse-regler også være gjeldende i tillegg til den norske loven. Dersom avtalen eller tiltaket ikke strekker seg utenfor Norge, kommer kun den norske konkurranse-loven til anvendelse (NHO 2008).

---

³ Utdrag av § 30 finnes i Appendiks A

⁴ Utdrag av § 29 finnes i Appendiks A

Det er svært aktuelt da EØS-avtalens bestemmelser kommer foran de norske. Det vil si at selv om norsk konkurranselovgivning tillater eller forbyr adferd er det ikke gitt at dette er tilfelle i EØS-avtalens konkurranseregler. I de tilfeller hvor begge regelsett får anvendelse, skal EØS-reglene gå foran. Den nye EØS-konkurranseloven, som erstattet den gamle fra 1992, ble vedtatt samtidig som den nye norske konkurranse-loven. Dagens EØS-konkurranselov trådte i kraft 19. mai 2005 og inneholder flere nye og viktige punkter. De norske konkurransemyndighetene nå har hjemmel til å håndheve EØS-avtalens regelverk om konkurranse som er forbundet med bedriftenes markedsadferd (NHO 2008).

EØS-avtalens regler blir håndhevet av EFTAs overvåkingsorgan og Europakommisjonen. Kompetansefordelingen mellom de to organene er fastsatt i EØS-avtalens artikkel 56 og 57. Konkurransetilsynet er etter EØS-konkurranselovens § 6 forpliktet til å håndheve artikkel 53 og 54 i EØS-avtalen. Oppgaver til Konkurransetilsynet innebærer å hjelpe overvåkingsorganene, spesielt med innhenting av opplysninger og bistand under revisjoner for å lette håndhevingen av EØS-konkurranselov (www.kt.no; nr.3).

Foruten et rent EØS-samarbeid har de nordiske landene også et samarbeid seg imellom. Dette inkluderer en avtale fra 2001 hvor Danmark, Island og Norge inngikk en avtale om samarbeid i konkrete konkurransepolitiske saker. Sverige sluttet seg til avtalen tre år senere. Formålet med avtalen var å effektivisere landenes nasjonale konkurranselovgivning gjennom utveksling av taushetsbelagt informasjon (www.kt.no; nr.4).

2.1.2 Sverige

Den tidligere svenske konkurranse-loven av 1993 var tilpasset EUs gjeldende lovverk (www.kkv.se; nr.1). Den 1. november 2008 trådte en ny konkurranse-lov i kraft. Konkurranselovens formål (kap.1 § 1)⁵ - å fjerne hindringer for effektiv konkurranse - forblir uendret. Derimot, skal den nye loven effektivisere håndhevingen av lovbrudd (www.lwadvokat.se). Loven av 2008 er mer effektiv, klarere og mer tilpasset de regler som gjelder i EU. Den nye loven inneholder to forbudsbestemmelser: forbud mot konkurransebegrensende samarbeid mellom foretak (kap.2 § 1, tidligere § 6) og forbud mot misbruk av dominerende stilling (kap.2 § 7, tidligere § 19) (Svensson 2008).

---

⁵ Utdrag av 1 kap.§1 finnes i Appendiks A

Disse to bestemmelsene har ikke blitt forandret og tilsvarer artikkel 101 og 102 i TFEU (Svensson 2008). Med 2008-loven innføres det strengere regler ved kartellsamarbeid. Handelsforbud for bedriftene som deltar i kartellvirksomhet, økte overtredelsesgebyr og mulighet for raskere søksmål. Dette er noen av de revideringene som ble vedtatt. Den nye konkurranseloven representerer på flere måter en hardere linje ovenfor karteller (www.advokatsamfundet.se).

Saksbehandlingen er blant noe av det som er blitt effektivisert i den nye loven. Regler vedrørende prosedyrer har blitt forandret og foreldelsesfristen med tanke på overtredelsesgebyr er blitt forlenget. I den nye konkurranseloven er reglene som gjelder overtredelsesgebyr mer åpenbare for å vise at alvorlige lovbrudd som kartelldannelse skal ilegges gebyrer. Bestemmelsene vedrørende ettergivelse og reduksjon har blitt tilpasset EU-retten slik at det skal bli lettere for Konkurrentverket å bekjempe kartellvirksomhet (Regeringskansliet 2008).

Avtaler mellom foretak som har til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen i markedet på en betydelig måte er forbudt etter kap.2 § 1, med mindre annet er bestemt i loven. Bedriftene kan få innvilget individuelle fritak hvis vilkår i kap.2 § 2 er oppfylt. Konkurrentverket kan etter kap.3 § 1 stille krav at et lovbrudd av forbudene mot konkurranseskadelig samarbeid eller misbruk av dominerende stilling opphører. Etter den svenske konkurranseloven kap.3 § 5⁶ kan bedrifter ilegges en «konkurrensskadeavgift» for brudd på forbudene i kap.2 § 1 og § 7 som overføres til staten. Den ilagte konkurranseskadeavgiften er på maksimalt 10 prosent av bedriftens omsetning siste regnskapsår, jf.kap.3 § 6. I de tilfellene hvor det reises sak mot flere bedrifter, skal denne avgiften fastsettes separat for hvert av de involverte selskapene (Konkurrenslag 2008).

I Sverige håndheves konkurranseloven av Konkurrentverket. Konkurrentverket utsteder ikke bøter ved overtredelse på regelverket. Det er Stockholms tingsrett som etter forespørsel fra Konkurrentverket, kan avgjøre om en bedrift skal idømmes konkurranseskadeavgift. Det er bevisbyrde i slike saker og det er opp til Konkurrentverket å bevise at det er tilstrekkelige grunnlag for å ilegge konkurranseskadeavgift. Tingsrettens dom kan ankes til Marknadsdomstolen (www.regjeringen.no; nr.3).

---

⁶ Utdrag av 3 kap. § 5 finnes i Appendiks A

2.1.3 Danmark

I den tidligere danske konkurranseloven av 1997 var atferdsreglene et kombinasjonsprodukt av EU-tilpassede bestemmelser og nasjonale løsninger. Loven av 1997 avvek fra flere tidligere prinsipper i dansk konkurranselovgivning. En av nyvinningene var at det tradisjonelle inngrepsprinsippet ble erstattet av et forbudsprinsipp (www.regjeringen.no; nr.4).

Den danske konkurranselovens § 1 utpeker «effektiv samfundsmæssig ressourceanvendelse» som lovens overordnede målsetning, og «virksom konkurrence» som virkemiddelet for å nå denne målsetningen. Det er således samsvar mellom den norske konkurranselovs formål slik dette uttrykkes i § 1, 1. ledd, og den danske konkurranselovs § 1. I formålsbestemmelsen til den danske konkurranseloven ble det ved endringslov av 22.12.2004 nr. 1461 tatt inn en passus som presiserer at konkurransen skal reguleres «til gagn for virksomheder og forbrugere». Forbrukerhensyn fremheves således, på samme måte som i den norske konkurranselovens § 1, 2. ledd, som et hensyn loven skal ivareta (Kolstad 2005).

Den nye konkurranseloven ble gjort gjeldende fra 1. mars 2008. Det ble i forbindelse med ikrafttredelsen utstedt flere merknader som supplerte lovens bestemmelser. Disse lovene og merknadene var et resultat av omfattende høringer og samarbeid med næringslivet og andre aktører (www.dk.nanoq.gl).

Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak omhandles i den danske konkurranselovens § 6⁷. Avtaler innenfor samme virksomhet jf. § 5 eller avtaler som er omfattet av bagatellunntaket jf. § 7 er imidlertid unntatt dette forbudet.

Konkurrenserådet som håndhever av konkurranseloven kan kreve at overtredelse av konkurransbegrensende avtaler og misbruk av dominerende stilling skal opphøre med hjemmel i konkurranselovens § 16. Slike krav kan innebære ”hel eller delvis opphevelse av avtaler, vedtak, forretningsforbindelser m.v., prisregulering, pålegg om å selge til nærmere angitte kunder på vanlige vilkår eller pålegg om å gi adgang til nødvendig infrastruktur” (www.regjeringen.no; nr.4).

Brudd på forbudet mot konkurransbegrensende avtaler og misbruk av dominerende stilling medfører straff i form av bøter etter konkurranselovens § 23. Bøtestraff kan også idømmes ved manglende eller for sen melding av en fusjon eller hvis det gis uriktige eller villedende informasjon til konkurransemyndighetene eller ved overtredelse av artikkel 101 og 102 i TFEU (www.regjeringen.no; nr.5).

---

⁷ Utdrag av § 6 finnes i Appendiks A

Konkurrenserådet besitter vedtakskompetansen i Danmark, mens Konkurrencestyrelsen ser til at markedsaktørene holder seg innenfor bestemmelsene i konkurranseloven. Konkurrencestyrelsen innehar en sekretariatfunksjon for Konkurrenserådet, noe som innebærer at styrelsen legger frem saker for rådet og forbereder utkast til avgjørelser som skal tas av rådet (www.regjeringen.no, nr.3).

Oppsummering av kapittel 2

I dette kapitlet har vi sett på konkurranselovgivningen i de skandinaviske landene. De tette historiske og kulturelle båndene mellom disse landene har ført til store likheter innenfor konkurranselovgivningen. Den svenske konkurranseloven har som formål å fjerne hindringer for effektiv konkurranse. Formålet til den danske og den norske konkurranseloven er svært likt formulert og skal fremme konkurranse for å oppnå effektiv bruk av samfunnets ressurser. Det skal også tas særlig hensyn til forbrukernes interesser i disse formålsparagrafene.

Formålsbestemmelsene i konkurranselovene til Danmark og Norge kan derfor anses som en mellomting mellom en totalvelferdsstandard og en konsumentvelferdsstandard. Hvordan fungerer så dette i praksis? Er det slik da at konsumentens velferd tillegges like mye vekt som produsentens velferd? Forfattere Ekeberg, Skaar og Sørgard (2004) diskuterer i artikkelen *Formålsbestemmelsen i konkurranseloven* at når det gjelder fusjonssaker, må tap som følge av økte priser veies opp mot eventuelle kostnadsgevinster i totalvelferdsstandard. I en slik vurdering er en krone til produsentene like mye verdt som en krone til forbrukere. Å ta ”særlig hensyn til forbrukernes interesser” antyder at konsumenter ikke skal komme dårligere ut, men det er ikke presisert hvor stor vekt konkurransemyndighetene skal tillegge konsumentens velferd. Dette er ulikt i EU hvor det utelukkende praktiseres en ren konsumentvelferdsstandard. Som følge av dette skal alle fusjonene som fører til økte priser forbys.

Hvordan påvirker formålsbestemmelsene saker som omhandler ulovlig samarbeid? Betyr det at bedriftsinntjening er like mye verdt som konsumentens tap når formålparagrafen er basert på totalvelferdsstandard? Til tross for at Norge og Danmark har en annen formålparagraf i konkurransepolitikken enn EU, kan ikke ulovlige handlinger tillates selv om de kan føre til betydelige gevinster for bedriftene.

3. Karakteristikk og effekter av kartellvirksomhet

3.1 Kartellvinning og samfunnsøkonomisk tap

”Karteller skader konkurransen, setter utviklingen i stå, og forbrukerne kommer til å betale alt for høye priser”, sier Agnete Gersing, direktør i Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen i Danmark (www.epn.dk). En av de viktigste oppgavene til konkurransemyndighetene er derfor å avsløre slik konkurransekriminalitet. Kartellvirksomhet er en fellesbetegnelse for flere typer samarbeid som på forskjellige måter helt eller delvis begrenser konkurransen i markedet. Det innebærer at to eller flere bedrifter innenfor en bransje i samme horisontale ledd inngår i ulovlig samarbeid fremfor å konkurrere. Slikt ulovlig samarbeid kan omfatte fordeling av marked, samarbeid om priser, produksjon og anbudssamarbeid (www.kt.no; nr. 5).

Karteller kan vanligvis finnes i oligopolmarked hvor antallet bedrifter er begrenset og bedriftene produserer homogene varer eller tjenester. Hensikten med å danne kartell er å begrense konkurransen og dra nytte av felles markedsrett. Bedrifter får mulighet til å få monopolprofitt til sammen. Dette vil de ikke kunne oppnå når de opptrer separat. Forskjellen mellom samarbeid og monopol er at en monopolist kan operere åpent i motsetning til samarbeidspartnere, som alltid må operere i det skjulte. Ved å heve prisen, øker også fristelsen for å bryte ut og vinne hele markedet. Siden kartelldeltakere ikke kan inngå rettslige avtaler, må samarbeidet selvhåndheves ved hjelp av straffemekanismer når et eventuelt brudd på avtalen oppstår.

Internasjonale studier viser at prisene øker med 10-30 prosent ved ulovlig samarbeid. Som følge av de alvorlige og omfattende konsekvensene kartellvirksomhet har for samfunnet blir det derfor stadig større fokus på karteller. Europakommisjonen ilegger nå årlig bøter på 2-3 milliarder Euro. Fengselsstraff for deltaking i kartellvirksomhet er blitt stadig vanligere som sanksjoner i kampen mot kartellvirksomhet (Konkurransetilsynet 2008).

I dette kapittelet skal vi se nærmere på hvorfor bedrifter inngår i ulovlig samarbeid, hvilke initiativ de tar for å opprettholde en kartellavtale og hvilke tiltak som kan være avgjørende for å effektivisere kartellbekjempelse. Vi vil også fokusere på hvordan et optimalt utformet sanksjoneringsystem kan virke preventivt på kartelldannelse.

3.1.1 Økonomisk teori om kartellsamarbeid

Den økonomiske definisjonen av et kartell er "et marked hvor foretakene åpenbart opptrer samlet for å fastsette pris og omsetning slik at samlet profitt maksimeres" (www.lederkilden.no). Kartellvirksomhet kan beskrives som en form for organisert kriminalitet hvor flere aktører går sammen om en forbrytelse. Konsekvensene av slikt samarbeid er et samfunnsøkonomisk tap i form av høyere priser på produkter og tjenester (www.kt.no; nr.6).

Hovedmålet til kartellet er vanligvis å begrense konkurranse som normalt eksisterer i markedssituasjoner gjennom felles avtaler som gir kartellmedlemmene mulighet til å øke priser og profitt ved samarbeid. Det er allment kjent at kartellvirksomhet er skadelig for konsumentenes velferd. De aktørene som deltar i et kartell er i mange tilfeller bevisst på at deres deltagelse er ulovlig og at de risikerer strenge straffer hvis de blir tatt. Hva er da motivasjonen til de individene og bedriftene som deltar i kartellvirksomhet? For å besvare dette spørsmålet skal vi se nærmere på den økonomiske standardmodellen for kriminell aktivitet. Modellen er basert på antagelsen om at de som står ovenfor et valg om å involvere seg i kriminalitet er rasjonelle aktører som prøver å få mest profitt når de velger mellom ulovlig og lovlig adferd. Denne modellen ble først introdusert av Becker (1968) og deretter mye diskutert og videreutviklet av andre forskere (London Economics 2011).

Den utvidede standardmodellen som vi skal se på er presentert i rapporten *The Nature and Impact of Hardcore Cartels* av London Economics fra 2011. I modellen velger individene mellom lovlig og ulovlig aktivitet. Velger individet det ulovlige alternativet, innebærer dette et forventet tap i form av risikoen for å bli oppdaget og størrelsen på en eventuell straff.

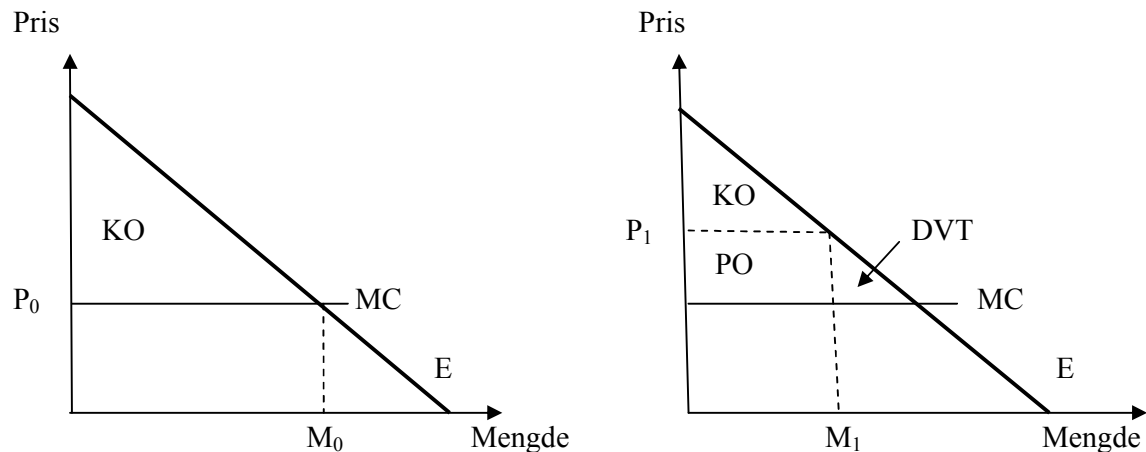
Det antas at et individ som velger ikke å begå en forbrytelse mottar utbytte fra en lovlig aktivitet W_L , og assosiert nytte $U(W_L)$. Et individ som velger å begå en forbrytelse mottar utbytte W_C hvis vedkommende ikke blir straffet og $W_C - S$ hvis han blir straffet. Sannsynligheten for arrestasjon og straff markeres med P og graden av straff med S . Forventet nytte fra ulovlig aktivitet er da $EU=(1-P)*U(W_C)+P*U(W_C - S)$. Et individ begår en forbrytelse hvis:

$$3.1) \quad EU=(1-P)*U(W_C)+P*U(W_C - S) \geq U(W_L)$$

Fra ligningen 3.1 ser vi at aktører kan bli fristet til å delta i lovbrudd dersom det forventede utbyttet overstiger det forventede tapet (London Economics 2011). Det som kan være avgjørende for risikoaverse aktører er at alvorlighetsgraden av straffen er tilstrekkelig høy slik at de tjener lite på å delta i kartellssamarbeidet.

Det er vanskelig å si hvor utbredt kartellvirksomhet er da slik aktivitet foregår i det skjulte og kun de tilfellene som blir avdekket blir registrert. Et tegn på kartellvirksomhet kan være at prisene er systematisk høyere enn de marginale kostnadene, siden i et marked med fri konkurranse vil velfungerende konkurranseregler presse prisene ned til marginalkostnadene (Konkurransetilsynet 1/2001). Konsekvensen av økt pris kan vises i figur 1:

Figur 1: Markedstilpasning under henholdsvis frikonkurranse og prissamarbeid

Figuren viser at ved høyere pris, P_1 , vil forbrukere etterspørre mindre kvantum, M_1 , enn når prisen er lavere, P_0 . Begrensning av konkurranse i markedet bidrar til større produsentoverskudd, PO , og lavere konsumentoverskudd, KO . Konsumentoverskuddet er maksimal betalingsvillighet fratrukket pris, summert for alle konsumenter.

Produsentoverskudd er differansen mellom pris og grensekostnader summert over alle enheter som blir solgt. Summen av konsumentoverskudd og produsentoverskudd utgjør samfunnsøkonomiskoverskudd. Det samfunnsøkonomiske overskuddet som ikke blir realisert på grunn av høy pris kalles dødvektstap, DVT (Gabrielsen 2003). Fra figur 1 kan vi se at jo høyere prisen blir over marginalkostnader desto større vil velferdstapet bli og som et resultat av dette vil samfunnets velferd reduseres.

Konsekvensen av ulovlig kartellsamarbeid er at forbrukerne enten velger ikke å betale for kartellets varer og velger et annet produkt, eller de betaler kartellprisen og med dette beriker kartellmedlemmene (OECD 2002).

Det at priser overstiger marginalkostnader er ikke nødvendigvis ensbetydende med prissamarbeid. Det kan være et resultat av stordriftsfordeler i bransjen, hvor konsekvensen av prissetting på likt nivå med marginalkostnader kan føre til økonomisk tap. I de tilfellene hvor bedriftene produserer differensierte produkter vil de oppnå noe lokal markedsrett. Dette gir bedriftene mulighet til å heve prisene over produksjonskostnadene, dette kunne de også ha oppnådd i et marked med generell svak konkurranse. Det vil si at bedriftene har markedsrett uten noe form for samarbeid (Konkurransetilsynet 1/2001).

3.1.2. Stilltiende samarbeid vs. samordnet opptreden

Samarbeid defineres som en avtale mellom to eller flere aktører som i noen tilfeller kan ha en ulovlig karakter. Samarbeid kan oppstå både når bedrifter handler gjennom organiserte karteller (samordnet opptreden) eller når de ikke samarbeider aktivt (stilltiende samarbeid) (Motta 2004:138). En utfordring konkurransemyndighetene står ovenfor er å skille de to samarbeidsformene.

I følge § 10 i den norske konkurranseloven er konkurransebegrensende avtaler mellom to eller flere bedrifter forbudt. Forbudet gjelder både for skriftlige og muntlige avtaler. Paragrafen omfatter også forbud mot konkurransebegrensende samordnet opptreden. Med dette menes det at et foretak kan opptre i samforstand selv om det ikke foreligger en konkret avtale (www.kt.no; nr. 2).

Stilltiende samarbeid eller «implisitt kartellvirksomhet» bygger på en felles oppfatning om å ha prisene høyere enn marginalkostnader. Hvis noen aktører ikke overholder avtalen og reduserer pris grunnet et ønske om å vinne markedsandeler, kan de risikere å bli straffet gjennom en priskrig. Slikt skjult samarbeid er stabilt hvis det langsiktige tapet (resultatet av en priskrig), er større enn den kortsiktige gevinsten ved å avvike fra samarbeidet (Konkurransetilsynet 1/2001).

Uten kommunikasjon (stilltiende samarbeid) er det krevende for bedriftene å løse koordinasjonsproblemer. Fraværet av kommunikasjon vil kunne resultere i feil, som det å

velge en pris eller en mengde som ikke er det optimale for kartellet. Når bedrifter prøver å tilpasse markedspris uten direkte kommunikasjon kan det oppstå misforståelser. Reduksjon av priser under markedspris kan utløse en priskrig. Ved å heve prisen over det ”rette” nivået for industrien kan det påføres et markedstap. Derfor kan eksperimentering med prisforandringer være en kostbar strategi (Motta 2004:141).

Som nevnt tidligere er stilltiende samarbeid et ikke-formelt samarbeid som baseres på trussel om framtidig priskrig dersom deltakeren bryter ut av avtalen. Problemet er at en slik priskrig ofte er dyrt å gjennomføre for de andre samarbeidspartnerne. Det som bidrar til kartellets stabilitet er den felles forståelsen om at partene kan oppnå høyere gevinst på lang sikt enn ved å bryte ut. Denne gevinsten kan likevel være midlertidig, siden høye priser i markedet kan føre til nyetablering. For å unngå nyetablering og stabilisere kartellet er det ofte behov for mer formalisert samarbeid mellom bedriftene. Det at bedriftene inngår i aktivt samarbeid selv om det er straffbart kan være et tegn på at utelukkende stilltiende samarbeid er vanskelig å opprettholde (Konkurransetilsynet 1/2001).

Graden av kontakt som bestemmer type samarbeidsmåte vises i figur 2:

Figur 2: Ulike samarbeidsformer⁸

Under samordnet opptreden har bedriftene mulighet til å kommunisere indirekte og koordinere felles pris (Motta 2004:141). Hvis en aktør deltar på et kartellmøte kan dette regnes som en overtredelse selv om aktøren ikke deltar aktivt eller inngår en avtale, da aktøren kan tilegne seg informasjon som kan være konkurransebegrensende (www.kt.no; nr.2). Denne informasjonen vil tillate dem å tilpasse markedspris uten å risikere en straffeperiode (Motta 2004:141).

Når bedriftene er asymmetriske med hensyn til produktutvalg og kostnader, oppstår det ofte et større behov for aktiv priskoordinering blant samarbeidspartnerne. I de tilfeller hvor

⁸ Sunnevåg (2010)

kartellprisen gir lavere inntjening, har de berørte bedriftene større insentiver til å avvike fra samarbeidet. For å redusere disse insentivene og styrke kartellets stabilitet, kan man foreta sidebetalinger, men dette er umulig uten et mer aktivt samarbeid. Problemet med slikt aktivt samarbeid er at det etterlater spor som kan benyttes som bevismateriale i en straffesak. Hva som er ulovlig samarbeid og hva som er konkurransetilpasning kan være en utfordring ved håndhevingen av konkurranselovens forbud (Konkurransetilsynet 1/2001).

For at samarbeidet skal anses som ulovlig er det nødvendig med en eller annen form for kontakt mellom bedriftene. Så lenge bedriftene ikke kommuniserer, skaper de ikke noe grunnlag for å bli straffet. Ensidig markedstilpassning (stilltiende samarbeid) er i så måte ikke forbudt (www.kt.no; nr. 2).

3.1.3 Kartells sårbarhet

Både formelle og uformelle karteller er sårbare i sin natur. Kartellets indre fiender er de partene som avviker fra den avtalte produksjonskvoten. Kartellets ytre fiender er bedrifter som står utenfor samarbeidet, men produserer samme vare. Slike ytre fiender kalles gjerne ”gratispassasjerer”. Siden kartellprisen er høyere enn marginalkostnadene har bedriftene insentiv til å bryte ut og bli ”gratispassasjer”(www.seeto.no).

Kartell kan karakteriseres som en organisert forbrytelse som involverer flere parter. Som forklart i Osbornes artikkel *Cartel problems* fra 1979 møter karteller følgende utfordringer: karteller må være i stand til å komme til en avtale, oppdage eventuelle brudd på kartellavtalen og straffe slike overtredelser.

Etter at avtalen er inngått kan karteller lide av intern ustabilitet. I følge Stigler (1964), referert i London Economics (2011), har kartellmedlemmer egne insentiver til å bryte ut av kartellavtalen og med dette øke profitt og muligens oppnå en større markedsandel. For å stabilisere kartellssamarbeid, må derfor interne straffemekanismer være på plass. Slike straffemekanismer består vanligvis av en kombinasjon av produksjonsovervåking og triggerstrategier.

Produksjonsovervåking innebærer overvåking av priser og kvantumet til kartellmedlemmer. I de tilfellene hvor produksjonsovervåking er vanskelig å oppnå, kan kartellmedlemmene ty til triggerstrategi hvor de pålegger straffeperioder når det oppstår eventuelt brudd på avtalen.

I dette kapittelet ønsker vi derfor å se nærmere på hvilke grunn deltakere har for å bryte ut eller forsette å beholde avtalen, og hvilke tiltak som kan gjennomføres for å destabilisere kartellene. For å illustrere den eventuelle avveiningen tar vi utgangspunkt i en modell av Cecilie Aubert, Patrick Rey og William E. Kovacic fra artikkelen *The Impact of Leniency and Whistleblowing Programs on Cartels* fra 2003.

Modell for samarbeidsspill

Modellen tar for seg to bedrifter i et uendelig gjentatt spill hvor de har mulighet til å kommunisere i hver periode. Bedriftene har samme diskonteringsfaktor $\delta \in (0,1)$ og begge bedriftene vil maksimere sin forventede profitt.

Steg 1:

Kommunikasjonen finner sted hvis begge bedriftene ønsker det.

Steg 2:

Bedrifter kan alltid konkurrere, men i de tilfellene hvor kommunikasjon fant sted, kan de istedenfor velge å samarbeide. I hver periode kan bedriftene få en av følgende profitter:

- π^C dersom begge konkurrerer
- π^M dersom begge bedriftene samarbeider
- π^D dersom en bedrift avviker og den andre fortsetter å samarbeide, i dette tilfellet får den andre bedriften profitt lik $\underline{\pi}$.

Vi bruker notasjon M siden det som motiverer bedriftene til å samarbeide er muligheten for å oppnå monopolprofitt. Vi antar at:

$$3.2) \quad \underline{\pi} \leq \pi^C < \pi^M < \pi^D, \quad \underline{\pi} + \pi^D < 2\pi^M$$

Ulikhetene viser at det lønner seg for bedrifter å samarbeide siden profitt ved konkurranse er vesentlig mindre. Bedriften tjener på å bryte ut når den andre fortsetter å forholde seg til avtalen. Modellen antar at samarbeid krever noe kommunikasjon som i sin tur skaper et bevis som konkurransemyndighetene kan finne dersom de etterforsker bedriftene. Dette bevismaterialet kan bedriftene komme med til konkurransemyndighetene for å få strafferabatt. For å forenkle analysen antar denne modellen at beviset bare varer i en periode siden kun nåværende oppførsel kan straffes av konkurransemyndighetene. Sannsynligheten for etterforskning er gitt med parameteren ρ .

I de tilfellene hvor en bedrift blir oppdaget, kan konkurransemyndighetene pålegge en maksimal bot F . Denne boten har ikke tilstrekkelig avskrekkende effekt på samarbeidet hvis den pålegges bare med sannsynlighet ρ : $\pi^M - \pi^C > \rho F$.

Valg av tidspunkt:

- 1) Hver bedrift velger hvorvidt de vil kommunisere.
- 2) Hvis bare en av bedriftene velger ikke å kommunisere fører dette automatisk til konkurranse, med mindre kommunikasjon finner sted som igjen skaper bevis på ulovlig samarbeid. Etter at avgjørelsen om å samarbeide har funnet sted, står bedriftene ovenfor valget om de ønsker å fortsette samarbeidet eller å avvike. Den bedriften som velger å avvike kan også gå til konkurransemyndighetene med bevis for å få strafferabatt.
- 3) Hvis ingen av bedriftene rapporterer, vil konkurransemyndighetene etterforske bedriftene med sannsynlighet ρ .

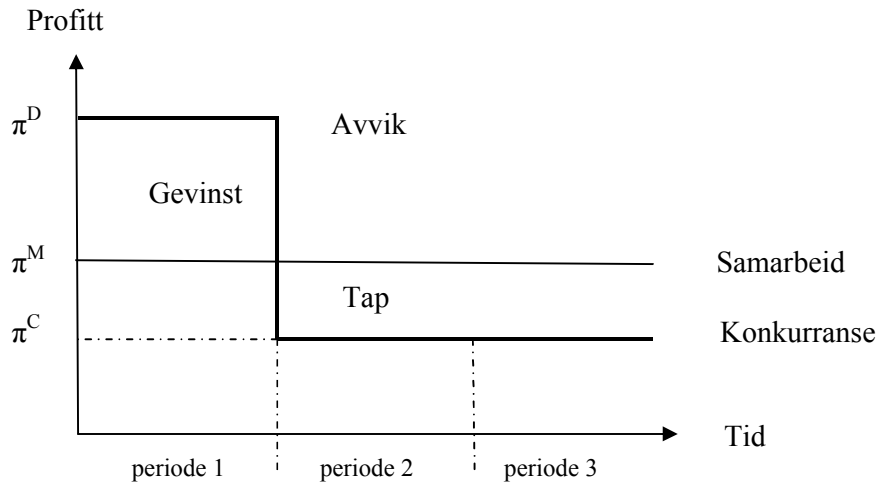
Forfatterne av modellen ser på to alternativer. Et hvor konkurransemyndighetene kun kan oppdage samarbeid ved etterforskning og et hvor bedriften selv rapporterer samarbeid mot strafferabatt. Det siste alternativet skal vi komme tilbake til i kapittel 4.

I det tilfellet hvor samarbeid kun avdekkes i forbindelse med en etterforskning, vil profitten i hver periode være følgende:

- π^C hvis samarbeid ikke finner sted,
- $\pi^M - \rho F$ hvis bedriftene samarbeider,
- $\pi^D - \rho F$ hvis samarbeid finner sted og en bedrift avviker fra samarbeidet. Den som fortsetter samarbeidet etter den andre avviker får: $\underline{\pi} - \rho F$.

Dersom profitten ved å bryte ut er tilstrekkelig stor, vil incentivet til å avvike øke, men samtidig er det risiko for å utløse en priskrig som skal vare i alle fremtidige perioder. Hovedpoenget med triggerstrategien er: samarbeid så lenge motparten samarbeider, hvis motparten avviker, så vil den andre part konkurrere i fremtiden. Hver av bedriftene får da bare profitt lik π^C som er betydelig lavere enn profitt ved samarbeid. Dette er straffen for å bryte ut av avtalen.

Den økonomiske tilpasningen som bedrifter står ovenfor kan illustreres ved hjelp av figur 3:

Figur 3: Profitt ved forskjellige tilpasningsformer⁹

Fra figuren ser vi at profitten ved å samarbeide er høyere enn ved å konkurrere og den er jevn over alle perioder. Den kortsiktige profitten ved å bryte ut av avtalen vil være vesentlig, men bedriften kan risikere å pådra seg et langsiktig tap i framtiden. Dersom den kortsiktige profitten veier mer enn den langsiktige, er det vanskelig for bedrifter å opprettholde et samarbeid.

For å avveie dagens profitt opp mot profitt i framtiden bruker vi en diskonteringsfaktor som viser hvor mye en krone er verdt i fremtiden mot en krone i dag. Dersom diskonteringsfaktor nærmer seg null vil dette bety at bedriftene er meget tålmodige og motsatt dersom diskonteringsfaktor nærmer seg én. For å finne nåverdien av profitten som tilsvarer verdien i dag av å motta en krone i året ifra og med i år og i alle fremtidige periode, neddiskonterer vi framtidige utbetalinger med diskonteringsfaktor δ .¹⁰ Verdien av det man får i dag er lik 1:

$$3.3) \quad NV = 1 + \delta 1 + \delta^2 1 + \delta^3 + \dots = 1(1 + \delta + \delta^2 + \delta^3 + \dots) = \frac{1}{1 - \delta}$$

Nåverdien av å motta en krone fra og med neste periode og fremover blir da:

$$3.4) \quad NV = \delta \frac{1}{1 - \delta} = \frac{\delta}{1 - \delta}$$

⁹ Sunnevåg (2010b)

¹⁰ Johansen (2009).

Forfatterne hevder videre at den mest lønnsomme samarbeidsstrategien er å samarbeide i hver periode og straffe ethvert avvik ved å vende tilbake til konkurranse. Samarbeidet er derfor stabilt hvis profitten ved avvik og profitt i alle fremtidige perioder er lavere enn neddiskontert profitt ved samarbeid:

$$3.5) \quad \pi^D - \rho F + \frac{\delta}{1-\delta} \pi^C \leq \frac{1}{1-\delta} [\pi^M - \rho F]$$

eller tilsvarende

$$3.6) \quad \pi^D - \pi^M \leq \frac{\delta}{1-\delta} [(\pi^M - \rho F) - \pi^C]$$

Vi kan løse ligningen 3.6 for δ slik at vi kan regne ut den kritiske diskonteringsfaktoren, δ^* . Denne faktoren stiller bedrifter ovenfor et valg mellom å bryte ut eller fortsette å samarbeide.

$$3.7) \quad \delta \geq \frac{\pi^D - \pi^M}{\pi^D - \pi^C - \rho F} = \delta^*$$

Dersom bedriften har en δ som er høyere enn den kritiske diskonteringsfaktoren, vil bedriften fortsette å samarbeide siden avvik fra samarbeidet ikke vil være lønnsomt (Johansen 2009). Som nevnt tidligere, høy δ tilsvarer høy tålmodighet og øker derfor initiativene for samarbeid mellom bedriftene.

Hvordan kan vi da få høyest mulig δ^* for å øke instabiliteten i kartellet? Ved analysing av ligning 3.7 ser vi at sannsynligheten for samarbeid øker ved høy samarbeidsprofitt, lav konkurranse- og utbryterprofitt, liten sannsynlighet for oppdagelse av samarbeid og lavt bøtenivå. Det vil si at i fravær av avsløringsmekanismer kan konkurransemyndighetene effektivisere kartellbekjempelse gjennom tilskrekkelig høyt bøtenivå og større sannsynlighet for kartelloppdagelse.

Jeg konkluderer med at kartellstabilitet møter flere utfordringer. Først, kommunikasjon og åpenhet rundt produksjon er nøkkelementer til en vellykket kartellvirksomhet. Etterpå, straffemekanismer i form av en langvarig priskrig, må være troverdige. Hvis trusselen om straff ikke kan gjennomføres, kan dette ødelegge stabiliteten til kartellet. Til slutt, høy pris og lave etableringsbarrierer kan stimulere nyetableringer som kan føre til reduksjon av kartellprofitt.

Kartellets stabilitet påvirkes også av eksterne trusler. Til de tilhører negativ etterspørselssjokk som reduserer etterspørsel etter kartellets produksjon og en hardere bruk av konkurransepolitikkens straffemidler. Etter min mening kan et optimalt utformet sanksjoneringsystem gi den ønskede avskrekkende effekten på kartellsamarbeid og ødelegge stabiliteten til karteller, noe som vi tar for oss videre.

3.2 Hvordan kan et sanksjoneringsystem virke preventivt på kartellvirksomhet?

3.2.1 Hva bør et optimalt utformet sanksjoneringsystem inneholde?

Tiltak som fører til rask avvikling av samarbeid er svært effektivt mot kartellvirksomhet. Et optimalt utformet sanksjoneringsystem kan påvirke kartellets levetid og på denne måten utnytte kartellets naturlige sårbarhet (Konkurransetilsynet 1/2001).

For at et sanksjoneringsystem skal være effektivt må to viktige kriterier imøtekommes. For det første må systemet kunne benytte tildelte ressurser på en effektiv måte. Sanksjonene bør derfor utformes på en måte som gir størst mulig tap på grunn av prissamarbeid. For det andre må ressursbruken i håndhevingen være optimal. Dette vil si at man bør øke ressursbruken i de tilfellene såfremt det fører til reduksjon i samfunnsøkonomisk tap som er et resultat av prissamarbeid (Konkurransetilsynet 1/2001).

Den standardmodellen for kriminalitet som vi så på i 3.1.1 antyder at eiere av bedrifter har insentiver til å delta i kartellvirksomhet dersom forventet profitt fra det illegale samarbeidet overgår profitten fra den lovlige driften. Det forventede utbyttet fra det ulovlige samarbeidet må likevel vurderes opp mot sannsynligheten for å bli oppdaget og straffet. Straffen hvis man blir oppdaget kan være av både finansiell og ikke-finansiell art. Ansatte med vanlig lønn har ofte færre insentiver til å delta i kartellsamarbeidet, med mindre lønnen er knyttet opp til selskapets prestasjoner. I slike tilfeller kan enkelte ansatte derfor ha ekstra motivasjon for å delta (London Economics 2011).

Myndighetene kan påvirke nivået av kriminell aktivitet ved å forandre sannsynligheten for å bli dømt (P) eller alvorlighetsgraden av straffen (S). Dette stemmer overens med modellen presentert i kapittel 3.1.1 hvor økning i P og S fører til at bedrifter har mindre initiativ til å delta i den ulovlige aktiviteten.

Alvorlighetsgraden av straffen er avhengig av faktorer slik som størrelsen på boten, lengden på fengselsstraffen eller andre sanksjoner slik som direktørdiskvalifikasjon og lignende. Størrelsen på boten bør tilsvare skaden som ble forårsaket av lovbruddet:

$$3.8) \quad P \times Bøter = Skade \text{ eller } \text{tilsvarende } Bøter = Skade/P$$

Man bør legge merke til at bøter i denne sammenhengen inkluderer alle typer finansielle sanksjoner, slik som idømte bøter og utbetalinger etter private søksmål. Dette betyr at bøter som blir ilagt i kartellsaker kan være noe lavere dersom man forventer at andre parter også vil kreve oppreisning (London Economics 2011).

Et optimalt sanksjoneringsystem som består av finansielle og ikke-finansielle sanksjoner, bør fokusere både på bedrifter og individer som deltar i kartellsamarbeid. Sanksjoner som rettes mot individer kan bidra til å kontrollere de ansattes ulovlige handlinger og deres vilje til å delta i karteller (London Economics 2011).

Hovedmålet med den avskrekkende effekten er både å hindre nye forbrytelser og samtidig avskrekke andre fra å begå lignende forbrytelser. Problemet er at det er vanskelig for konkurransemyndighetene å vurdere hvor effektive tiltakene er siden kartellvirksomhet er hemmelig.

Når avgjørelsen om hvorvidt selskapet skal delta i kartell eller ikke skal tas, vil man veie forventede gevinster opp mot eventuelle sanksjoner i tilfelle kartellet blir avslørt. Ut fra ligning 3.8 ser vi at det optimale bøtenivået for deltagelse i et kartell er lik skade, som er et resultat av kartellvirksomheten, delt på risikoen for å bli oppdaget. Det vil si at hvis det er bare 50 % sannsynlighet for å bli oppdaget, må straffen være lik to ganger skade for å ha en tilstrekkelig avskrekkende effekt.

3.2.2 Bør individer få fengselsstraff?

For å styrke den avskrekkende effekten kan fengselsstraff være et effektivt virkemiddel for håndheving av konkurranseloven. Scott Hammond fra det amerikanske justisdepartementet er overbevist om at det er harde fengselsstraffer som er løsningen for effektiv bekjempelse av kartellvirksomhet.

”Et selskap kan alltid finne måter å tilgodese en sjef som får en personlig bot, men en fengselsstraff må alltid sones personlig,” sier Hammond som er en av verdens fremste eksperter på avsløring av karteller (www.bt.no).

Karteller organiseres av individer og selskaper som forventer at de kan få en betydelig profitt ved å delta i kartellsamarbeid. Menneskene bak kartellene er ikke småkriminelle, men smarte forretningsfolk som innehar høye leder- og ansvarsstillinger i sine respektive selskap. Ettersom selskapene har anledning til å oppnå meget høy profitt gjennom deltagelse i et kartell er det viktig med strenge straffer for hindre et ulovlig samarbeid (Massey 2006:180).

Det er selskapenes ledere som tar den konkrete beslutningen om å gå inn i et kartell. Disse lederne er ofte tjent med kartellvirksomhet da deres lønn er resultatbasert eller at de får bonuser og andre fordeler av å være med i kartellet (Massey 2006:180).

I de tilfellene hvor det ulovlige samarbeidet finner sted med eierens samtykke, vil eierne gi en kompensasjon. I slike tilfeller blir bedriftens eiere straffet, selv om en monetær straff ilegges for eksempel ledelsen. Dersom ledelsen bryter loven uten eierens samtykke kan fengselsstraff virke mer preventivt. En bot som ilegges bedriften vil forøvrig kunne påvirke bedriften indirekte ved at eierne får insentiv til å se til at bedriften drives lovlig og følger nøye med på ledelsen. Problemet er at ofte vil en slik nøye kontroll være vanskelig, tidkrevende og kostbar. En straff direkte på dem som utfører forbrytelsen, i dette tilfellet fengselsstraff for ledelsen, vil derfor kunne ha større effekt (Konkurransetilsynet 1/2001).

3.2.3. Privat håndheving som et effektivt verktøy i kampen mot karteller

Å gjøre det lettere for private aktører for å gå til søksmål i de tilfellene hvor de har lidd tap som følge av kartellvirksomhet, er en måte som trolig vil kunne øke sannsynligheten for å oppdage kartell (Konkurransetilsynet 1/2001). Private erstatningssøksmål vil som regel føre til at den som har lidt et økonomisk tap som følge av et ulovlig samarbeid eller andre brudd på konkurranseloven får tapet dekket (www.europalov.no).

Private erstatningssøksmål er til fordel for andre enn den skadelidte, blant annet næringslivet og forbrukerne generelt. Det har en preventiv virkning i form av at bedriftene vil prøve å unngå lignende overtredelser i fremtiden. Private søksmål vil også bidra til en bedre kultur og større konkurranse blant markedsaktørene. Dette vil igjen føre til lavere priser, bedre produksjonsspekter og bedre kvalitet (www.kt.no; nr. 7).

Erstatningssøksmål i saker som omfatter brudd på konkurransereglene er generelt krevende, da det kreves store mengder informasjon og fakta for å kunne si at en overtredelse har funnet sted og hvor stor økonomisk skade denne overtredelsen har påført. Et annet problem er at overtreder og fornærmede har svært ulik tilgang til denne typen informasjon. Privat håndheving av konkurranseloven er derfor ikke spesielt utbredt, verken i EU eller i EFTA-landene (www.europalov.no).

For å oppdage og fjerne eventuelle hindringer for erstatningssøksmål på konkurranseområdet, vedtok Kommisjonen 19. desember 2005 en grønnbok for å starte en debatt hvor de viktigste hindringene for et mer effektivt system for erstatningskrav ved brudd på konkurranseloven stod i fokus. I 2008 vedtok Kommisjonen den såkalte hvitboken, som bygget videre på debatten fra grønboken. Hovedformålet med hvitboken var å lette søksmålsadgangen for alle som lider økonomisk tap som følge av brudd på konkurranseloven. Kommisjonen fremhever også den preventive virkningen denne type søksmål kan ha (www.europalov.no).

Erfaringer fra EU-landene har vist at det er svært få enkeltpersoner som går til sak alene mot bedriften i konkurransesaker. Ideen om gruppesøksmål bygger på tanken om at man står sterkere jo flere man er sammen. Hvitboken tar derfor opp muligheten for gruppesøksmål. Denne muligheten eksisterer blant annet ikke i flere av EUs medlemsland. I Norge derimot, har det blitt åpnet for gruppesøksmål gjennom den nye tvisteloven som trådte i kraft 1. januar 2008. Norge er altså et foregangsland på dette området (Konkurransetilsynet 2008).

Konkurransetilsynet har som mål at flere private aktører retter erstatningssøksmål mot de bedriftene som deltar i karteller eller som misbruker en dominerende posisjon. Konkurransetilsynet ønsker at aktørene som blir skadelidende av kartellvirksomhet selv skal være med å bidra til håndhevingen av konkurranseloven. Denne type intern håndheving av konkurranseloven, bør bli et viktigere tillegg til den håndhevingen Konkurransetilsynet utøver selv i dag (www.kt.no; nr. 7).

De som har lidd tap som er relatert til kartellvirksomhet kan kreve å få dette tapet dekket. For at en overtredelse av konkurransereglene skal medføre erstatningsansvar, må tre vilkår være oppfylt. For det første må overtredelsen være uaktsom eller forsettlig. For det andre må den skadelidte kunne sannsynliggjøre at han har lidd et økonomisk tap. Til slutt må det være en

tilstrekkelig nær årsakssammenheng mellom overtredelsen og det økonomiske tapet (NHO 2008).

Overtredelser av konkurransereglene vil i flere saker anses som uaktsomt, da det er bedriftenes eget ansvar å gjøre seg kjent med og følge de regler som til en hver tid gjelder for deres bedrift. Vilkåret om uaktsomhet vil derfor vanligvis være oppfylt. Hvorvidt bedriften som bryter loven blir idømt erstatningsansvar er ofte opp til hvor godt den fornærmede parten klarer å dokumentere sitt tap og at det var dette spesifikke lovbruddet som resulterte i dette tapet (NHO 2008).

Oppsummering av kapittel 3

Karteller forårsaker stor skade for konsumenter og kan resultere i betydelig forbrukertap hvert år. Hovedpoenget med sanksjoner er å ha avskrekkende effekt. Ved kartelldannelse må deltakere regne med eventuell utbetaling av kompensasjon når kartell blir oppdaget. Hvis konkurransemyndighetene gjennom tilsvarende konkurranselov sørger for at det økonomiske tapet blir refundert, kan privat håndheving være et effektivt verktøy i kampen mot kartelldannelser. Jeg mener at tilstrekkelig høyt bøtenivå og fengselstraff kan også gi den ønskede avskrekkende effekten på kartellsamarbeid og undergrave stabiliteten til karteller.

Når det gjelder de skandinaviske landene, ligger sanksjonene på EU-nivå og tilsvarer maksimumsgrense på 10 % av bedriftens omsetning. I følge Vennstrøm (2010) kan både bedriften og ledelsen i bedrifter i Danmark og Norge bli ilagt bøter. Norge er det eneste av de skandinaviske landene som praktiserer fengselsstraff i opp til seks år i kartellsaker, men til nå har ikke bestemmelsen om fengselsstraff vært i bruk. Når det gjelder Sverige, representerer den nye konkurranseloven som trådte i kraft 2008 en strengere linje ovenfor kartellvirksomhet. Dette gjøres ved å introdusere reviderte prinsipp angående fastsettelsen av bøter og muligheten for å ilegge de involverte individene et handelsforbud. Handelsforbud vil imidlertid ikke bli ilagt i de tilfellene hvor et kartellmedlem har hjulpet det svenske konkurransetilsynet.

4. Lempningsprogram som et verktøy i kartellbekjempelse

4.1 Lempningsprograms formål og teoretiske grunnlag

Konkurransemyndighetene har flere verktøy for å håndheve konkurranseloven. Ett av de verktøyene som brukes i kampen mot karteller er amnestiordningen (lempning). Lempning kan defineres som innvilgelse av fullt amnesti eller reduksjon av straff i bytte mot samarbeid med konkurransemyndighetene (Wils 2006).

USA var i 1978 det første landet som innførte lempningsprogram som en del av sin konkurransepolitikk. Den vellykkede lempningsordningen i USA inspirerte Europakommisjonen til å følge eksemplet og å vedta sitt første lempningsprogram i 1996. Lempningsprogrammer kommer i to varianter. Den amerikanske, hvor det bare er den første bedriften som rapporterer som får full lempning og de neste ingen reduksjon, og EUs modell, hvor den første som rapporterer får full lempning og de neste får en viss reduksjon i bøter.

Hovedmålet med lempningsprogram er å destabilisere karteller gjennom fjerning av tillitt mellom deltakere. En lignende tilnærming brukes i forbindelse med rettfølgelse av mafia gjennom det såkalte "vitnebeskyttelsesprogrammet". Som en belønning mottar vitnet (delvis) ettergivelse av straff for sin forbrytelse og beskyttelse mot hevn fra medlemmene av kriminellsyndikatet. Til tross for at tilliten mellom (familie) medlemmer av mafiaen var relativt sterk, viste vitnebeskyttelsesprogram seg å være en stor suksess i det forrige århundre. Det var derfor ikke overraskende at en lignende tilnærming ble brukt av konkurransemyndighetene i kartellbekjempelsen (Motchenkova 2010).

Lempningsprogrammer kan ha flere formål. Først og fremst de tar sikte på å gi eksisterende karteller et insentiv til å rapportere sine lovbrudd i bytte for å eliminere risikoen for å bli oppdaget (Kingma 2007).

Når det gjelder valg mellom å samarbeide eller å avvike er det ofte snakk om et Fangenes Dilemma-spill. Dette spillet kjennetegnes ved at rivaler oppnår et utfall som er individuelt rasjonelt, men kollektivt irrasjonelt. Når bedriftene treffes i markedet bare en gang, øker det sjansen for å avvike og få mest mulig profitt. Sjansen for samarbeid øker når bedrifter treffes flere ganger og samarbeider over flere perioder. Målet til et lempningsprogram er å stimulere bedrifter til å bryte ut av slike kollusjoner og rapportere til konkurransemyndighetene.

Videre kan et lempningsprogram også virke preventivt på kartelldannelse. Lempningsprogram øker initiativene til å rapportere og med det vokser ustabiliteten innenfor et kartell. Frykten for å bli sviktet av kartellpartnere kan hindre bedrifter fra å starte et kartell. Det tredje formålet med lempningspolitikk er å få mer informasjon om karteller og dermed redusere kostnadene ved håndheving og påtale. For å avdekke karteller må vanligvis konkurransemyndighetene drive med overvåkning av industri. Selvrappoterende bedrifter gir verdifull informasjon om brudd som ellers måtte ha blitt innhentet gjennom en ressurskrevende etterforskning (Kingma 2007). Lempning gir på denne måten myndighetene mulighet til å spare både tid og ressurser og fører dermed til en økning i samfunnsvelferd.

4.2 Teoretisk analyse

I dette kapittelet vil jeg presentere en modell av Massimo Motta og Michele Polo fra artikkelen *Leniency programs and cartel prosecution* fra 2003, som kan brukes som en utvidelse av modellen presentert i kapittel 3.1.3. Motta og Polo var de første som diskuterte den tosidige effekten av et lempningsprogram. Ifølge dem kan lempningsprogram fra en side stimulere til kartelldannelse siden kostnader ved samarbeidet er redusert. Fra den andre siden vil et veldesignet lempningsprogram føre til oftere avsløring av karteller. I artikkelen undersøker derfor forfatterne hvordan valg av parametrene til lempningsprogram påvirker avskrekkings- og opphørsegenskapene til karteller.

Begrepet lempningsprogram brukes i artikkelen for å referere til en reduksjon i bøter. Alle bedrifter som rapporterer kan få lempning selv etter at en undersøkelse har startet. Modellen beskriver først følgende momenter: valg av håndhevingspolitikk, timing av spillet og bedriftenes strategier. Deretter ser modellen på vilkår for eksistens av tre delspillperfekte likevekter. Til slutt kommer forfatterne med konklusjon på hvilke effekter et lempningsprogram har på kartellsamarbeid.

4.2.1 Modellen

I modellen antas det at en gruppe av perfekt symmetriske bedrifter vurderer å samarbeide for å opprettholde pris over marginalkostnader. Konkurransemyndighetene i sin tur kan tilby lempningsordning til de bedriftene som samarbeider med dem og få bøkene redusert.

4.2.1.1 Modellens forutsetninger

Valg av håndhevingspolitikk

Konkurransemyndighetene kan velge et sett med følgende parametere:

- Bedrifter som er bevist skyldig får fulle bøter $F \in [0, \bar{F}]$ hvis de ikke har samarbeidet med konkurransemyndighetene, der maksimal bot er eksogent gitt av loven;
- Hvis de har samarbeidet med konkurransemyndighetene, får de reduserte bøter $R \in [0, F]$ etter lempningsprogram;
- Sannsynligheten $a \in [0, 1]$ at bedrifter er overvåket av konkurransemyndighetene;
- Sannsynligheten $p \in [0, 1]$ at konkurransemyndighetene vellykket avslutter påtale.

En overvåking av samarbeidsbedrifter kan avsluttes på to måter: enten at et av kartellmedlemmene avslører informasjon til konkurransemyndighetene, og deltakerne funnet skyldige med sannsynlighet 1, eller ingen avslører informasjon. I sistnevnte tilfellet må konkurransemyndighetene starte etterforskningen, prøve å bevise at bedriftene er skyldige, noe som skjer med sannsynlighet p . Konkurransemyndighetene disponerer begrensede ressurser som må være optimalt fordelt mellom overvåking og påtalerate a og p .

4.2.1.2 Bedriftenes strategier og timing av spillet

I artikkelen antas det videre to mulige samarbeidsstrategier. Den første strategien (*never to reveal*) innebærer aldri å avsløre informasjon til konkurransemyndighetene og den andre strategien (*collude and reveal*) krever at bedriftene avslører informasjon til tilsynet så snart en etterforskning er startet. I begge strategiene fortsetter bedriftene å samarbeide etter at prosedyren er stengt. Videre tar vi for oss de to samarbeidsstrategiene:

- **CR** (*Collude and Reveal*), bedrifter samarbeider fra $t = 1$ så lenge ingen avvik oppstår. Hvis i periode t ingen etterforskning er iverksatt, tjener de en profitt Π_M i slutten av perioden. Hvis konkurransemyndighetene starter en etterforskning i periode t , avslører bedriftene informasjon, betaler (reduisert) bot R og er tvunget til ikke-kooperative priser for nåværende periode, med profitt $\Pi_N < \Pi_M$. I $t + 1$, siden ingen avvik fra likevektsstrategien skjedde, går de tilbake til samarbeid. Dersom et avvik oppstår, bruker de straffeperioder bestandig med profitt Π_N i hver periode.

- **CNR** (*Collude and Not Reveal*), bedrifter samarbeider fra periode $t = 1$ så lenge ingen avvik oppstår. Hvis ingen etterforskning er åpnet i periode t , tjener de en profitt Π_M i slutten av perioden. Dersom en etterforskning er åpnet, vil de ikke avsløre eventuelle opplysninger til konkurransemyndighetene (som trenger en ny periode for å konkludere etterforskningen) og får profitter Π_M . I periode $t+1$, dersom de er funnet skyldig, betaler de boten F og tvinges til ikke-kooperative priser, med profitt Π_N . I periode $t+2$ kommer de tilbake til samarbeidsatferd. Dersom i $t + 1$ de ikke er bevist skyldig, får de profitt Π_M og fortsetter å samarbeide.

Timing av spillet

- Spillet starter ved $t = 0$ ved at konkurransemyndighetene setter politikkenes parametere.
- I $t=1$ velger bedriftene en samarbeidsstrategi og avgjør om de vil samarbeide eller avvike fra avtalen. Hvis de velger å samarbeide, åpner konkurransemyndighetene en etterforskning med sannsynlighet a , som ender i samme periode dersom bedriftene samarbeider med myndighetene, eller fortsetter i neste periode, $t=2$, hvis ingen bedrift avslører. Dersom bedriftene blir dømt, blir de tvunget til å spille ikke-samarbeidsstrategi for nåværende perioden og til å betale (reduisert eller full) bot.
- I periode $t=2$ er kartell deltakere funnet skyldige med sannsynlighet p .

Når politikkenes parametere F , R , a og p har blitt satt av konkurransemyndighetene, kan det vurderes delspillperfekt likevekt i det gjentatte spillet.

4.2.1.3 Tre delspillperfekte likevekter

Det er tre mulige likevektsutfall:

- I en **NC** (*No Collusion*) likevekt, samarbeid oppstår ikke og full *ex-ante* avskrekkingsseffekt er oppnådd.
- I **CR** samarbeider bedrifter og avslører hvis de overvåkes av konkurransemyndighetene.
- I **CNR** starter bedrifter å samarbeide og forholder seg til den avtalte strategien om ikke å avsløre informasjon selv om en etterforskning har startet.

I de to siste tilfellene et kartell starter, og konkurransemyndighetene oppnår *ex-post* opphør (for en periode).

CR likevekt

I følge CR strategien samarbeider bedrifter i markedet og avslører informasjon til konkurransemyndighetene om en etterforskning er åpnet. I hver periode $t \geq 1$ er bedriftene

overvåket med sannsynlighet a , og hvis de er overvåket, avslører de informasjon og blir tvunget til ikke å samarbeide for nåværende periode og betale redusert bot R , deretter starter spillet på nytt. Bedriftens profitt ved å spille strategi CR er:

$$4.1) \quad V_{CR} = a(\Pi_N - R) + (1 - a)\Pi_M + \delta V_{CR}$$

Dette kan omformuleres som:

$$4.2) \quad V_{CR} = \frac{\Pi_M}{1 - \delta} - a \frac{(\Pi_M - \Pi_N + R)}{1 - \delta}$$

hvor Π_M er profitt fra samarbeid, Π_N er ikke-kooperativ profitt og δ ($0, 1$) er diskonteringsfaktoren. Høyre side av dette uttrykket kan tolkes som neddiskontert nåverdi av samarbeidsprofitt, redusert med neddiskontert nåverdi av forventet tap forbundet med avsløring av informasjon til konkurransemyndighetene. I følge CR strategien har bedriftene ingen insentiver for ikke å avsløre informasjon til konkurransemyndighetene når etterforskningen er åpnet. I så fall vil de betale redusert bot, R . For å fastsette betingelsene for en CR likevekt er den relevante begrensningen at firmaet ikke kan bli bedre ved å avvike (i markedet) fra begynnelsen. I dette tilfellet er verdien av avvikende strategien:

$$4.3) \quad V_D = \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1 - \delta}$$

hvor $\Pi_D > \Pi_M$ er profitt ved å avvike som er etterfulgt av priskrig for alltid. For at det skal lønne seg å spille CR strategien, må verdien ved å spille CR strategi være større enn verdien ved å avvike: $V_{CR} > V_D$. Dette kan skrives på følgende måte:

$$4.4) \quad \frac{\Pi_M}{1 - \delta} - a \frac{(\Pi_M - \Pi_N + R)}{1 - \delta} > \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1 - \delta}$$

Ved å løse det for a får vi:

$$4.5) \quad a < \frac{\Pi_M - (1 - \delta)\Pi_D - \delta\Pi_N}{(\Pi_M - \Pi_N + R)} = a_{CR}(R)$$

Det vil si at bedrifter velger å spille CR hvis:

$$4.6) \quad a < a_{CR}(R)$$

Fra ligningen 4.5 ser vi at a_{CR} er avtakende i R . Det betyr at jo mindre bot bedriften må betale, desto større blir terskelverdien for a_{CR} og reduserer dermed forventende kostnader ved samarbeid. Dette i sin tur kan stimulere til dannelsen av karteller. Siden bedrifter alltid avslører informasjon selv når industri er overvåket, fører det til at CR likevekt ikke er avhengig av p .

CNR likevekt

I hver periode er sannsynligheten for at konkurransemyndighetene skal overvåke industri lik a , hvis de starter overvåkning, forholder bedrifter seg til den avtalte strategien og unnlater å rapportere. I periode $t=2$ er de fordømt med sannsynlighet p , i dette tilfellet betaler de full bot F og blir tvunget til å ikke samarbeide. Hvis bedriftene ikke blir funnet skyldige, fortsetter de å samarbeide og spillet starter på nytt etter to perioder. Bedriftene vil tjene monopolprofitt i de to periodene. Verdien av å spille CNR likevekt er derfor:

$$4.7) \quad V_{CNR} = a\{\Pi_M + \delta[\rho(\Pi_N - F) + (1 - \rho)\Pi_M]\} + (1 - a)(1 + \delta)\Pi_M + \delta^2 V_{CNR}$$

Dette kan skrives som:

$$4.8) \quad V_{CNR} = \frac{\Pi_M}{1 - \delta} - a\rho \frac{\delta(\Pi_M - \Pi_N + F)}{1 - \delta^2}$$

Ligningen viser at kartellprofitt er redusert med forventet tap ved konkurranselovens håndheving, hvor sannsynlighet for å bli bøtelagt er ap . For at CNR skal være en delspillperfekt likevekt må det vurderes to begrensninger: (i) at bedriftene ikke har noe initiativ til å underkutte samarbeidspris; (ii) når industri er overvåket av konkurransemyndighetene, foretrekker de å ikke avsløre informasjon fremfor å samarbeide under etterforskningen. Bedriftene vil ikke ha noe initiativ til å underkutte pris hvis $V_{CNR} > V_D$, det vil si:

$$4.9) \quad \frac{\Pi_M}{1 - \delta} - a\rho \frac{\delta(\Pi_M - \Pi_N + F)}{1 - \delta^2} > \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1 - \delta}$$

Ved å løse for a får vi følgende uttrykk:

$$4.10) \quad a < \frac{(1 + \delta)(\Pi_M - (1 - \delta)\Pi_D - \delta\Pi_N)}{\delta\rho(\Pi_M - \Pi_N + F)} = a_{NC}(\rho)$$

Fra ligningen ser vi at a_{NC} ikke er avhengig av R samtidig som den er avtakende i p siden verdi av CNR strategi avtaker når etterforskning blir mer sannsynlig og avvik blir mer attraktivt. Bedrifter har ingen insentiver til å underkutte pris hvis:

$$4.11) \quad a < a_{NC}(\rho)$$

I følge den andre begrensningen må bedrifter ikke ha initiativ til å avsløre informasjon når industrien er overvåket. Hvis bedrifter avviker fra CNR likevekt ved å komme med bevis til konkurransemyndighetene, vil verdien av sann strategi være lik:

$$4.12) \quad V_R|a = \frac{\Pi_N}{1-\delta} - R$$

Derimot hvis bedrifter forholder seg til CNR likevekt, verdien av å ikke avsløre er lik:

$$4.13) \quad V_{NR}|a = \Pi_M + \delta[\rho(\Pi_N - F) + (1-\rho)\Pi_M] + \delta^2 V_{CNR}$$

Ligningen kan forklares slik at konkurransemyndighetene starter monitoring med sannsynlighet a . Bedriftene fortsetter å samarbeide og blir dømt for det med sannsynlighet p . De betaler full bot F og får ikke-samarbeids profitt Π_N . Etter to perioder starter spillet på nytt. Ved å erstatte uttrykket for V_{CNR} og ved omorganisering får vi:

$$4.14) \quad V_{NR}|a = \frac{\Pi_M}{1-\delta} + \frac{\delta\rho[(1-\delta^2(1-a))(\Pi_M - \Pi_N + F)]}{(1-\delta^2)}$$

Avvik fra CNR likevekt ved start av monitoring er ikke optimalt hvis $V_{NR}|a > V_R|a$, det vil si

$$4.15) \quad \frac{\Pi_M}{1-\delta} + \frac{\delta\rho[(1-\delta^2(1-a))(\Pi_M - \Pi_N + F)]}{(1-\delta^2)} > \frac{\Pi_N}{1-\delta} - R$$

Ved å løse for a får vi:

$$4.16) \quad a < \frac{(1+\delta)[\Pi_M - \Pi_N + R(1-\delta) - \delta\rho(1-\delta)(\Pi_M - \Pi_N + F)]}{\delta^3\rho(\Pi_M - \Pi_N + F)} = a_R(\rho, R)$$

Hvis sannsynligheten for å bli overvåket er relatert lav, har ingen bedrift initiativ til å avvike, slik at følgende begrensning må holde: $a < a_R(p, R)$. Fra ligningen ser vi at uttrykket $a_R(p, R)$ er

økende i R . Dette betyr at jo større rabatt lempningsprogrammet tilbyr og jo høyere F bedriftene risikerer til å betale, desto vanskeligere blir det å opprettholde samarbeid. Videre $a_R(p, R)$ er synkende i p . Dette er fordi en høyere sannsynlighet for å bli oppdaget gjør rapporteringen mer attraktivt. Figuren med forskjellige delspillperfekte likevekter finnes i Appendiks B.

4.2.1.4 CNR likevekt vs. CR likevekt

Ved å sammenligne vilkårene for eksistensen av et CR og et CNR delspillperfekt likevekt kommer forfatterne frem til en konklusjon om at når $R < F$ finnes det områder hvor begge likevekter eksisterer. For å vise i hvilke tilfeller CNR dominerer over CR brukes vilkåret $V_{CNR} > V_{CR}$ som tilsvarer:

$$4.17) \quad \frac{\Pi_M}{1-\delta} - a\rho \frac{\delta(\Pi_M - \Pi_N + F)}{1-\delta^2} > \frac{\Pi_M}{1-\delta} - a \frac{(\Pi_M - \Pi_N + R)}{1-\delta}$$

Ved å løse for p får vi:

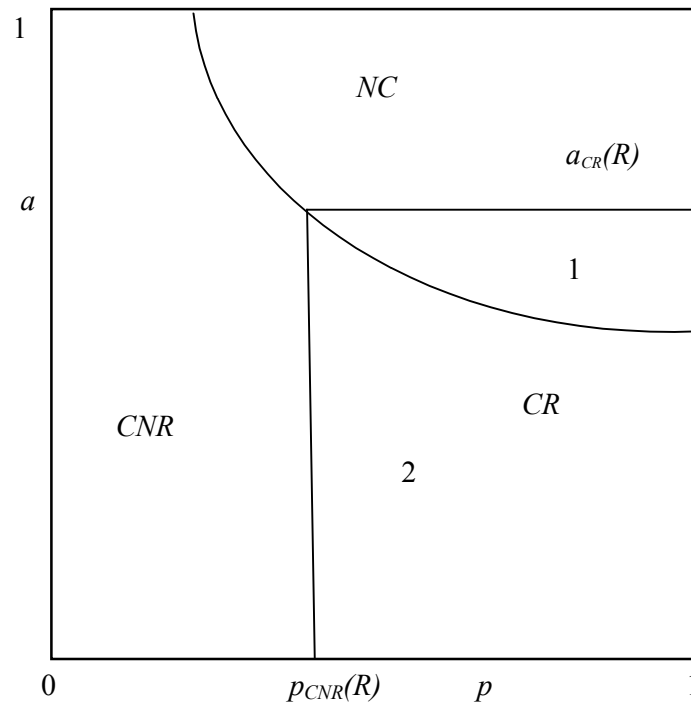
$$4.18) \quad p < \frac{(1+\delta)(\Pi_M - \Pi_N + R)}{\delta(\Pi_M - \Pi_N + F)} = p_{CNR}(R)$$

I de tilfellene når $p < p_{CNR}(R)$ skal $V_{CNR} > V_{CR}$. Ligningen viser at hvis F er tilstrekkelig høy, så fører det til reduisering av $p_{CNR}(R)$ og med dette til reduisering av $V_{CNR} > V_{CR}$. I Appendiks B identifiserer jeg verdiene av p og ser på hvordan likevektsvilkår påvirkes av nivået på redusert bot R .

Forfatterne oppsummerer at det er forskjellige vilkår som må være oppfylt for at NC, CNR og CR likevekt skal eksistere. CR eksisterer hvis $a < a_{CR}(p)$, CNR eksisterer når $a < \min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$, NC eksisterer når $a \geq a_{CR}(R)$ og når $a \geq \min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$. Vilkår $p < p_{CNR}(R)$ avgjør om bedrifter foretrekker CNR over CR samarbeids strategi. Likevektsvilkår påvirket også av nivået på redusert bot R . Bare NC og CNR likevekter eksisterer når R er ganske nær F .

De tre likevektene i rommet (a, p) for en svært lav verdi av $R < F$ kan vises i figur 4. Når både a og p er høy (nordøst område) avskrekking er svært effektiv og verdien av samarbeid er redusert, som et resultat oppstår det ingen karteller (NC). Når a er lav og p er høy (sørøst område), er avskrekking lite effektivt og bedrifter starter å samarbeide.

Når monitoring er åpnet, avslører bedriftene informasjon til konkurransemyndighetene (CR) siden sannsynlighet for å få bot er veldig høy. Lav verdi av p har heller ingen avskrekkingseffekt og bedrifter starter samarbeid. I dette tilfellet har de ikke initiativ til å avsløre informasjon selv om industrien er overvåket (CNR), siden sannsynlighet for å bli straffet med full bot er svært lav.

Figur 4: Tre delspillperfekte likevekter¹¹

NC, CR og CNR områdene i figur 4 er innhentet under forutsetning av at bedriftene, hvis de blir funnet skyldige, stopper samarbeidet i én periode, men starter å samarbeide på nytt i neste periode. Ved å sammenligne resultatene av spillet med og uten lempningsprogrammer, kommer forfatterne til konklusjonen at det oppstår to effekter ved bruk av lempningsprogram. Under lempning er det et område av parametrene (område 1) som stimulerer CR utfallet. Den forventede kostnaden ved samarbeid er redusert siden bedriftene kan benytte seg en mulighet til å betale en redusert bot. I dette tilfellet har lempning en negativ pro-samarbeidseffekt.

Den positive effekten er at lempningsprogram kan lettere få *ex-post* opphør av kartellet ved å øke initiativ til å avsløre informasjon (område 2). Derfor, hvis ressursene til

¹¹ Motta og Polo (2003)

konkurransemyndighetene er tilstrekkelig til å hindre ulovlig samarbeid med fulle bøter, bør lempningsprogram ikke brukes.

4.2.1.5 Kommentarer til modellen

Modellen til Motta og Polo (2003) er en modell hvor bedrifter opererer i oligopolmarkedet og står foran valget om enten å samarbeide eller ikke. I samarbeidstilfellet risikerer de å bli oppdaget og straffet av konkurransemyndighetene. I analysen er det avgjørende at alle bedrifter kan få redusert straff selv om etterforskning har startet. I artikkelen ser forfatterne på tre mulige strategier som kan spilles av bedriftene: ikke samarbeide (NC), samarbeide og avsløre (CR) og samarbeide, men ikke avsløre (CNR). For hver strategi fastsettes det vilkår som må holde for at det skal være lønnsomt å spille den valgte strategien. Hvis sannsynligheten for å bli oppdaget er tilstrekkelig høy, fører det til *ex-ante* avskrekkingseffekt og ingen karteller vil bli dannet.

Videre fokuseres modellen på hvordan reduksjonen i bøter og størrelse på påtaleraten p påvirker handlingene til bedriftene. Ut fra modellen ser vi at reduksjonen av boten må være tilstrekkelig for at lempningsprogram skal være effektivt. Samtidig må reduksjonen ikke være alt for høy siden dette kan stimulere kartelldannelse. Motta og Polo oppsummerer derfor analysen med at et lempningsprogram kan ha to mulige effekter avhengig av de valgte parametrene. Den første effekten er at lempningsordning kan virke positivt og føre til sammenbrudd av karteller oftere. I dette tilfellet vil samfunnet dra nytte av både reduksjon av kartellpriser til konkurransenivå og besparelse av konkurransemyndighetenes ressurser. Lempningsprogram kan også ha en negativ effekt. For bedrifter som står overfor et valg om å samarbeide eller ikke, kan en mulighet til å betale mindre bøter gi mer initiativ til å velge det første alternativet. Derfor ville det vært vanskelig å konkludere med at et lempningsprogram entydig øker samfunnsvelferd.

Etter min oppfatning kan en mulig løsning på den negative effekten være at lempning ikke gis til initiator av kartellssamarbeidet. Denne type ordning gir en mulighet til å redusere motivasjon til å danne kartellet. Initiator av samarbeidet vet at den andre bedriften kan få lempning med en gang etterforskning har startet og komme kostnadsfri ut av samarbeidet. Initiator må da betale bot og ansatte som har deltatt i den ulovlige avtalen kan havne i fengsel, som i noen tilfeller kan føre til nedleggelse av bedriften. Resultatet blir da at ingen vil tilby samarbeid og full avskrekkingseffekt er oppnådd.

Selv om modellen til Motta og Polo (2003) er en omfattende modell, fokuserer den kun på lempningsordningen etter at etterforskningen har startet og at lempning bør gis til alle kartellmedlemmene som rapporterer. Andre studier skiller seg fra konklusjonene til Motta og Polo. I sin artikkel *Optimal Leniency Programs* fra 2000 begrenser Spagnolo fokuset til situasjoner hvor bedrifter selvrappporter kartellssamarbeid før etterforskningen har startet. Spagnolo finner da at et optimalt lempningsprogram bør tilby fullt amnesti bare til den første som rapporterer, noe som igjen vil føre til full avskrekkingseffekt.

4.3 Avgjørende egenskap for et effektivt lempningsprogram

Lempningsprogrammer blir brukt av konkurransemyndighetene for å destabilisere karteller. Et effektivt lempningsprogram skaper en usikkerhet internt i kartellet, noe som vanskeliggjør videre samarbeid.

Det at lempningsordning tilbys av konkurransemyndighetene, garanterer ikke gode resultater hvis den ikke er godt designet. Scott D. Hammond i artikkelen *The Evolution of Criminal Antitrust Enforcement Over the Last Two Decades* fra 2010 peker på at det er tre vilkår som er nødvendige i et vellykket lempningsprogram. For det første må strenge straffer være implementert for de bedriftene som deltar i det ulovlige samarbeidet. For det andre må sannsynligheten for at samarbeid blir oppdaget av konkurransemyndighetene være høy. Når bedriftene vet at risikoen for å bli oppdaget er minimal, har de ikke noe initiativ til å avdekke kartellet. For det tredje må straffen være tydelig og forutsigbar slik at bedriftene vet hva de kan forvente seg når de søker om lempning og hvilke konsekvenser det blir hvis de ikke gjør det.

De nødvendige vilkårene til Hammond samsvarer med modellen til Motta og Polo (2003) som vi har tatt for oss i kapittel 4.2.1, hvor større verdi av F fører til at det blir mindre lønnsomt å delta videre i kartellet. Modellen viste også at når sannsynligheten for å bli oppdaget og dømt (a og p) er høy, er den avskrekkende effekten svært effektiv og som et resultat av dette oppstår det ingen karteller.

Videre vil jeg derfor se på hvilke egenskaper som også kan være avgjørende for et vellykket lempningsprogram. Jeg vil begynne med lempning før og etter etterforskning har startet. Deretter vil jeg se på lempning for kun én eller for flere informanter.

4.3.1 Lempning før og etter etterforskning har startet

Et viktig punkt av diskusjonen i den teoretiske litteraturen er om lempningsprogram bør gis før og etter etterforskning har startet. Når etterforskningen har startet, øker det risikoen for at kartellet blir funnet skyldig og straffet. I eksistens av et lempningsprogram gir det ekstra initiativ til samarbeidspartnere for å komme til konkurransemyndighetene og avsløre det ulovlige samarbeidet. Tilståelse fører til at sannsynligheten for påtale og domfellelse øker kraftig og den positive effekten av lempningsordningen er oppnådd. De første lempningsprogrammene både i USA og EU innvilget lempning bare før etterforskning har startet. Etter en stund med få søknader i året ble de revidert til at lempning kunne fås både før og etter etterforskning hadde startet. For å undersøke hvordan effektiviteten til et lempningsprogram påvirkes av tidspunktet av starten på etterforskningen, skal vi se videre på artikkelen til Motta og Polo fra 2003.

Når bedrifter kan få reduksjon i bøter bare før etterforskning er startet, kommer det noen forandringer i tidspunktet av spillet. I periode $t=0$ setter konkurransemyndighetene politikkenes parametere og reglene for lempningsordning. I neste periode, $t=1$, står bedriftene ovenfor valget om å samarbeide eller ikke. Dersom bedriftene velger å samarbeide, må de velge om de umiddelbart skal rapportere om avtalen før etterforskningen startes eller fortsette å samarbeide. Hvis de rapporterer, betaler de den reduserte boten og samarbeidet fortsetter i neste periode. Hvis ingen avslører det ulovlige samarbeidet, åpner konkurransetilsynet en etterforskning med sannsynlighet a og bedriftene blir dømt i periode $t=2$ med sannsynlighet p . Spillet starter på nytt etter avgjørelsen er vedtatt.

Det er interessant å sjekke om CNR og CR delspillperfekte likevekter eksisterer i tilfellet når lempning bare kan innvilges før etterforskning har startet. Som nevnt tidligere velger bedrifter CNR likevekt når de ikke har initiativ verken til å underkutte den avtalte prisen eller å komme til konkurransemyndighetene med bevis. Det første vilkåret impliserer at verdien av å spille CNR bør være større enn ved å spille avviksstrategi, $V_{CNR} > V_D$. Det andre vilkåret innebærer at bedriftene foretrekker å ikke avsløre informasjon før etterforskningen er åpnet. Etterforskningen starter da med sannsynlighet a i periode $t=1$ og bedriftene blir dømt i periode $t=2$ med sannsynlighet p . Spillet starter på nytt etter to perioder. Verdien av ikke å avsløre er da følgende:

$$4.19) \quad V_{NR}|a = \Pi_M + \delta a [p(\Pi_N - F) + (1-p)\Pi_M] + \delta(1-a)\Pi_M + \delta^2 V_{NR}|a = V_{CNR}$$

Hvis bedriftene velger den andre strategien og avslører informasjon før de er overvåket, er verdien til avsløringsstrategien lik:

$$4.20) \quad V_R|a = \frac{\Pi_N}{1-\delta} - R$$

Verdien av å underkutte samarbeidsprisen er lik:

$$4.21) \quad V_D = \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1-\delta}$$

Ved å sammenligne verdiene av spillet når bedriftene avviker fra avtalen, får vi følgende:

$$4.22) \quad V_R|a = \frac{\Pi_N}{1-\delta} - R < \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1-\delta} = V_D$$

Verdien ved å avsløre informasjon er mindre enn verdien av å underkutte prisen siden $\Pi_D > \Pi_N$ og $R \geq 0$. Derfor hvis det første vilkåret holder, $V_{CNR} \geq V_D$, fører det til at det andre vilkåret $V_{NR}|a \geq V_R|a$ også holder, siden $V_D > V_R|a$. Forfatterne konkluderer med at CR likevekt ikke eksisterer lenge fordi bedriftene har ingen initiativer til å avsløre informasjon i fravær av lempning etter etterforskning har startet. CNR likevekt eksisterer bare hvis $a < a_{NC}(p)$ ellers NC hvis $a > a_{NC}(p)$.

Etter min mening er det viktig at lempning gis både før og etter etterforskning har startet. Lempning før etterforskning har startet gir mulighet til å spare ressursene til konkurransemyndighetene på de områdene hvor bedriftene ikke har etterlagt spor etter ulovlig samarbeid. Lempning etter etterforskning har startet er også viktig siden det at konkurransemyndighetene har startet etterforskning garanterer ikke at bedrifter blir dømt og straffet selv om de er skyldige. Kartelldeltakere klarer ofte å skjule alle bevisene ved å bruke andre sine telefonnumre og e-poster og ved å treffes på spesielt avtalte steder. Bevis som bedriftene kommer med til konkurransetilsynet kan være avgjørende for å undergrave kartellet.

4.3.2 Only the First-Comer

Som nevnt i introduksjonen til kapittel 4, kan lempningsprogram innvilges til enten en eller flere informanter. Forkjemperne for at lempning bare bør gis til den første informanten argumenter at kun den ordningen kan være effektiv ved å øke spenning mellom

kartelldeltakere. Motstandere påpeker at lempning til flere informanter kan skaffe mer informasjon fra forskjellige kilder som gjør det lettere for myndighetene å dømme kartelldeltakere. Hvilken lempningsordning kan gi størst resultater?

For å vurdere hvilken teoretisk effekt de to ordningene har på kartellet, kan vi benytte modellen til Motta og Polo (1999). I følge modellen er det n -bedrifter som deltar i kartellet. Modellens forutsetninger er samme som i modellen vi så på i kapittel 4.2.1.

Timing av spillet er følgende:

- Spillet starter ved $t=0$ ved at konkurransemyndighetene setter politikkenes parametere: a, p og F . Den reduserte boten gis til enhver bedrift som samarbeider med konkurransemyndigheten selv om etterforskning har startet.
- I $t=1$ velger bedriftene om de skal samarbeide eller avvike og får profitt som tilsvarer den valgte strategien.
- I periode $t=2$ åpner konkurransemyndighetene en etterforskning med sannsynlighet a . Hvis etterforskning har startet står bedriftene ovenfor et valg om å avsløre informasjon til konkurransemyndighetene eller ikke. Hvis de ikke avdekker kartellet, blir de funnet skyldige med sannsynlighet p . Hvis konkurransemyndighetene ikke er i stand til å bevise at bedriftene er skyldige, skal de aldri sjekke bedriftene igjen. Hvis bedriftene blir funnet skyldige, skal de ikke samarbeide i framtiden.
- $t>2$: Konkurransemyndighetene starter etterforskning med sannsynlighet a , hvis etterforskningen ikke var påbegynt i forrige periode, og bedrifter bestemmer om de vil avsløre eller ikke.

Når bedriftene velger å avsløre informasjon med en gang etterforskning har startet, er profitten ved å spille slik strategi lik:

$$4.23) \quad \Pi_R = a\left(\frac{\Pi_N}{1-\delta} - R\right) + (1-a)(\Pi_M + \delta\Pi_R)$$

Ved å løse ligningen for Π_R får vi:

$$4.24) \quad \Pi_R = \frac{a\left(\frac{\Pi_N}{1-\delta} - R\right) + (1-a)(\Pi_M)}{1-\delta(1-a)}$$

Verdien da ved å spille CR strategien er lik:

$$4.25) \quad V_{CR} = \Pi_M + \delta \Pi_R = \frac{\Pi_M + \delta a \left(\frac{\Pi_N}{1-\delta} - R \right)}{1-\delta(1-a)}$$

For at det skal lønne seg for bedriftene å spille CR strategien må $V_{CR} > V_D$, slik at:

$$4.26) \quad \frac{\Pi_M + \delta a \left(\frac{\Pi_N}{1-\delta} - R \right)}{1-\delta(1-a)} > \Pi_D + \delta \frac{\Pi_N}{1-\delta}$$

Ved å løse uttrykket for δ får vi:

$$4.27) \quad \delta \geq \frac{\Pi_D - \Pi_N}{(1-a)(\Pi_D - \Pi_N) - aR} \equiv \delta_{CR}(a, R)$$

CR strategien er lønnsomt hvis:

$$4.28) \quad \delta \geq \delta_{CR}(a, R)$$

Modellen antar videre at bare den første informanten får lempning. Sannsynligheten for at en bedrift kommer først er lik $1/n$ og sannsynligheten at den ikke blir den første er lik $(n-1)/n$.

I dette tilfellet er redusert bot R lik:

$$4.29) \quad \tilde{R} = \frac{R + (n-1)F}{n}$$

Ved å sette dette uttrykket istedenfor R i 4.27), får vi:

$$4.30) \quad \delta \geq \frac{\Pi_D - \Pi_N}{(1-a)(\Pi_D - \Pi_N) - a \left(\frac{R + (n-1)F}{n} \right)} \equiv \delta_{CR}^I$$

Siden $\tilde{R} > R$, er $\delta_{CR} < \delta_{CR}^I$. Jo større δ_{CR}^I blir, desto mindre lønnsomt blir det for bedrifter å velge CR strategien. Dette kan delvis redusere *ex-ante* initiativ til å samarbeide.

Samme konklusjon kan trekkes ved å se på modellen som ble brukt i kapittel 4.2.1. Modellen viste at bedriftene velger CR strategi hvis $a < a_{CR}(R)$. La oss se på hvordan $a_{CR}(R)$ forandrer seg når lempning blir innvilget bare til den første som å samarbeider med konkurransemyndighetene.

Ved å sette uttrykket for $\tilde{R}$ fra 4.29) i vilkåret $a < a_{CR}(R)$ får vi:

$$4.31) \quad a < \frac{\Pi_M - (1 - \delta)\Pi_D - \delta\Pi_N}{\left(\Pi_M - \Pi_N + \frac{R + (n-1)F}{n}\right)} = a_{CR}^I(\tilde{R})$$

Siden $\tilde{R} > R$, fører dette til at $a_{CR}^I(\tilde{R}) < a_{CR}(R)$. Det vil si at bedriftene ikke lenger har like stort initiativ til å samarbeide og den negative effekten av lempningsprogrammet er dermed redusert.

Lempningsprogrammets mål er å forhindre dannelse av nye karteller og opphør av de eksisterende. For å oppnå mest mulige resultater er lempningsprogram strukturert slik at det enten er kun en eller flere informanter som kan få redusert straff. Når bedriftene vet at de kan få lempning selv om de kommer nummer to, fører det til at initiativ til å avsløre reduseres. Derfor er det bare lempning til den første informant som kan skape en førstemann til mølla prinsippet, men i dette tilfellet mister konkurransemyndighetene mulighet til å få informasjon fra andre deltakere. Jo flere kilder konkurransemyndighetene bruker, desto større sannsynlighet for domfellelse og straff. Dette kan utjevne det faktum at lempningsprogram for flere informanter kan redusere initiativet til å komme til konkurransemyndighetene så snart en etterforskning har startet.

4.4 Bør informanter belønnes?

For å øke initiativet til å avsløre ulovlig samarbeid kan, slik man gjør i enkelte jurisdiksjoner, det gis en finansiell belønning til informanten som kommer til myndighetene med viktige bevis. Å stimulere individer til å rapportere kan virke praktisk siden det er de som besitter den informasjonen som er nødvendig for å opprette et brudd på loven. Reduserte bøter for bedriften er ikke alltid tilstrekkelig attraktivt for å gå til konkurransemyndighetene. Myndighetene kan derfor også vurdere å ta i bruk positive belønninger ved siden av lempning. For å unngå rapportering må bedriftene drive med sidebetaling til ansatte. Dette øker kostnadene for deltakelse i kartellet, spesielt når antallet ansatte innblandet i den ulovlige avtalen er høyt, noe som fører til at samarbeid blir mindre lønnsomt (Aubert, Rey og Kovacic 2005).

I følge Wils (2006) kan lempning bare fungere dersom bedriftene oppfatter at det er en risiko for at konkurransemyndighetene vil oppdage brudd på konkurranseloven uten å måtte ta i bruk lempning. Initiativet for tilståelse øker når konkurransemyndighetene allerede besitter

tips. Vil da en finansiell belønning være et effektivt verktøy for å samle skadelig informasjon om kartellet? Hvilken størrelse på belønning må da tilbys?

Fra modellen i artikkelen *The Impact of Leniency Programs on Cartels* av Aubert, Kovacic and Rey fra 2005 ser vi at for å stimulere bedriftene til å rapportere, må konkurransemyndighetene tilby en belønning som er stor nok til å oppveie den eventuelle straffen. I denne modellen brukes R for notasjon av belønning. En bedrift kan avvike fra samarbeid bare i tilfellet når:

$$4.32) \quad R > -\rho F$$

Med andre ord avdekker bedriftene kartellet hvis gevinstene ved å bryte ut utveier kostnadene i form av å returnere til konkurransen:

$$4.33) \quad (\pi^D + R) - (\pi^M - \rho F) > \frac{\delta}{1-\delta} [(\pi^M - \rho F) - \pi^C]$$

hvor π^D er profitt til bedriften som avviker mens den andre fortsetter å samarbeide, π^M er monopolprofitt når begge bedriftene samarbeider, π^C er profitt når bedriftene konkurrerer, ρ er sannsynlighet for å bli dømt og F er full bot. For å stimulere bedriftene til å avdekke, må R minst være lik:

$$4.34) \quad R \equiv \frac{\delta}{1-\delta} [(\pi^M - \rho F) - \pi^C] + (\pi^M - \rho F) - \pi^D$$

Den minimale belønningen kan være negativ, men også kan være veldig stor, avhengig av størrelsene på parametrene og diskonteringsfaktoren. Siden budsjettet til konkurransemyndighetene er begrenset, kan belønningen være dekket av bøter betalt av andre bedriftene.

Som nevnt tidligere bør lempning ikke gis til kartellets initiator. Belønning kan dermed øke initiativet til initiator til å komme til myndighetene med viktige opplysninger. Den negative effekten av belønningen er at den kan gi incentiver til å organisere et kartell for å rapportere. Men dette kan også ha en ønskelig bivirkning, siden bedrifter vil være svært forsiktige med å inngå ulovlig samarbeid når bedrifter har mulighet til å få belønning. For at bedriftene ikke skal ha initiativ til å misbruke belønning ved å samarbeide og systematisk rapportere, må den begrenses til den første som kommer (Aubert, Kovacic and Rey 2005).

Selv om det kan virke uetisk å innføre belønning ved siden av lempning, kan det likevel være effektivt da den virker direkte inn på individet. Individet er ofte motivert for å få en finansiell belønning. Hvor stor belønningen skal være, må vurderes i forhold til hvor verdifull informasjon som blir oppgitt. Belønning gir mulighet til å avsløre karteller til og med i de industriene hvor kartellet ikke er overvåket og dermed spare konkurransemyndighetenes resurser. Det er viktig at informanten ikke blir avslørt for å unngå faren for å miste jobben eller havner i fengsel når vedkommende kommer til konkurransemyndighetene.

Oppsummering av kapittel 4

Konkurransemyndighetenes formål er å avsløre flest mulig karteller og dermed maksimere samfunnets velferd. For at lempningsprogram skal gi best mulig resultat må vilkårene av programmet være så klart som mulig. Det vil si at bedrifter må vite hva de vinner ved å rapportere og hva de taper ved å holde samarbeidet hemmelig. Hvis man ikke er den første som kommer til konkurransemyndighetene, kan det være for kostbart. Bøtene for deltakelse i kartellsamarbeid kan være vesentlige og ansatte som var involvert i ulovlig samarbeid risikerer fengselstraff i enkelte land. Myndighetene bør i sin tur opplyse bedriftene om at det eksisterer lempningsprogram gjennom filmer, brosjyrer og foreta undersøkelser om bedriftens kjennskap til lempningsordning.

For at lempningsprogram skal være effektivt må kostnaden ved å avsløre ikke overstige gevinsten. Kostnadene kan inkludere straff for ulovlig samarbeid, tapt inntekt siden bedriften ikke kan få monopolprofitt lenge og privat håndheving. Bedriftene har fått initiativ til å rapportere om kartellet hvis det vil føre til store erstatningskrav. Det er viktig da at informanten skal være anonym.

Store strafferabatter vil generelt øke initiativ til å tilstå. Reduksjonen må være stor nok for å ha skape initiativ til å avsløre informasjon, men den må ikke være for stor slik at det ikke blir lønnsomt for kartelldeltakere å inngå i ulovlig samarbeid for deretter å avsløre det. Bedriftene er motvillige til å avsløre kartellet før etterforskning har startet siden de risikerer å bli straffet i tillegg til at de blir tvunget til ikke-kooperativ oppførsel. For å være effektivt må derfor lempning også tilbys etter etterforskning har startet. Begge lempningsordningene (kun for en eller for flere informanter) kan være effektive og derfor er det vanskelig å si hvilken av de som gir best resultat.

5. Lempning i USA og EU

5.1 USAs lempningsprogram

Ansvar for håndheving av konkurranseloven i USA er overlatt til Antitrust Division. Hovedoppgaven til Antitrust Division er å fremme økonomisk konkurranse gjennom å sørge for at konkurranseloven blir overholdt og ved å gi veiledning om loven og prinsipper (www.justice.gov; nr.1). Kartellvirksomhet er forbudt i USA iht. Sherman Act av 1890. Iht. § 1 i Sherman Act er den høyeste boten som kan ilegges en bedrift \$ 100 millioner. Individuer som bryter konkurransereglene risikerer å få en bot på opp til \$ 1 million eller en fengselsstraff på opp til 10 år¹².

Det første lempningsprogrammet ble implementert i 1978. Programmet var sjeldent benyttet og resulterte i snitt til bare en lempningssøknad per år. Blant de få søknadene var det ingen som kunne avsløre et stort nasjonalt kartell eller kartell på internasjonalt nivå (Hammond 2010). Antitrust Division reviderte programmet ved å iverksette to lempningsprogram: Corporate Leniency Policy¹³ i 1993 og Leniency Policy for Individuals i 1994¹⁴ (Hammond 2008).

5.1.1 The Corporate Leniency Policy

Corporate Leniency Program har som formål å gjøre det enklere og mer attraktivt for bedrifter å samarbeide med Antitrust Division. Suksessen til det nye programmet for bedrifter kan forklares av de tre følgende revideringer. Den første revideringen innebærer at det nå innvilges lempning automatisk for det første selskapet som avdekker kartellet før en etterforskning har startet. Den andre åpner også for muligheten til å benytte en lempningsordning selv om etterforskningen har startet. Den tredje gjelder amnestiet for alle ansatte i selskapet som kommer sammen med en lempningssøkende bedrift og samarbeider fullstendig med konkurransemyndighetene (Harding og Joshua 2003: 214).

Hammond (2005) omtaler det reviderte programmet som ”det mest effektive etterforskningsverktøyet som har ført til flere avsløringer av karteller enn alle andre verktøy til sammen, slik som granskninger, tilfeldige intervjuer, informanter og lignende”.

---

¹² Utdrag av Sherman Act finnes i Appendiks A

¹³ DOJ (1993)

¹⁴ DOJ (1994)

The Corporate Leniency Policy omfatter to typer lempning: type A lempning og type B lempning. Type A lempning er automatisk og innvilges kun før konkurransemyndighetene har mottatt opplysninger om kartellet, mens type B er tilgjengelig selv etter at opplysninger er mottatt (Hammond 2008). For å få innvilget type B lempning må firmaet komme med ny og viktig informasjon som Antitrust Division ikke allerede har og som øker sannsynligheten for en domfellelse.

For å få type A lempning må følgende seks kriterier være oppfylt:

- 1) På det tidspunktet når bedriften søker om lempning, har konkurransemyndighetene ikke mottatt opplysninger om kartellet fra noen annen kilde;
- 2) Da samarbeidet ble oppdaget av bedriften, avsluttet den umiddelbart sin deltagelse i kartellet;
- 3) Det forutsettes vedvarende og fullstendig samarbeid med konkurransemyndighetene mens etterforskningen foregår;
- 4) Tilståelsen av en overtredelse må være en bedrifts handling og ikke tilståelsen til individuelle ansatte;
- 5) Oppreisning til fornærmede parter såfremt det er mulig;
- 6) Bedriften har ikke tvunget noen parter til å delta i det ulovlige samarbeidet eller har ledet eller initiert kartellet (DOJ 1993).

Hvis bedriften ikke oppfyller alle de seks kriteriene til type A lempning, kan den likevel få type B lempning uavhengig om etterforskning har startet eller ikke, gitt at følgende kriterier er oppfylt. For å kvalifisere seg til type B lempning må bedriften være den første som tilstår kartellssamarbeid. Det andre kravet er at Antitrust Division ikke har tungtveiende bevis som kan resultere i domfellelse. De neste fire kriteriene for kvalifisering tilsvarer kriteriene 2 til 5 som nevnt for type A lempning. Til slutt bestemmer konkurransemyndighetene om innvilgelse av lempning ikke vil fremstå som urettferdig ovenfor andre, med hensyn til karakteren av overtredelsen, rollen og tidspunktet for innrømmelsen av kartellsamarbeidet (DOJ 1993).

Som nevnt tidligere kan lempning ikke innvilges hvis bedriften hadde lederrollen i kartellet med unntak av karteller med kun to bedrifter hvor begge bedriftene var initiatører. I dette tilfellet kan begge bedriftene kvalifisere til amnesti. Lempning kan også bli gitt hvis det for eksempel er fem bedrifter i et kartell hvor to av medlemmene er initiatører. I et slik tilfelle kan alle fem bedriftene, inkludert initiatørene, søke om lempning. Det amerikanske lempningsprogrammet tilbyr bare én bedriftslempning per konspirasjon (Hammond 2008). Det er derfor ingen mulighet for å oppnå lempning for bedrifter som kommer som nummer to.

De som bryter konkurranseloven i USA risikerer å betale en erstatningssum som er det tredobbelte av det totale tapet som følge av kartellvirksomheten. Selv om bedriften får full lempning, er den allikevel ikke fritatt fra privat håndheving. Dette kan i sin tur virke hemmende på initiativer til å tilstå. For å stimulere bedrifter til å avsløre den kriminelle virksomheten blir erstatningen begrenset til faktisk skade for den bedriften som har fått lempning. Endringene kom i Antitrust Criminal Penalty Enhancement and Reform Act av 2004¹⁵ (Kingma 2007).

5.1.2 The Individual Leniency Policy

Antitrust Division lanserte i 1994 Leniency Policy for Individuals som gjelder for alle individer som kommer til konkurransemyndighetene på egne vegne og ikke som en del av bedriftens tilståelse (DOJ 1994). Iht. lempningsprogrammet for individer gis det amnesti og et løfte om ikke straffeforfølgning for individer som rapporterer om kartellvirksomhet (Hammond 2004).

Lempning for enkeltindivider blir innvilget hvis rapporteringen finner sted før etterforskning har startet. I tillegg til det må følgende krav være oppfylt: for det første må konkurransemyndighetene ikke ha fått noen opplysninger om kartellvirksomheten gjennom andre kilder. For det andre er individet som tilstår pålagt varig og fullstendig samarbeid under etterforskningen. Til slutt kan individet ikke være initiativtaker til overtredelsen og heller ikke ha tvunget andre til å delta. Hvorvidt man gir lempning vurderes og avgjøres av konkurransemyndighetene fra sak til sak (DOJ 1994).

Hammond påpeker i sin tale *Cornestones of an Effective Leniency Program* fra 2004 at selv om konkurransemyndighetene får færre individuelle lempningssøknader enn bedriftssøknader, er lempningsprogrammet for individer svært effektivt til å stimulere bedriftene til å avdekke overtredelser.

Siden konkurransemyndighetene tilbyr lempningsprogram for både bedrifter og individer, konkurrerer bedrifter først seg i mellom og deretter med sine egne ansatte som har oftest sterkere initiativ til å tilstå. Initiativene øker betydelig når individer risikerer å få en svært streng straff, hvilket kan være en fengselsstraff.

---

¹⁵ Utdrag av Antitrust Criminal Penalty Enhancement and Reform Act finnes i Appendiks A.

5.1.3 Straff og lempning: "gulrot og pisk"-prinsippet

For å øke effektiviteten til lempningsprogram har Antitrust Division brukt de siste to tiårene for å konstruere og gjennomføre en "gulrot og pisk" håndhevingsstrategi. "Gulroten" er belønningen for samarbeid og "pisk" er knyttet til strenge sanksjoner. I tillegg til den nevnte strategien anvender de amerikanske konkurransemyndighetene alle tilgjengelige etterforskningsverktøy med formål om å skape en betydelig risiko og frykt for å bli oppdaget og tiltalt for brudd på konkurranselovens bestemmelser (Hammond 2010).

"Gulrot"-strategien er basert på å motivere til å være den første som rapporterer. I dette tilfellet påtar verken bedrifter eller individer seg noen kostnader samt får de et løfte om konfidensialitet (Hammond 2005). Den viktigste "gulroten" i det lempningsprogrammet er garantien om fullt amnesti for den som kommer først til myndighetene, selv etter at en etterforskning har startet. Amnestiet inkluderer beskyttelse mot tiltale og dermed også amnesti fra fengselsstraff for individer (Harding og Joshua 2003:214). Justisdepartementet er inneforstått med at de ikke skal avsløre identiteten til søkeren eller informasjon som legges frem i lempningssøknadene til andre rettslige myndigheter uten samtykke fra søkeren (Harding og Joshua 2003:215).

"Pisk"-strategien innebærer at full lempning kun tilbys til den første som kommer. Den andre bedriften får ikke noe strafferabatt selv om den kommer rett etterpå. Bedrift nummer to står derimot ovenfor alvorlige sanksjoner (Hammond 2005). Hvis en eventuell bot som kan illegges den skyldige bedriften, ikke overstiger gevinsten ved å delta i kartellssamarbeid, blir boten kun en ekstra kostnad ved å drive kartellet. The Antitrust Division hevder at for å stimulere lempningssøknader og optimalisere avskrekkingseffekten er det viktig med implementering av strenge sanksjoner i form av høye bøter og fengselsstraff (Hammond 2010).

De amerikanske konkurransemyndighetene retter stadig flere sanksjoner mot kartelldeltakere. Maksimal straff for overtredelse av konkurranseloven er økt. Økningen kan forklares i endringen av oppfatningen til dommere på alvorlighetsgrad av skadeomfanget i konkurranselovovertridelser. "Gulrot og pisk" håndhevingsstrategien ble tatt i bruk i midten av 1990-tallet og førte til økning av effektiviteten til det amerikanske lempningsprogrammet. The Antitrust Division har avslørt og straffeforfulgt dusinvis av internasjonale karteller noe

som har resultert i heftige bedriftsbøter og fengselsstraff for flere bedriftsledere både i og utenfor USA (Hammond 2010).

5.1.4 Amnesty Plus og Penalty Plus

I 1999 introduserte justisdepartementet "Amnesty Plus"-ordningen for å utvide sitt lempningsprogram. Hvis en bedrift ikke er den første som rapporterer om kartellsamarbeid, men er den første som kommer til myndighetene med opplysninger om illegal aktivitet i et annet marked, vil denne bedriften motta full immunitet i det andre markedet. Bedriften vil også bli behandlet mer fordelaktig i forhold til den første saken. Amnesty Plus er derfor en kombinasjon av lempning og en ekstra belønning ved tilståelse (Harding og Joshua 2003:215).

Størrelsen på rabatt ved implementering av Amnesty Plus avhenger av en rekke faktorer. For det første legges det vekt på styrken av de bevis som oppgis av den tilstående bedriften. Videre vurderes den potensielle betydningen av brudd rapportert i lempningssøknaden med hensyn til geografisk utstrekning, omfanget på handelen og antall aktører som deltok i det ulovlige samarbeidet. Til slutt skal konkurransemyndighetene bestemme hvorvidt avdekking av lovbruddet kunne ha skjedd uten selvrapportering (Hammond 2008).

Bedrifter som ikke benytter seg av Amnesty Plus og foretrekker ikke å avsløre kartellsamarbeid i andre markeder, risikerer store konsekvenser. Denne ordningen kalles Penalty Plus. Dersom bedriften ikke informerer om overtredelsen av konkurranseloven og denne overtredelsen blir oppdaget senere, skal konkurransemyndighetene oppfordre retten til anse dette som skjerpene omstendigheter og pålegge betingelser for prøvetid for selskapet samt bøter og fengselsstraff for ansatte med en høyere strafferamme. I de tilfellene lignende overtredelse oppstår flere ganger, kan straffen for individer eller bedrifter økes. Bedriften risikerer å få en høy bot istedenfor ingen bot om den hadde tatt i bruk Amnesty Plus og individer kan få en lang fengselstraff istedenfor ingen straff (Hammond 2004).

Penalty Plus er derfor en straffende side av Amnesty Plus. Hvis bedriften ikke anvender Amnesty Plus, mister den mulighet på full immunitet fra overtredelse i det andre markedet og reduksjon i bøter i det første markedet. I tillegg blir overtredelse ilagt større sanksjoner for å skape frykt og stimulere til flere tilståelser i andre markeder.

5.2 EUs lempningsprogram

5.2.1 Bakgrunn og rettslig rammeverk

Karteller er ulovlig under EUs konkurranserett, og bedriftene som er involvert i et kartell ilegges store bøter av EU-kommisjonen (<http://ec.europa.eu>; nr.1). Den største enkeltboten som er ilagt et selskap i en kartellsak, var i “Car glass”-saken fra 2008. Denne boten var på over 896 millioner EUR. I samme sak ble også den største boten ilagt alle medlemmene av et enkelt kartell, og utgjorde til sammen over 1,3 milliarder EUR (<http://ec.europa.eu>; nr.2).

Europakommisjonen er EUs utøvende organ. Kommisjonen består av 27 kommissærer, en fra hvert av EUs medlemsland. Hovedfunksjonen er å ivareta EUs interesser. Med et slikt formål fremstår Kommisjonen som et overnasjonalt organ i EU. Kommisjonen har sammen med EF-domstolen (som er EUs dømmende organ) ansvaret for å håndheve EUs regelverk (www.europaveien.no). I de siste årene har majoriteten av kartellene blitt avdekket av EU-kommisjonen som følge av et kartellmedlem har kommet til myndighetene med viktige opplysninger (<http://ec.europa.eu>; nr.1). I dette kapittelet skal vi se på utviklingen av EUs lempningsprogram som et resultat av flere revideringer og ta for oss de viktigste hovedtrekkene.

5.2.2 Hovedtrekk i EUs lempningsprogram

I 1996 vedtok EU-kommisjonen sitt første lempningsprogram (1996 Leniency Notice) og tilbød en reduksjon av bøter for kartelldeltakere som avslørte kartellsamarbeid (Sandhu 2007). EUs lempningsprogram fra 1996 ga ikke den ønskede effekten og derfor ble programmet revidert, først i 2002 og deretter i 2006.

Ifølge lempningsprogrammet som ble vedtatt i 2002 (2002 Leniency Notice), fikk bedrifter mulighet til å søke om lempning både før og etter en etterforskning hadde startet. For at lempning skal bli innvilget før en etterforskning blir startet, er det avgjørende at opplysningene som gis skal gjøre det mulig å starte en etterforskning. I de tilfellene hvor bedrifter tilstår under en pågående etterforskning, skal opplysningene som gis av bedriftene føre til at Kommisjonen avdekker et straffbart forhold (Kingma 2007).

I følge 2002 Leniency Notice ble det også enklere for kartelldeltakere å få innvilget hel lempning. For å få hel lempning nå må bedriften oppfylle krav om ikke å ha tvunget de andre

bedriftene inn i det ulovlige samarbeidet. Kravet om at bedriften ikke kunne kvalifisere seg til hel lempning hvis den var initiatoren av kartellet ble dermed fjernet.

Den nyeste versjonen av lempningsordningen (2006 Lemping Notice) er basert på erfaring fra de to tidligere ordningene og har som mål å gjøre lempningsprogrammet mer gjennomskiktig og effektivt. En av nyvinningene i lempningsprogrammet fra 2006 var innføringen av markørsystemet. Kommisjonen behandler søknadene i henhold til den rekkefølgen de mottar dem. I det nye markørsystemet åpnes det for at bedriften som søker om lempning kan holde av sin plass i immunitetskøen ved å oppgi en begrenset mengde opplysninger til Kommisjonen. Kommisjonen kan innvilge markørstatus og sette en tidsfrist for levering av flere opplysninger og slik kvalifisere seg for immunitet. Etter at Kommisjonen har mottatt tilfredsstillende opplysninger innvilges lempning som om bedriftens søknad ble levert på det tidspunktet de fikk markørstatus (Incardona 2007).

Det er imidlertid opp til Kommisjonen å avgjøre hvorvidt en søker skal innvilges markørstatus. Dette medfører en usikkerhet som kan redusere attraktiviteten til markørsystemet da bedriften som kommer med den innledende informasjonen kan risikere å bli avslørt uten å få noe igjen for det. Markørsystemet gir allikevel bedrifter muligheten til å bli den første i køen, selv om de ikke besitter all nødvendig informasjon på søknadstidspunktet (Incardona 2007).

Utmåling av overtredelsesgebyr

I 1998 publiserte Kommisjonen retningslinjer gjeldende for metoden for fastsettelse av bøter. Kommisjonen ville med dette sikre åpenhet og upartiskhet i sine avgjørelser. For å videreutvikle og forbedre sin utmålingspolitikk (<http://eur-lex.europa.eu>; nr.1), innførte EU-kommisjonen i 2006 nye retningslinjer som var basert på åtte års erfaring.

Ved fastsettelse av boten som skal pålegges bedriften, bruker Kommisjonen en totrinns metode. Først, vil Kommisjonen fastsette et grunnbeløp for gebyret, deretter vil grunnbeløpet justeres oppover eller nedover med hensyn til formildende eller skjerpene omstendigheter. For beregning av grunnbeløpet tas det utgangspunktet i verdien av varer eller tjenester som overtredelsen gjelder. Kommisjonen legger også vekt på varigheten av det ulovlige samarbeidet. Siden varigheten har direkte innvirkning på kartellets inntjenning, bør boten også gjenspeile antall år med overtredelse. Grunnbeløpet kan derfor skrives som grovhet x

varighet. Vanligvis blir det lagt inntil 30 % av kartellets omsetningsverdi som basis for grunnbeløpet. Hvis kartellvirksomheten varte mindre enn seks måneder, vil det bli regnet som et halvt år og hvis lengre enn seks måneder, vil det bli regnet som et helt år. For at bøteleggelse skal ha tilstrekkelig avskrekkende effekt, vil Kommisjonen også inkludere i grunnbeløpet en sum på mellom 15 % og 25 % av bedriftens omsetning, uavhengig av overtredelsens varighet (<http://eur-lex.europa.eu>; nr.1). Når grunnbeløpet er fastsatt, kan Kommisjonen ta hensyn til omstendighetene omkring lovbruddet som kan redusere eller øke grunnbeløpet.

Grunnbeløpet kan heves når det finnes skjerpene omstendigheter. Skjerpene omstendigheter inkluderer tilfeller hvor bedriften har hatt en initiatorrolle i kartellsamarbeidet, motarbeider eller nekter å samarbeide med Kommisjonens undersøkelser. Ved gjentatte lovbrudd kan grunnbeløpet heves med inntil 100 % for hver gang bedriften gjentar et lovbrudd. Overtredelsesgebyret kan reduseres når bedriften fremlegger bevis for at lovbrudd har skjedd som følge av uaktsomhet, eller når bedriftens deltakelse i det ulovlige samarbeidet har vært minimal. Reduksjon i grunnbeløpet kan også være påvirket av det faktum at bedriften samarbeider fullstendig med Kommisjon og slutter sin deltakelse i så snart Kommisjonen griper inn (<http://eur-lex.europa.eu>; nr.1).

Kommisjonen ønsker å sørge for at bøtene som ilegges foretaket virker preventivt på kartelldeltakere. For de bedriftene som har stor inntjening grunnet overtredelsen, kan beløpet av boten økes slik at det ikke lønner seg å inngå i lovbrudd. Gebyret kan allikevel ikke overstige 10 % av bedriftens totale omsetning i foregående regnskapsår. Kommisjonen kan i særskilte tilfeller ta hensyn til manglende betalingsevne til bedriften i de tilfellene hvor illeggelse av boten kan true overlevelsesevnen til foretaket (<http://eur-lex.europa.eu>; nr.1).

Proseduren for å få innvilget lempning

Bedriften kan få fritak fra bøter dersom den er den første som avslører viktige opplysninger om kartelldeltakelse og at den informasjonen som blir gitt vil gjøre Kommisjonen i stand til å utføre en målrettet kontroll eller å finne en overtredelse av artikkel 101 i TFEU (<http://eur-lex.europa.eu>; nr.2). For at Kommisjonen skal kunne starte en etterforskning må informasjonen inneholde følgende opplysninger: mål, aktiviteter, berørte produkter og geografiske markeder, varighet av overtredelsen, samt datoer, plassering, innhold av kontakter mellom partene og detaljer om selskapene og enkeltpersonene som er involvert i

samarbeidet. Immunitet vil ikke bli innvilget dersom Kommisjonen allerede har tilstrekkelige bevis til å gjennomføre en kontroll eller allerede har gjennomført kontrollen. Immunitet vil heller ikke bli gitt hvis bedriften har ødelagt, forfalsket eller skjult bevis fra konkurransemyndighetene. Bedriften som tvang andre bedrifter til å delta i kartellet kan ikke kvalifiseres til immunitet, men kan likevel kvalifiseres for en reduksjon av bøter (<http://eur-lex.europa.eu>; nr. 2).

Som følge av 2006 Leniency Notice kan bedrifter fortsatt søke om immunitet på "hypotetiske vilkår". Hvis bedriften er usikker om bevisene som den besitter tilfredsstillende vilkårene for immunitet, kan den presentere opplysningene anonymt og be Kommisjonen om en vurdering. Det hypotetiske programmet er derfor kun tilgjengelig for bedrifter som potensielt har all nødvendig informasjon og dokumentasjon som kreves for en innvilgelse av immunitet (Incardona 2007).

Selv om lempningsprogrammet gir immunitet mot bøter risikerer kartelldeltakerne uansett å måtte stå til ansvar for private aktører som har lidd tap som følge av kartellsamarbeidet. Opplysningene innsendt av lempningssøkere til konkurransemyndighetene kan i mange tilfeller indirekte lette sannsynliggjøring av erstatningskrav fra kartellofre (www.carteldamageclaims.com).

5.2.3 Reduksjon av bøter i dagens lempningsprogram

I motsetning til USAs lempningsprogram, praktiserer EU en ordning hvor flere bedrifter kan få reduksjon i bøter. For å kvalifisere for en reduksjon i bøter må bevisene oppfylle et kvalitetskrav om tilleggsverdi. Med tilleggsverdi menes det at informasjonen som blir gitt vil styrke annen informasjon som Kommisjonen allerede besitter og øke sannsynligheten for å påvise kartellsamarbeid (Incardona 2007).

Kommisjonen er forpliktet til å vurdere søknader om reduksjon av bøter før den kommer med en innvending. Etter at innvendingen har funnet sted kan Kommisjonen ignorere enhver søknad om reduksjon av bot grunnet for sen innlevering. Denne regelen er på plass for å oppmuntre bedrifter til å søke så raskt som mulig. Kommisjonen har også nytte av denne regelen da Kommisjonen på denne måten unngår mye ekstraarbeid i forbindelse med ikke å behandle nye søknader dersom den har tilstrekkelig informasjon (Incardona 2007).

Den første bedriften som tilfredsstillende alle kravene til reduksjon i bøter, kan få 30-50 % av overtredelsesgebyret redusert. Den andre fra 20 til 30 % og den tredje opptil 20 %. Muligheten til å få reduksjon i bøter, selv om bedriften ikke er den første, kan svekke deres initiativ til å avsløre informasjon så tidlig som mulig. Da det ikke er store forskjeller på hvorvidt man er nummer en, to eller tre i lempningskøen, kan det bidra til at bedrifter venter med å rapportere (Incardona 2007).

5.2.4 European Competition Network

Europakommisjonen og de nasjonale konkurransemyndighetene i samtlige av EUs medlemsland har et tett samarbeid gjennom European Competition Network (ECN). (<http://ec.europa.eu>; nr.3). Hovedoppgaven til European Competition Network er å bygge et effektivt juridisk rammeverk for å håndheve Europakommisjonens konkurranserett ovenfor selskaper som fører en internasjonal forretningspraksis som hinder konkurranse. Som nevnt samarbeider Kommisjonen tett med de nasjonale konkurransemyndighetene i EUs medlemslandene. Dette samarbeidet innebærer blant annet utveksling av informasjon om nye tilfeller av konkurransebegrensende virksomhet og håndhevingen av disse, samt utveksling av bevis og samordning av etterforskninger. Gjennom dette samarbeidet samles flere konkurransemyndigheter sin erfaring og kan sammen finne frem til de beste løsningene (<http://ec.europa.eu>; nr.4).

For å forenkle lempningsprosessen for søkerne når saken gjelder mer enn tre medlemsstater, introduserte ECN en modell for et felles søknadssystem (The Model Leniency Programme). Målet med programmet er å øke forutsigbarheten for kartelldeltakere som har operert på internasjonalt nivå. Med en felles søknad trenger ikke bedriftene lenger å levere lempningssøknad til konkurransemyndighet i hvert land hvor det ulovlige samarbeidet har funnet sted (<http://europa.eu>; nr.1). I dag opererer 26 av EUs medlemsstater med lempningsprogrammer. Lempningsprogram er enda ikke blitt implementert i Malta.

Oppsummering av kapittel 5

Ved å se på lempningsprogrammer til EU og USA kan jeg konkludere at de har både fellestrekk og ulikheter. Begge ordninger tilbyr lempning før og etter etterforskning har startet. I USA gis lempning type A automatisk hvis nødvendige kriterier er oppfylt. Hvis innvilgelse ikke er relevant, kan bedriften fremdeles oppnå full amnesti ved å søke om type B lempning. Bedriften kan også benytte Amnesty Plus ordningen hvor den kan få reduksjon i

sanksjoner. USAs lempningsprogram gir videre mulighet til individer som kommer på egne vegne til å oppnå fullt amnesti. I følge den første versjonen av EUs lempning var lempning tilgjengelig bare før etterforskning har startet. Dette ble revidert i 2002 Leniency Notice ved å tilby lempning både før og etter etterforskning er igangsatt.

Som nevnt før gis hel lempning i USA bare til den første bedriften og det er kun en bedrift som får den. I motsetning til dette honorerer EUs lempningsprogram flere informanter gjennom å gi hel lempning til den første og en viss reduksjon i bøter for etterkommende bedrifter. Dessuten kan hel lempning være innvilget til initiator av samarbeidet, noe som ikke er mulig i USA. Både USAs og EUs lempningsprogram har tatt i bruk et markørsystem som gir mulighet til lempningssøkere å sikre seg en førsteplass og dermed øke initiativer til å tilstå.

Tabell 1: Sammenligning av lempningsfordeling i USA og EU

	Første bedrift	Andre bedrift	Tredje bedrift	Etterkommende bedrifter
USA (type A og B)	100 %	0 %	0 %	0 %
EU	100 %	30-50 %	20-30 %	Inntil 20 %

Programmene skiller seg også i forhold til fengselstraff. I det amerikanske lempningsprogrammet risikerer individer å få fengselsstraff opptil ti år i kontrast til EU-ordningen hvor overtredelse av konkurranseloven ikke impliserer fengselstraff. Til slutt vil jeg se på privat håndheving. Både i USA og EU har skadelidte krav på erstatning av tap som var påført av den ulovlige handlingen. I USA er størrelsen på erstatning tredoblet. For å stimulere til kartellrapportering ble erstatningen redusert til faktisk skade for de bedriftene som søker om lempning. På den måten økes også kostnader til de ikke-rapporterende bedriftene siden de risikerer å betale tredobbel erstatning til skadelidte aktører i tillegg til full bot. I motsetning til USA er størrelsen på erstatninger i EU lik faktisk skade for alle deltakere i kartellet, også for bedriften som er innvilget full lempning.

Etter å ha sett på hovedtrekk fra programmene, vil jeg konkludere med at EUs lempningsprogram virker mildere enn USAs. Det amerikanske programmet er en kombinasjon av gulrot og pisk hvor gulroten er en svært god belønning og en pisk med strenge straffer. I tillegg til dette impliserer programmet strafferettslige sanksjoner i form av fengselsstraff for individer som kan være et effektivt avskrekkingsverktøy i kartellbekjempelse. Hvordan de to programmene fungerer i praksis skal vi se på i kapittel 7.

6. Lempningsordning i skandinaviske land

Bestemmelsene om forbud mot konkurransebegrensende samarbeid i konkurranselovene i Sverige og Danmark samsvarer med artikkel 101 i TFEU. I Norge ble samme bestemmelsen utformet etter EØS-avtalens artikkel 53, som igjen tilsvarende bestemmelsen i artikkel 101 i TFEU. I dette kapittelet vil jeg derfor se på utformingen av lempningsprogrammene i de skandinaviske landene og deres samsvar med EUs lempningssystem.

6.1 Norge

6.1.1 Innføring av lempningsordning

Kartellvirksomhet foregår i det skjulte, noe som gjør det vanskelig å avdekke. For å gjøre det mer attraktivt for kartelldeltakere å avsløre kartellsamarbeid innførte de norske myndighetene i 2004 en lempningsordning.

Ordningen går ut på at en bedrift som deltar i kartellssamarbeid kan unngå å betale et overtredelsesgebyr dersom bedriften er den første til å informere Konkurransetilsynet om lovbruddet. De neste bedriftene kan få en viss reduksjon i bøter hvis de samarbeider med konkurransemyndighetene under etterforskningen (www.kt.no; nr. 8).

Den norske lempningspolitikken håndheves gjennom § 31 av konkurranseloven og " Forskrift om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr (lempningsforskriften)" (GLG 2010a). Lempningsforskriften dreier seg bare om overtredelsesgebyr som er fastsatt etter konkurranselovens § 29. Etter konkurranselovens §§ 29 er det kun bedrifter som kan ilegges gebyr for overtredelse av § 10. Konkurransetilsynet kan ilegge overtredelsesgebyr på inntil 10 % av bedriftens omsetning. For brudd på lovens § 10 kan bedrifter også straffes i form av bøter iht. konkurranseloven § 30. Bruk av lovens § 29 eller § 30 er avhengig av overtredelsens grovhet. Overtredelsesgebyr kan ilegges ved enkel uaktsomhet jf § 29, men forsettelig eller grov uaktsomhet straffes etter § 30 (www.kt.no; nr.9).

Ved beregningen av overtredelsesgebyret skal det tas hensyn til bedriftens omsetning, overtredelsens grovhet og varighet og eventuell lempning etter § 31. Gebyret kan økes med inntil 50 % for lovbrudd som har foregått mellom ett og fem år. For langvarige lovbrudd over fem år, kan gebyret økes med inntil 10 prosent for hvert av de årene lovbruddet har foregått (FOR 2005 nr. 909).

Iht. Den europeiske menneskerettskonvensjon Protokoll nr. 7 artikkel 4 (forbud mot dobbelstraff) kan ikke bedriften straffes etter § 30 når Konkurransetilsynet har ilagt samme bedrift et overtredelsesgebyr (www.kt.no; nr. 9).

For at lempningsprogrammet skal ha ønsket effekt er det avgjørende at lovbrøtteren har god nok forutsigbarhet, det vil si i hvilken grad de opplysningene som blir gitt til myndighetene blir vektlagt og honorert (www.kt.no; nr.9). Dersom en bedrift er i tvil om den får innvilget lempning, kan den legge fram bevisene i hypotetisk eller anonymisert form. Slik unngår bedrifter å bli avslørt før den er sikker på at amnesti vil bli gitt. På den måten kan initiativene til å tilstå øke vesentlig siden bedriften ikke risikerer å bli straffet (www.kt.no; nr. 10).

6.1.2 Vilkår for innvilgelse av lempning

For å kvalifisere til lempning må bedriften være den første som legger fram informasjon til konkurransemyndighetene som beviser det ulovlige kartellsamarbeidet. Det andre alternativet er at bedriften legger fram bevis som er tilstrekkelig til å gjennomføre bevissikring (www.kt.no; nr.9).

For å få innvilget lempning er det avgjørende at Konkurransetilsynet ikke allerede var i stand til å bekrefte kartellvirksomheten eller til å kreve beslutning om bevissikring. Det er derfor ikke mulig å oppnå amnesti i tilfeller hvor etterforskningen er igangsatt. I det norske lempningsprogrammet er det bare en bedrift som kan få hel lempning. Dette skaper spenning mellom kartelldeltakere ettersom et annet medlem av kartellet kan forsøke å gripe muligheten til å ta den eneste plassen (www.kt.no; nr.9).

Amnesti blir ikke innvilget dersom bedriften ikke leverer alle bevisene den kjenner til og nekter å samarbeide fullt med Konkurransetilsynet under hele etterforskningen. Bedriften vil heller ikke få lempning hvis den ikke avslutter sin deltakelse i kartellet på det tidspunktet den søker om lempning og heller ikke hvis bedriften har tvunget andre bedrifter til å delta i lovbruddet. Dersom bedriften ikke oppfyller vilkårene for hel lempning kan den fortsatt få reduserte bøter hvis den legger fram bevis som gjør det lettere for Konkurransetilsynet å gjennomføre etterforskningen og opphører sin deltakelse i kartellet (www.kt.no; nr.11).

I følge lempningsforskriftens § 7 skal reduksjon i overtredelsesgebyr fastsettes på følgende måte: den første bedriften gis reduksjon på 30-50 %, den andre på 20-30 %, nestekommande bedrifter kan få lempning opptil 20 %. Ved fastsettelse av reduksjon i gebyret skal det tas

hensyn til bevismaterialet som leveres samt styrken i de leverte opplysningene og hvor fullstendig bedriftens samarbeid er med Konkurransetilsynet (FOR 2005 nr. 909).

For overtredelser av konkurranse-loven anvendes ikke administrative bøter ovenfor enkeltpersoner. Individuer kan straffes med strafferettslige bøter eller fengselstraff i inntil tre år eller opp til seks år i saker med skjerpene omstendigheter (GLG 2010a). Lempningsordningen gjelder straff for bedrifter, men ikke personstraff.

6.1.3 Forslag til endringer i lempningsprogrammet

I Norge er det ulike påtalemyndigheter som deltar i etterforskningen avhengig av type økonomisk lovbrudd slik som en straffesak eller sivilrettslig sak. Selv om Konkurransetilsynet kan gi løfte om lempning, er det fremdeles fare at bedriften blir straffet av Økokrim. Dessuten gjelder lempning ikke erstatning fra skadelidte kunder. Konkurransemyndighetene kan dermed ikke eliminere alle risikoer som kartelldeltakeren står ovenfor. Bedrifter har da mindre initiativ til å søke om lempning hvis de risikere å bli straffet (Søreide 2011).

For å øke forutsigbarhet til kartellmedlemmer og med dette oppfordre dem til å søke om lempning, kunngjorde imidlertid Konkurransetilsynet i 2008 et policynotat utformet sammen med Økokrim. Policynotatet sier følgende om anmeldelse og politietterforskning:

Økokrim har også gjort det klart overfor Konkurransetilsynet at det normalt ikke vil iverksette etterforskning i saker om overtredelse av konkurranse-lovens bestemmelser uten at forholdet er anmeldt fra Konkurransetilsynet eller at tilsynet er forelagt anmeldelsen/mistanken etter påtaleinstruksen § 7-3 annet ledd og har stilt seg positiv til straffeprosessuell etterforskning (www.kt.no; nr.12).

Hovedmålet med uttalelse var å vise at bedrifter ikke vil anmeldes til påtalemyndigheten hvis den har søkt om lempning. Påtalemyndigheten har så langt ikke straffeforfulgt brudd på konkurranse-loven uten en forutgående anbefaling fra Konkurransetilsynet. Konkurransetilsynet har mottatt ni lempningssøknader etter at dette notatet ble kjent, i motsetning til bare to mottatte søknader de fire første årene (www.kt.no; nr.12).

Selv om bedrifter nå har fått bedre grunn til å rapportere samarbeid, er det fremdeles slik at straffesanksjoner mot individer ikke kan lempes. Individuer kan straffes for det ulovlige samarbeidet selv om bedriften blir innvilget amnesti av Konkurransetilsynet (www.kt.no; nr.10).

Fengselstraff kan virke preventivt og avskrekke til dannelse av karteller, men når kartellet allerede er dannet, er trusselen om fengselsstraff kanskje det største hinderet for å opplyse konkurransemyndighetene om kartellsamarbeidet. Det er derfor viktig at amnesti for bedriften som kommer først også omfatter immunitet for dens ansatte.

Med tiden ble det vurdert å utvide lempningsprogrammets virkningsområde slik at den også inkluderer amnesti fra straff for individer etter konkurranselovens § 30. Fornyings- og administrasjonsdepartementet sendte i desember 2008 ut et høringsnotat angående endringer (www.kt.no; nr.12). Endring i loven kunne styrke lempningsprogram gjennom å øke forutberegneligheten for lempningssøkere. I tillegg ble det foreslått å sikre anonymiteten til bedrifter eller personer som informerer konkurransemyndighetene om kartellet. Slik anonymitet vil sørge for at bedrifter som søker om lempning ikke er mer utsatt for erstatningskrav enn de bedriftene som ikke gjør det. De norske konkurransemyndighetene påpeker at vern om identitet er svært viktig for potensielle tipsere og kan være avgjørende ved vurdering av tilståelse (Konkurransetilsynet 2009). Frykt for å bli avslørt kan hindre mange i å komme til myndighetene og dermed redusere effektiviteten av lempningsprogrammet.

Forslaget om lovendring fra 2008 er nå stanset. Lempning til bedrifter skal fortsatt sikres gjennom den nåværende lempningsordningen og det nåværende regelverket, men det forutses en fullstendig revidering av konkurranseloven (www.kt.no; nr.12).

Jeg vil oppsummere ved å si at lempning er en forholdsvis ny ordning i den norske konkurranseretten. Å søke lempning i Norge kan være risikabelt for bedrifter. Faren for å bli straffet av andre påtalemyndigheter enn Konkurransetilsynet, fengselstraff for ansatte og lite kjennskap til lempningsprogrammet generelt gjør at dagens program ikke er optimalt. Fra Konkurransetilsynets nettsider ser vi at konkurransemyndighetene har arrangert flere spørreundersøkelser for å få oversikt over kjennskap til lempning blant ledere i selskaper. Undersøker viser at norske ledere har foreløpig lite kjennskap til programmet. For å øke kjennskapen om lempningsordningen har Konkurransetilsynet igangsatt flere informasjonskampanjer og holder jevnlig seminarer.

6.2 Sverige

6.2.1 Implementering av lempning og lovverk

I følge kapittel 2 § 1 av den svenske konkurranseloven (2008:579) er avtaler mellom bedrifter som har konkurransehemmende karakter forbudt. Forbudet gjelder også samordnet opptreden

mellom bedrifter som har til formål å begrense konkurranse. Bestemmelsen i § 1 tilsvarer artikkel 101 i TFEU. For overtredelse av konkurranseloven i Sverige anvendes ikke strafferettslige bøter, dermed straffes deltakelse i kartellet utelukkende med administrative bøter (GLG 2010b). Sverige var det første av de skandinaviske landene til å implementere lempningsprogram i juli 2002.

Lempningsprogrammet reguleres av kapittel 3, § 12 til 15 i den svenske konkurranseloven. Under disse paragrafene kan bedriften motta enten hel eller delvis lempning. For å forenkle tolkning av bestemmelsene i § 12 til 15 har Konkursverket også utstedt en forskrift¹⁶ med hensyn til reduksjon i bøter og fullt amnesti (GLG 2011). Forskriften er basert på Kommisjonens *Notice on immunity from fines and reduction of fines in cartel cases* fra 2006.

Kartellvirksomhet utenfor Sverige er dekket av forbudsbestemmelsene bare hvis virksomheten har innvirkning på det svenske markedet. Kartellvirksomhet kan altså foregå i utlandet og kartellmedlemmene kan være utenlandske. For overtredelse av kapittel 2 § 1 kan bedriftene bli ilagt et overtredelsesgebyr på inntil 10 % av bedriftenes omsetning (GLG 2011).

Ved beregningen av bøter legges det i basis salgsverdien for perioden når overtredelse fant sted. Det skal også tas hensyn til grovhet og varighet av kartellet. Hvis bedriften var initiativtaker av overtredelse eller har tvunget andre bedrifter til å delta i kartellet kan det regnes som skjerpene omstendigheter og bøter blir dermed økt. Derimot hvis bedriften kun hadde en begrenset rolle i kartellet kan det regnes som en formildende omstendighet. Bedriftens betalingssevne kan også tas hensyn til og anses som enten en skjerpene eller formildende omstendighet (GLG 2011).

For overtredelse av konkurranseloven i Sverige anvendes ikke strafferettslige sanksjoner mot enkeltindivider. Til tross for dette, åpnet den nye konkurranseloven fra 2008 for senere å kunne innføre et handelsforbud fra tre til ti år for individer som bryter konkurranseloven. Bare visse typer overtredelser som prissamarbeid, deling av marked eller begrensninger av produksjon kan føre til et forbud mot handel. Enkeltindivider kan rapportere om kartellvirksomhet anonymt. Siden individer ikke ilegges bøter, er det derfor heller ingen lempning for individer i den svenske ordningen (GLG 2011).

---

¹⁶ Konkursverkets författningssamling (KKVFS 2009:2)

6.2.2. Vilkår for lempningsinnvilgelse***Hel lempning***

Bedriften kan unngå å betale bøter hvis den legger fram opplysninger om sin deltagelse i et kartell til de svenske konkurransemyndighetene. Det er tre typer lempningsprogrammer i Sverige. Den første typen av lempning gis hvis bedriften er den første til å tipse om konkurransehemmende samarbeid og de opplysningene som bedriften legger fram gjør myndighetene i stand til å starte en etterforskning (www.kkv.se; nr.2).

I tillegg må bedriften oppfylle følgende kumulative krav slik som å legge fram all informasjon om overtredelsen og samarbeide fullt ut med konkurransemyndighetene. Hel lempning skal ikke innvilges i Sverige hvis bedriften har ødelagt bevis eller hindrer etterforskningen. Lemping skal heller ikke gis hvis bedriften har tvunget andre bedrifter til deltakelse i overtredelsen. Bedriften må også avslutte sin deltakelse i kartellet seinest på det tidspunktet søknaden blir levert (www.kkv.se; nr.2).

Neste to muligheter for immunitet tilbys selv om Konkursverket allerede besitter tilstrekkelige bevis for å igangsette en etterforskning. I dette tilfellet må bedriften enten være den første som legger fram opplysninger, som gjør det mulig å bekrefte overtredelsen, eller når bedriften har lettet etterforskningen til en betydelig grad. Den første av disse mulighetene kan innvilges hvis bedriften har kommet frivillig med viktige bevis. Den andre muligheten brukes sjeldent av konkurransemyndighetene for ikke å svekke den preventive effekten av boten. Bedriften må også oppfylle de kumulative kravene beskrevet under den første typen av lempning (GLG 2010b).

Det er bare én bedrift som kan få immunitet innenfor en sak. I de tilfellene hvor bedriften hadde en ledende rolle i kartellet, kan immuniteten imidlertid ikke innvilges. Hvorvidt foretaket har spilt en ledende rolle, vil bli avgjort fra sak til sak ved å se på om bedriften var initiator av kartellet og om den har tvunget andre bedrifter til å delta i kartellet (GLG 2011).

Delvis lempning

Dersom bedriften ikke kvalifiserer til immunitet, kan den likevel oppnå en reduksjon i bøter. Bedriften må da levere bevis om det konkurransehemmende samarbeidet som utgjør en vesentlig tilleggsverdi til de bevisene som Konkursverket allerede har. Ved utmåling av

bøtenivå skal det vurderes om andre bedrifter allerede har formidlet opplysninger som utgjør en vesentlig tilleggsverdi til lettelse av etterforskningen (www.kkv.se; nr.2).

Opplysninger som legges fram må klargjøre omstendighetene rundt lovbruddet. For å få delvis lempning må de kumulative vilkår beskrevet ovenfor være oppfylt. Den første bedriften som tilfredsstiller alle kravene for delvis lempning får en reduksjon av bøter på 30-50 %, den andre bedriften får en reduksjon på 20-30%, og etterfølgende bedrifter får en reduksjon på opptil 20 prosent hver (GLG 2010b).

6.3 Danmark

6.3.1 Lempningsinnføring og lovverk

Danmark innførte lempning i 2007, som det siste av de skandinaviske landene. Innføringen av lempning gir nå bedriftene muligheten til å oppnå enten full immunitet eller en viss reduksjon i bøter (Vennstrøm 2010). Det danske lempningsprogrammet er basert på the European Commission's Notice on Immunity from fines and reduction of fines og ECN Model Leniency Programme. Begge lempningsordningene har likhetstrekk, men i utformingen av det danske lempningsprogrammet ble det tatt hensyn til danske særtrekk som fordelingen av kompetanse mellom konkurransemyndighetene, påtalemyndigheten og danske domstoler (www.europeanlawyer.co.uk).

Kartellvirksomhet er forbudt etter den danske konkurranselovens § 6. Reglene om lempning er nevnt i § 23 a.¹⁷ Kartellssamarbeid som strekker seg utenfor Danmark er også forbudt hvis samarbeidet har innvirkning på dansk territorium (GLG 2010c).

Lempningsprogrammet i Danmark har tilbakevirkende kraft, det vil si at kartellmedlemmer kan søke om lempning selv om kartellet fant sted før ordningen ble implementert i juli 2007 (www.kfst.dk). I skandinaviske land gjelder lempningsprogram for følgende kartellrelaterte overtredelser: fordeling av marked, samarbeid om priser, produksjon og anbudssamarbeid (Vennstrøm 2010).

6.3.2 Betingelser for lempning

I Sverige og Danmark kan ikke bare bedrifter, men også sammenslutninger av bedrifter søke om lempning. I Norge derimot tilbys lempning kun for bedrifter. Danmark er det eneste av

---

¹⁷ Utdrag av § 6 og § 23a finnes i Appendiks A

skandinaviske land som tilbyr lempning til individer som søker på egne vegne. Når en person søker om lempning, dekker søknaden bare den enkelte, med mindre personen søker på vegne av en bedrift. Når en bedrift søker om lempning, dekker den automatisk alle nåværende og tidligere styremedlemmer, administrerende direktører og andre ansatte (Vennstrøm 2010). For overtredelse av den danske konkurranselovens § 6 rammes både bedrifter og individuelle gjennom strafferettslige bøter (GLG 2010c), det vil si at ikke bare bedrifter, men også ansatte kan ilegges bøter.

I Danmark gjelder samme vilkår som i Norge for tildeling av full immunitet. Søkeren må være den første til å varsle konkurransemyndighetene om kartellsvirksomhet og denne informasjon må ikke være kjent fra før (Vennstrøm 2010). Informasjon som formidles til konkurransemyndighetene må være tilstrekkelig til å igangsette etterforskning. Når myndighetene allerede vet om kartellets eksistens, er det et vilkår at lempningssøker legger fram opplysninger som bekrefter at brudd på § 6 av den danske konkurranseloven fant sted. Innvilgelse av full immunitet er betinget av at bedriften avslutter sin deltagelse i kartellet og samarbeider fullstendig mens etterforskningen pågår (GLG 2010c). Initiativtaker av kartellet kan fortsatt kvalifisere seg til hel lempning hvis den ikke har tvunget andre bedrifter til å delta i konkurransehemmende samarbeid.

I de tilfellene når en bedrift ikke er den første innenfor samme kartell som tipser til myndighetene, blir programmet automatisk behandlet som en søknad om reduksjon av bøter. Det er en rekke betingelser som må være oppfylt for at reduksjon i bøter skal gis. Opplysninger som leveres av søkeren må inneholde betydelig tilleggsverdi for myndighetene i forhold til de opplysninger som de allerede besitter. Andre vilkår om opphør av samarbeidet, fullstendig samarbeid med konkurransemyndighetene og krav om ikke å ha tvunget andre bedrifter til kartellsvirksomhet, er det samme som for full immunitet. Med "tilleggsverdi" menes at opplysningene må være så detaljerte som mulig og av slik kvalitet at sjansene øker for å bekrefte at det ulovlige samarbeidet fant sted (www.kfst.dk).

Selv om bedriften har kommet til myndighetene som nummer to, er det fortsatt mulig å redusere boten med inntil 50 % av beløpet. Den tredje søkeren kan få reduksjon i bøter inntil 30 %, og etterkommende bedrifter inntil 20 %. For å få reduksjon i bøter er det avgjørende at informasjonen som ble framlagt har en betydelig tilleggsverdi for myndigheter og at konkurransemyndighetene ikke allerede besitter den samme informasjonen (www.kfst.dk).

6.3.3 Problemstilling rundt det danske lempningsprogrammet

London Economics mener i sin rapport *The Nature and Impact of Hardcore Cartels* fra 2011 at størrelsen på bøter som ilegges bedrifter i Danmark er relativt lavt i forhold til bøter i andre land. Kombinasjonen av lave individuelle bøter og fravær av fengselsstraff i Danmark kan føre til at lempningsordningen for individer blir mindre attraktiv. Dette kan resultere i mindre bruk av programmet siden bedrifter taper lite ved ikke å søke om lempning. I Danmark kan enkeltpersoner og bedrifter kreve erstatning fra kartellmedlemmene. Enkeltindivider kan også organiseres i en gruppe og kreve erstatning i et gruppesøksmål.

Figur 8 viser sammenligning av sanksjoner i forskjellige jurisdiksjoner. Jo lysere farge brukt i figuren, desto mindre avskrekkende virkning har den i følge London Economics. Som nevnt tidligere er det ikke fengselsstraff for overtredelse av § 6 i Danmark og denne sanksjonen er derfor markert med hvitt siden den har ingen avskrekkende effekt.

Avskrekkende virkning av forskjellige sanksjonsmuligheter	USA	EU	DK
Bøter for bedrifter			
Effektiv benyttelse av lempning			
Ekstra avskrekkende virkning fra private søksmål			
Sanksjoner for enkeltindivider (ikke fengsel)			
Sanksjoner for enkeltindivider (fengsel)			

Figur 5: Sammenligning av den avskrekkende virkningen av forskjellige sanksjonsmuligheter i ulike jurisdiksjoner¹⁸

London Economics konkluderer i sin rapport at lempningsprogrammet i Danmark er effektivt, men effektiviteten reduseres delvis på grunn av tre faktorer. For det første er bøter for overtredelse av § 6 for lave i Danmark, noe som i sin tur fører til at det er lite å vinne på å søke om lempning. For det andre risikerer bedriften private erstatningskrav selv om den får lempning innvilget. Til slutt kan ikke deltakelse i kartell straffes med fengsel i Danmark. Dette reduserer kraftig initiativet til å komme til konkurransemyndighetene med tilståelse (London Economics 2011).

Som vi har tatt for oss i kapittel 3.2.1 bør et optimalt system bestå av både finansielle og ikke-finansielle sanksjoner. Bot vil ikke alltid ha tilstrekkelig avskrekkende effekt på individer siden bedriften kan betale boten for sine ansatte. Den eneste avskrekkende faktor da er

¹⁸ London Economics (2011)

fengselstraff. Ved å se på den informasjonen vi har gått igjennom tidligere, vil jeg konkludere med at nivået på finansielle og ikke-finansielle straffer for overtredelse av § 6 i den danske konkurranseloven er relativt lavt, noe som kan resultere i lite bruk av lempningsordningen i Danmark.

Oppsummering av kapittel 6

I dette kapitlet har vi sett på lempningsprogram i de skandinaviske landene. Programmene i disse landene reflekter grunnregler i EUs lempningsprogram. Jeg vil oppsummere hovedtrekk ved lempningsprogrammene i tabell 2.

Tabell 2: Sammenligning av lempning i forskjellige jurisdiksjoner

	EU	Norge	Danmark	Sverige
Lempning bare til en informant	Nei	Nei	Nei	Nei
Lempningsprogram for individer	Nei	Nei	Ja	Nei
Bøter for individer	Nei	Ja	Ja	Nei
Straffefengsel for individer	Nei	Ja	Nei	Nei
Markørsystem	Ja	Nei	Nei	Nei
Privat håndheving	Ja	Ja	Ja	Ja

Lempningsprogrammene i alle skandinaviske land samt i EUs lempningsprogram tilbyr både full og delvis lempning og det er bare en bedrift som kan få full lempning. På lik linje med EU, har de skandinaviske landene en maksimal bot for kartellovertredelser på 10 prosent av bedriftenes omsetning. Krav til innvilgelse av amnesti er hovedsakelig likt i alle de skandinaviske landene. I Sverige kan ikke amnesti innvilges hvis bedriften har ødelagt eller skjult bevis fra konkurransemyndighetene. Amnesti kan heller ikke innvilges i Sverige hvis bedriften har spilt en ledende rolle i kartellet. Når det gjelder reduksjon i bøter er det slik at lempningsprogrammene i skandinaviske land tilbyr fra 30 til 50 % reduksjon i bot for den første bedriften, fra 20 til 30 % for den andre bedriften og inntil 20 % for etterfølgende bedrifter.

I EUs og det svenske lempningsprogrammet kan bare bedrifter bli straffet. I Danmark og i Norge kan derimot også individer som deltok i overtredelsene ilegges bøter. Siden individer ikke ilegges bøter i Sverige og EU, er det derfor ingen lempning for individer. Lempning tilbys heller ikke for individer i Norge. Det er bare Danmark som har en lempningsordning i forbindelse med reduksjon av individuelle bøter. Norge er det eneste av de skandinaviske landene hvor individer risikerer fengselsstraff.

7. Fra teori til praksis

I dette kapitlet tar jeg for meg kartellbekjempelse samt den praktiske anvendelsen av lempningsprogram i USA, EU og skandinaviske land. Først skal vi se på erfaringer fra disse jurisdiksjonene, deretter på case-studier hvor kartellsvirksomhet blir avslørt ved bruk av lempning.

Erfaringer fra Danmark er ikke tatt med da det danske lempningsprogrammet er relativt nytt og det enda ikke foreligger noen nyttige erfaringer fra avsluttede saker. Det er heller ikke offentliggjort noen erfaringer med systemet (Bækgaard 18. oktober 2011).¹⁹

7.1 Erfaringer av kampen mot karteller og bruk av lempning i ulike land

7.1.1 USA

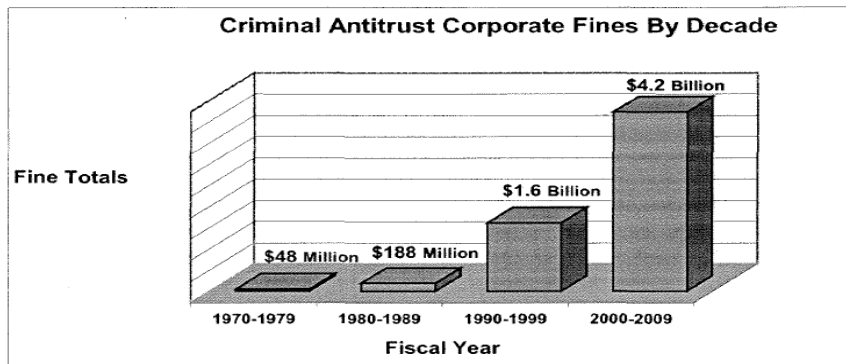
Før revideringen av det amerikanske lempningsprogrammet i 1993 mottok The Antitrust Division bare én lempningssøknad per år. Etter revideringen økte antallet på søknader nesten tjue ganger i snitt (Spagnolo 2005).

Spagnolo (2005) mener at suksessen til det nye programmet kan forklares av en rekke endringer. Før det første har man økt sjenerøsiteten ovenfor potensielle søkere, hvilket innebærer fullt immunitet for den første søkeren. For det andre ble også immunitet tilgjengelig selv om etterforskning har startet under forutsetning av at myndighetene ikke besitter bevis som kan resultere i at kartellmedlemmene blir dømt. For det tredje gjelder lempning fra nå alle ansatte i den rapporterende bedriften som samarbeider med konkurransemyndighetene. Til slutt, implementering av "Amnesty Plus"-ordningen som oppmuntret bedrifter til å avsløre karteller i andre markeder.

Forandringer i programmet økte gjennomsiktigheten og har gjort rapportering mer attraktiv. Siden 1996 har bedrifter i USA blitt ilagt bøter på over USD 5 milliarder for overtredelser av den amerikanske konkurranseloven. Over 90 prosent av dette beløpet er resultat av at informasjon ble gitt av lempningssøkere (Hammond 2010). Statistikken til The Antitrust Division over de siste tiårene viser en jevn økning av de bøkene som blir ilagt bedrifter.

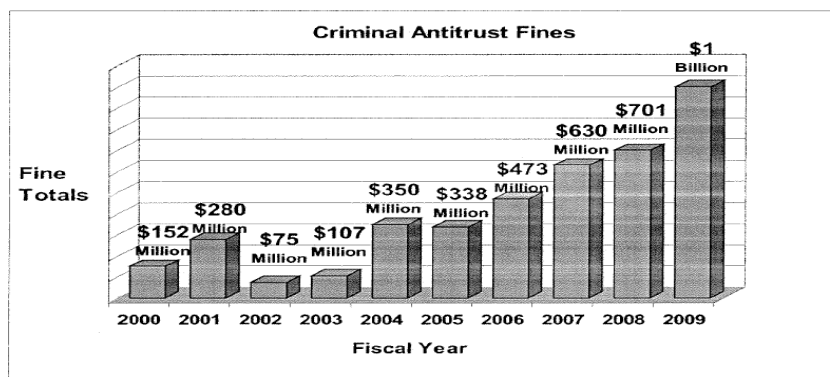
---

¹⁹ E-post til Bækgaard finnes i Vedlegg 1

Figur 6: Strafferettslige bøter over de to siste tiårene - USA²⁰

I 1991 var den gjennomsnittlige boten for bedriften for brudd på den amerikanske konkurranseloven litt under \$ 320,000. Fra midten av 1990-tallet begynte en jevn økning i bøtebeløpet og i 1996 ble det satt ny rekord i bedriftsbot da Archer Daniels Midland Company ("ADM") betalte \$ 100 millioner i bot (Spratling 1997). Denne rekorden ble fort slått. Allerede i mai 1999 når farmasøytigiganten F. Hoffmann-La Roche Ltd betalte en bot på \$ 500 millioner for å ha ledet det internasjonale vitaminkartellet. BASF AG betalte på sin side \$ 225 millioner i bøter for deltagelse i nevnte kartell (Hammond 2010). Frem til 2010 Antitrust Division fått inn 18 bøter som har vært på over \$ 100 millioner og denne tendensen fortsetter å øke. I 2009 ble ulike bedrifter ilagt bøter på til sammen like over \$ 1 milliard.

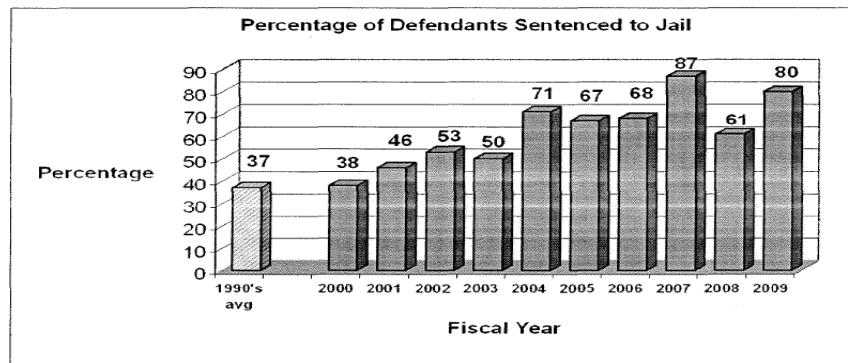
Figur 7: Strafferettslige bøter i perioden fra 2000-2009 i USA²¹

Hammond påpeker at bøter ikke virker avskrekkende nok på individer. I USA er det derfor utstrakt bruk av fengselsstraff som et preventivt virkemiddel. I perioden 1999 – 2007 har 113 individer, inkludert 26 utenlandske statsborgere blitt idømt fengselsstraff for overtredelser av den amerikanske konkurranseloven (www.kt.no; nr.13).

²⁰ Hammond (2010)

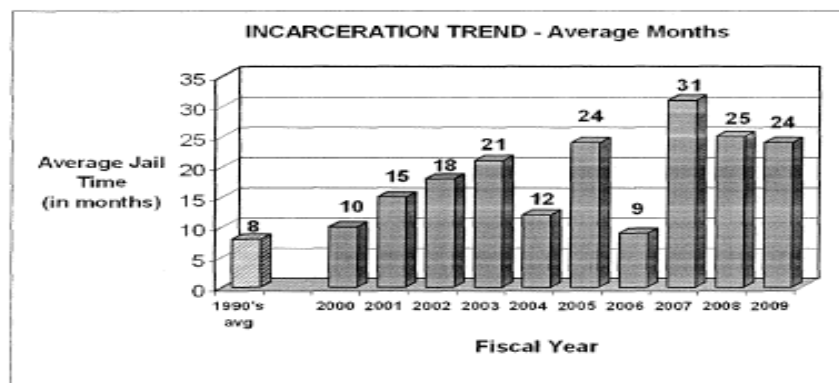
²¹ Hammond (2010)

The Antitrust Division i løpet av de siste årene har økt individuelt ansvar som en del av sin håndhevingspolitikk. Statistikken til Divisjonen viser at fengselsstraff blir stadig vanligere og individer blir idømt lengre straffer (Hammond 2010).

Figur 8: Prosentandel av tiltalte idømt fengselsstraff for overtredelse av den amerikanske konkurranselover²²

Mens det i 2003 bare var 50 prosent av individene som fikk fengselsstraff ved brudd på konkurranselover, har antallet fengslinger økt med hele 30 prosent i 2009. Fra figuren nedenfor ser vi at gjennomsnittlig fengselsstraff også har økt fra 10 måneder i 2000 til 24 måneder i 2009.

Figur 9: Gjennomsnittlige antall måneder i fengsel²³

Fra statistikken som vi har sett på kan jeg konkludere med at The Antitrust Division har strammet inn håndhevingspolitikken gjennom implementering av høyere bøter og lengre fengselsstraffer. Lempning i USA er et effektivt virkemiddel i kampen mot det ulovlige samarbeidet og resulterer i at karteller blir oppdaget ved hjelp av lempning i 9 av 10 tilfeller.

²² Hammond (2010)

²³ Hammond (2010)

7.1.2 EU

Lempningsprogrammets suksess blir tydelig når man ser at over 70 % av de kartellene som i dag etterforskes av Kommisjonenenes konkurransemyndigheter, er avslørt ved hjelp av varsling fra et annet kartellmedlem (www.kt.no; nr.12).

I perioden fra det opprinnelige lempningsprogrammet i 1996 trådte i kraft til 2002 har Kommisjonenenes konkurransemyndigheter mottatt 80 lempningssøknader, men bare tre av de søknadene ble innvilget full immunitet. I samme perioden har Kommisjonen fattet 16 vedtak i kartellsaker hvor bedrifter har samarbeidet med konkurransemyndighetene. Disse 16 sakene resulterte i et samlet bøtebeløp på € 2240 millioner. Reduksjonen av bøter i de 16 sakene varierte fra full immunitet og 100 % fritak for bøter for de bedriftene som samarbeidet kontinuerlig med konkurransemyndighetene, til små nedsettelse på 10 % for de bedriftene som ikke bidro aktivt (<http://europa.eu>; nr.2).

I perioden februar 2002 til slutten av 2005 mottok EU-kommisjonen til sammen 167 lempningssøknader hvor 87 av disse av gjaldt immunitet og 80 gjaldt reduksjon av bøter. I tilfeller hvor flere enn én immunitetssøknad er mottatt for samme overtredelsen er det kun den første av de mottatte søknadene som regnes som immunitetssøknad. De etterfølgende blir behandlet som søknader om redusering av bøter, med mindre den første søknaden er avvist. Ved sistnevnte tilfelle blir søknad nummer to å anse som en immunitetssøknad (<http://europa.eu>; nr.3).

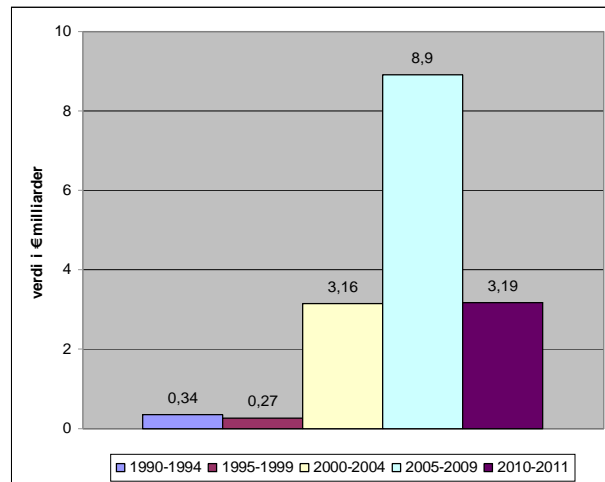
De viktigste endringene i EUs lempningsprogram fra 2002 som kunne forklare økningen i antall søknader var: 1) En økning av sjenerøsiteten og gjennomsiktigheten til programmet gjennom automatisk innvilgelse av full lempning for den første bedriften som søker og en synliggjøring av programmets fordeler; 2) Lempningsprogrammet ble utvidet til også å inkludere initiativtakere av kartellet som lempningssøkere, forutsatt at de ikke tvang andre bedrifter til deltakelse i det ulovlige samarbeidet (Spagnolo 2005).

Revideringen av lempningsordningen hadde som formål å gjøre programmet mer gjennomsiktig og gi større klarhet rundt kravene for innvilgelse av lempning. Endringene fra 2002 og 2006 har ført til en vesentlig suksess. La oss se på statistikken.

Tabell 3/figur 10: Bøter ilagt bedrifter (korrigert for endringer i dom) i periode 1990-2011²⁴

År	Beløp i €*
1990-1994	344.282.550
1995-1999	270.963.500
++2000-2004++	3.159.598.710
2005-2009	8.902.755.912,5
2010-2011	3.192.795.432
Totalt	15.870.396.104,5

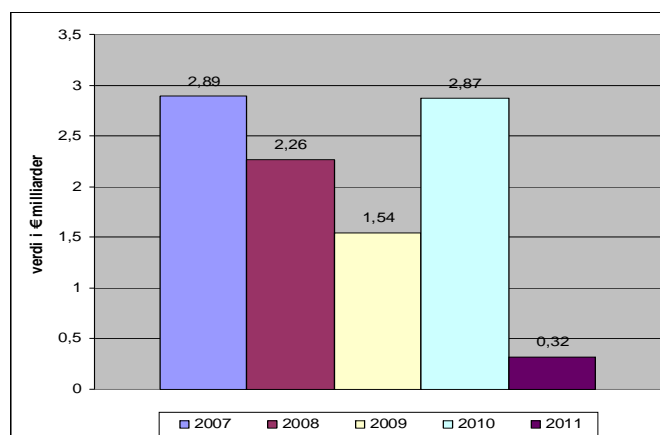

*Beløp korrigert for endringer av General Court og European Court of Justice og tar bare med overtredelser i henhold til artikkel 101 TFEU (tidligere artikkel 81 i EF-traktaten).

Tabellen ovenfor viser at størrelsen på bøter har økt betydelig de siste ti årene og perioden fra 2005 til 2009 var den perioden med flest antall bøteleggelser. La oss se på den utvidete statistikken for de fem siste årene.

Tabell 4/figur 11: Bøter ilagt bedrifter (korrigert for endringer i dom) i periode 2007-2011²⁵

År	Beløp i €*
2007	2.886.925.562,5
2008	2.268.948.900
2009	1.540.651.400
2010	2.868.676.432
++2011++	324.119.000
Totalt	9.889.321.294,5

*Beløp korrigert for endringer av General Court og European Court of Justice og omfatter kun overtredelser i henhold til artikkel 101 TFEU (tidligere artikkel 81 i EF-traktaten).

Fra tabell 4 ser vi at bøter for overtredelse av kartellforbudet nådde toppen i 2007 med bøter på til sammen over € 2,8 milliarder. Tendensen med bøter som resulterer i et samlet beløp i milliardklassen fortsetter også de neste årene.

²⁴ Data er hentet fra <http://ec.europa.eu>; nr.5

²⁵ (<http://ec.europa.eu>; nr.5)

Tabell 5: Ti høyeste kartellbøter per bedrift siden 1969 (sist endret ++14 juli 2011++)²⁶

År	Bedrift	Sak	Beløp i €*
2008	Saint Gobain	Car glass	896.000.000
2009	E.ON	Gas	553.000.000
2009	GDF Suez	Gas	553.000.000
2001	F. Hoffmann-La Roche AG	Vitamins	462.000.000
2007	Siemens AG	Gas insulated switchgear	396.562.500
2008	Pilkington	Car glass	370.000.000
2010	Ideal Standard	Bathroom fittings	326.091.196
++2007++	Thyssen Krupp	Elevators and escalators	319.779.900
2008	Sasol Ltd	Candle waxes	318.200.000
2010	Air France / KLM	Airfreight	310.080.000

* Beløpet er justert for endringer etter dommer i General Court og European Court of Justice.

Fra tabellen ovenfor ser vi at deltakelse i kartellssamarbeid i EU kan straffes med beløp på flere hundre millioner euro og den høyeste boten ble ilagt Saint Gobain i 2008 var på € 896 millioner.

Tabell 6: Retningslinjer for bøter 2006 - bot som prosent av total omsetning (sist endret i 14 juli 2011)²⁷

Retningslinjer for bøter 2006 - bot som prosent av total omsetning										
Bedrifts bøter	0 - 0,99 %	1 - 1,99 %	2 - 2,99 %	3 - 3,99 %	4 - 4,99 %	5 - 5,99 %	6 - 6,99 %	7 - 7,99 %	8 - 8,99 %	9 - 10 %
151	76	15	7	6	6	7	4	5	3	22

Tabell 6 viser at bøteratio varierer fra den laveste til den høyeste grensen. Det er 76 bedrifter som har fått bøter som er lavere enn 1 % av bedriftens totale omsetning fra siste år. Bare 22 av 151 bedrifter ble ilagt bøter som nærmer seg den maksimale grensen på 10 %. Variasjon i bøteratio kan forklares at bøter fastsettes fra sak til sak hvor det tas hensyn til overtredelsens grovhet og varighet, skjerpene og formildende omstendigheter samt reduksjon i bøter for bedriftene som søkte om lempning.

I artikkelen *The EU Leniency Programme and the Factors Affecting Fine Reductions* fra 2010 utfører Catarina Marvao en empirisk analyse av kartellovertredelser på bakgrunn av data som er tilgjengelig på EUs hjemmeside. Marvao påpeker at antall lempningstilfeller kan avvike fra de faktiske tallene siden flere saker var under etterforskning på det tidspunktet da analysen ble utført og informasjonen om de enkelte sakene enda ikke var offentliggjort. Dette gjelder for eksempel året 2009 hvor 16 saker fremdeles var under etterforskning.

²⁶ (<http://ec.europa.eu>; nr.5)

²⁷ (<http://ec.europa.eu>; nr.5)

Tabellen nedenfor presenter antall kartellssaker som er avgjort, antall bedrifter som ble bøtelagt for hvert år i perioden 1998-2009 og antall kartellssaker som ble avdekket ved gjennom lempning.

Tabell 7: Statistikk over kartellsaker etter vedtaksår²⁸

Year	Closed and fined	Cases still open	No.firms (closed cases)	No. reductions (closed cases)	Closed cases found by LP
1998	2	-	11	10	0
1999	1	-	8	2	0
2000	2	-	13	5	1
2001	7	-	47	36	3
2002	8	-	44	33	5
2003	4	-	18	18	3
2004	4	3	15	9	4
2005	3	2	28	17	3
2006	5	2	66	15	5
2007	9	5	50	28	4
2008	6	3	45	11	5
2009	6	16	23	9	5
2010	0	6	na	na	na

Fra tabellen ser vi at kartellsakene er delt inn i to grupper. Den første gruppen er karteller som er avslørt gjennom lempningsordningen. I slike tilfeller kommer et kartellmedlem med informasjon til konkurransemyndighetene før etterforskningen har startet. Den andre gruppen er karteller som ble avdekket av andre parter, slik som forbrukere, et konkurrerende firma eller gjennom EU-kommisjonens egen etterforskning.

Stadig flere bedrifter har tatt i bruk lempningsordningen siden 2002. I 2008 og 2009 ble det avdekket fem tilfeller ved hjelp av lempningsprogrammer. EU-kommisjonen fant kun et tilfelle mer for hvert av disse årene på andre måter. 55 % av alle bedriftene som søkte om lempning i perioden 1998 – 2009 fikk en reduksjon i bøter og 10 % fikk innvilget full immunitet. Totalt har 199 bedrifter fått en reduksjon i bøter på mellom 7 og 100 % (Marvao 2010). Fordeling av straffereduksjoner i periode 1998-2009 er representert i tabell 8.

²⁸ Beregninger til C. Marvao ved hjelp av data fra EUs hjemmeside.

Tabell 8: Fordeling av lempningsreduksjoner i periode 1998-2009²⁹

Reduksjon	Frekvens	Reduksjon	Frekvens
0 %	162	35 %	13
7 %	1	40 %	21
10 %	30	46 %	1
15 %	9	50 %	27
16 %	1	61 %	1
20 %	17	70 %	1
25 %	18	90 %	1
30 %	20	100 %	37
33 %	1	Totalt	361

Som nevnt tidligere er et dårlig designet lempningsprogram lite effektivt. Dagens lempningsprogram i EU er resultat av flere revideringer. Ved å se på statistikken ovenfor kan jeg konkludere med at revideringene som ble foretatt i 2002 og 2006 har hatt en positiv effekt. Økningen i antall avslørte karteller ved hjelp av lempning indikerer at lempningsprogrammet i EU er et effektivt virkemiddel og har spilt en nøkkelrolle for avdekking av flere kartellsvirksomheter.

7.1.3 Norge

De norske konkurransemyndighetene har i perioden 1980 til 2007 avslørt 31 karteller. Mer enn halvparten (17) av de avslørte kartellene besto av inntil fire kartellmedlemmer. Majoriteten bedrev prissamarbeid, mens de resterende bedrev deling av markedet og anbudssamarbeid (www.bt.no).

I sin artikkel *Konkurransetilsynets håndheving av forbudsbestemmelsene i konkurranseloven 2004-de første fem år* fra 2009 analyserer Evensen utmålingen av overtredelsesgebyr for kartellsamarbeid. I perioden 2004 til 2009 har Konkurransetilsynet ilagt overtredelsesgebyr i tre saker. I den første saken ble Borregaard Industries og Brenntag Nordic ilagt overtredelsesgebyr på respektivt kr 1,6 mill og kr 1,3 mill for den ulovlige avtalen om distribusjon av teknisk eddiksyre. Ved utmålingen av overtredelsesgebyret ble det lagt vekt på at størrelsen av markedet som overtredelse gjaldt var liten. Siden kartellvirksomheten hadde foregått i 3,5 år, ble grunnlaget for gebyret økt med 50 prosent.

Den andre saken dreide seg om anbudssamarbeid på ombygging av omsorgsboliger i Oslo kommune i 2006. To år senere ble samarbeidspartnerne Håkonrune Rør og Oslo VVS Service

²⁹ Beregninger til C. Marvao utgjort av data hentet fra EUs hjemmeside.

ilagt overtredelsesgebyr respektivt på kr 250 000 og kr 500 000. Ved fastsettelse av gebyret tok konkurransemyndighetene hensyn til at anbudssamarbeid er en overtredelse av alvorlig karakter, men gjeldende overtredelse var en enkel handling med begrenset konkurransehemmende effekt. Det ble også tatt i betraktning bedriftens omsetning og størrelsen på anbudsbeløpet (ca kr 3,5 mill).

Det siste vedtaket gjaldt også anbudssamarbeid hvor Taxi Midt-Norge AS i 2006 leverte et felles tilbud på vegne av alle taxiløyveholderne i Nord-Trøndelag fylke til en anbudskonkurranse annonsert av Helse Midt-Norge RHF. I 2009 ble Taxi Midt-Norge AS ilagt et overtredelsesgebyr på kr 300 000. Ved fastsettelse av gebyret la myndighetene vekt på skjerpene omstendigheter slik som at samarbeidet gjaldt alle drosjetilbydere i fylket, avtalen var for tre år med mulighet til å forlenge i to år og avtalens størrelse lå på kr 50 mill. Det at Fylkesnemnda hadde godkjent virksomheten og at samarbeidet ikke foregikk i det skjulte ble imidlertid regnet som formildende omstendigheter. Gebyret var fastsatt på 5,7 % av bedriftens omsetning for siste år. Bøteratio vises i tabellen under:

Tabell 9: Overtredelsesgebyr i kartellignende saker fra 2004 til 2009³⁰

Sak	Selskap med • høyeste bot • laveste bot	Bot før leniency (mill. €)	Bot etter leniency (mill. €)	Bot i % av omsetning før leniency	Bot i % av omsetning etter leniency
Eddiksyrekartell	Borregaard Industries Ltd.	1,6	1,6	0,04 %	0,04 %
	Brenntag Nordic	1,3	1,3	1,38 %	1,38 %
Anbudssamarbeid Rørleggertjenester	Oslo VVS Service AS	0,5	0,5	1,36 %	1,36 %
	Håkonrune Rør AS	0,25	0,25	3,62 %	3,62 %
Taxi Midt-Norge	Taxi Midt-Norge AS	0,30	0,30	5,66 %	5,66 %

Forfatteren påpeker at det er vanskelig å konkludere noe på bakgrunn av bare tre saker. Utmålt bøteratio kan ikke være utgangspunktet for å hevde at Konkurransetilsynet omhandler enkelttilfeller mindre strengt enn langvarig kartellssamarbeid. Forfatteren trekker allikevel konklusjonen at størrelsen på overtredelsesgebyr ikke skiller seg betydelig fra EU-kommisjonens praksis hvor gebyret bestemmes fra sak til sak.

Christine Meyer, direktør i Konkurransetilsynet, mener at det norske bøtenivået er for lavt og må økes, men at denne økningen må skje gradvis. Norske bøter for overtredelse av

³⁰ Evensen 2009

konkurranseloven ligger langt under EUs og USAs nivå, men de skal økes over tid (NHH, AFF og SNF 2011).

Etter implementering av lempningsordningen i 2004, har Konkurransetilsynet startet prosessen med å gjøre lempningsprogrammet kjent blant aktørene i næringslivet. Opprettelsen av lempningsordningen framsto som en tids- og ressurskrevende prosess. For å forenkle denne prosessen, gjennomførte konkurransemyndighetene en konferanse i 2007 hvor Konkurransetilsynet inviterte deltakere fra USAs Antitrust Division. Dette ble et utgangspunkt for en økning i etterforskningstiltak og økt formidling av kunnskap om lempningsordningen (www.kt.no; nr.12).

2009 var et år hvor konkurransemyndighetene aktivt søkte etter nye saker på egenhånd. Denne aktive letingen resulterte i etterforskning av flere saker neste år som omhandlet mulige overtredelser av konkurranseloven. I 2010 fortsatte Konkurransetilsynet sin informasjonskampanje om lempningsprogrammet både ved å arrangere flere seminarer og som deltaker i andre seminarer (www.kt.no; nr.14).

Tabell 10: Antall lempningssøknader i perioden 2007-2010³¹

År	2007	2008	2009	2010
Talet på søknader om lemping	2	0	3	6

Som nevnt tidligere var lempning et tilbud som kom i 2004, men som ikke resulterte i noen lempningssøknader før 2007. Tabellen ovenfor viser at lempningsprogrammet benyttes stadig oftere, og årene 2009 og 2010 resulterte i henholdsvis 3 og 6 søknader. Flere av dagens etterforskninger er et resultat av at et kartellmedlem har søkt om lempning. Christine B. Meyer sier følgende om lempningsordningen i Norge:

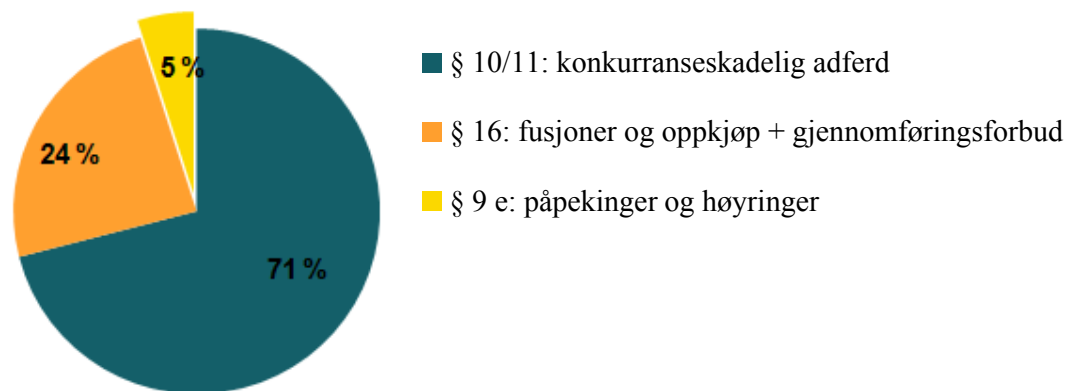
Den siste tiden har stadig flere selskaper søkt Konkurransetilsynet om amnesti - såkalt lempning - for brudd på konkurranseloven. Flere andre saker står i kø. Etter flere år med sakstørke gir amnestiordningen i konkurranseloven endelig resultater (www.kt.no; nr.15).

De norske konkurransemyndighetene har lagt ned mye arbeid over flere år i kampen mot karteller. Mye av denne innsatsen har gått ut på å gjøre bedriftsledere og næringslivet

---

³¹ (www.kt.no; nr.14)

generelt, kjent med kunnskap rundt forbudsbestemmelsene og lempningsordningen (www.kt.no; nr.14). Når vi ser på ressursforbruk i Konkurransetilsynet, er det slik at 71 prosent av ressurser blir brukt for konkurransehemmende adferd som er 17 prosent mer enn forbruket i 2009 (www.kt.no; nr.16).

Figur 12: Fordelingen av ressursbruken mellom de tre viktigste saksområder i 2010³²

Informasjonskampanjen for å informere næringslivet skal fortsette i 2011 samt prioritering og formidling av kunnskap om lempningsprogrammet (www.kt.no; nr.14).

7.1.4 Sverige

Claes Norgren, tidligere generaldirektør i Konkurrentverket, erklærte at starten på det svenske lempningsprogrammet var svak. Han mente at en årsak til dette kunne være at det å avsløre karteller i mindre land var mer utfordrende. En annen grunn som ble nevnt var at de svenske konkurransemyndighetene ikke var sjenerøse nok i begynnelsen og at kunnskapen om programmet blant markedsaktører var for liten. Norgren forventer at Sverige vil oppleve en økning i lempningssøknader etter revideringer i programmet. Disse revideringene innebærer blant annet at Konkurrentverket er mer sjenerøs med lempningssøkere og økt åpenhet ved bruk av Model Leniency Programme i Sverige. Den siste revideringen fører til høyere nivå av trygghet for utenlandske bedrifter som vil søke om lempning i Sverige. Konkurrentmyndighetene holder også på med en aktiv informasjonskampanje om lempningsordningen (Norgren 2007).

Konkurrentverket gjorde i 2009 sitt første vedtak om bot i saken om anskaffelser av strømmnett bærende trestolper. Rundvirke Poles ble funnet skyldig i kartellsamarbeid med

³² (www.kt.no; nr. 16)

ScanPole Sverige AB som gjaldt sju separate innkjøp av strømnnett bærende trestolper. Kartellvirksomheten ble avdekket når ScanPole Sverige i april 2007 søkte om lempning. Det svenske lempningsprogrammet ble implementert i 2002. Før denne saken har konkurransemyndighetene innvilget full lempning bare i Asfalt -kartellet (www.tobirds.com), noe som vi skal ta for oss i 7.2.4.

ScanPole Sverige ble innvilget fullt immunitet pga. bedriften varslet myndighetene. Boten til Rundvirke Poles ble imidlertid redusert med 30 % som belønning for godt samarbeid under etterforskningen. Boten var i utgangspunktet beregnet fra Konkurrentverkets utkast til retningslinjer om metoden for beregning av bøter. Denne boten ble til slutt redusert med mer enn halvparten. Ved fastsettelse ble det tatt i betraktning at retningslinjene for beregning av bøter enda ikke var fullført. Rundvirke Poles AB ble allikevel ilagt en administrativ bot på SEK 2 millioner og bedriften godtok boten (www.tobirds.com).

I 2008 ble åtte forhandlere som solgte Volvo og Renault personbiler i Sør-Sverige funnet skyldige for prissamarbeid og markedsdeling. Marknadsdomstolens dømte forhandlerne til å betale bøter på til sammen SEK 21 millioner. Dommen i denne saken var endelig (GLG 2009).

I 2010 mottok Konkurrentverket rundt 1000 tips og klager fra både bedrifter og individer. Omtrent 14 prosent av dem gjaldt konkurransehennende handlinger av offentlige virksomheter og 45 prosent gjaldt offentlige anskaffelser. I året 2010 tok Konkurrentverket beslutninger i 162 saker etter den svenske konkurranselover og artikkel 101 og 102 i TFEU. Fra vedtak som ble fattet var det 58 som omhandlet ulovlig samarbeid mellom foretak og 32 som omhandlet konkurransebegrensende aktiviteter blant offentlige bedrifter. I 2010 var Konkurrentverket aktiv i kampen mot anbudssamarbeid gjennom å formidle opplysninger til offentlige innkjøpere fra ulike steder i Sverige. Konkurrentsemyndighetene har også laget en informasjonsfilm om lempning med tittelen *Bli den første til å fortelle- En film om lempning*. Episoder av filmen ble vist på svensk tv og på det svenske flytoget. Filmen ble også brukt som opplysningsmateriale på seminarer som konkurransemyndighetene arrangerte for å informere advokater og juridiske rådgivere om lempningsprogram (Konkurrentverket 2010).

Kampen mot kartelldannelsen er høyt prioritert i Sverige. Konkurrentverket avdekket tre kartellssaker i 2010 hvor to av dem endte i retten. La oss se på de tre enkeltsakene for å synliggjøre Konkurrentverkets aktivitet i 2010.

Kartellvirksomhet i dekkbransjen

To dekkelskap ble stevnet for Stockholms tingsrett med et felles krav om å betale SEK 9 millioner i administrative bøter grunnet konkurransebegrensende samarbeid. Konkurransemyndighetene ble oppmerksom på anbudssamarbeid når de to bedriftene Däckia og Euromaster ga identiske bud i anbudskonkurransen for offentlige anskaffelser av dekk og dekkjenester. Begge bedriftene var representert i styret i samme bransjeorganisasjonen som de leverte anbudene gjennom (Konkurrensverket 2010).

Busskartellet

Det svenske Konkurrensverket fattet en beslutning om å stevne to busselskaper som arrangerte pakkereiser for til sammen SEK 17 millioner i administrative bøter. Konkurranshemmende samarbeid i denne saken gjaldt både prissamarbeid, produksjonsbegrensning og at de hadde delt markedet for pakkereiser mellom seg. For å opprettholde avtalen hadde partnere nær og regelmessig kontakt (Konkurrensverket 2010).

Kartell om begravelsebiler

Den tredje kartellsaken gjaldt prissamarbeid mellom tre bedrifter i begravelseindustrien. Samarbeidet dreide seg om anskaffelser for begravelsestransport. De involverte bedriftene godtok boten som ble foreslått av Konkurrensverket (Konkurrensverket 2010).

Selv om Sverige var det første av de skandinaviske landene til å innføre lempning i 2002, er det dessverre ikke mulig å betrakte erfaringer og bruken av lempningsprogrammet i Sverige, da Konkurrensverket ikke rapporterer statistikk på hvor mange lempningssøknader de mottar eller hvor mange lempninger som blir innvilget hvert år (Lekas 7. november 2011).³³

7.2 Case-studier

7.2.1 USA: Det internasjonale Vitaminkartellet (1990-1999)

Vitaminkartellet var den mest skadelige konkurransehemmende konspirasjonen på 90-tallet. Ofrene for kartellvirksomheten var kjøpere av vitaminer som oftest ble brukt som kosttilskudd eller for å berike menneskemat og dyrefôr. Konspirasjonen påvirket lommeboken til nesten alle amerikanske forbrukere som tok et daglig vitamintilskudd eller spiste frokostblanding om morgenen (www.justice.gov; nr.2).

---

³³ E-post til Lekas finnes i Vedlegg 1

"Dette kartellet har påvirket mer enn fem milliarder dollar i handel av produkter som finnes i enhver amerikansk husstand," uttalte Joel I. Klein, assisterende statsadvokat med ansvar for departements Antitrust Division. "Under det ulovlige samarbeidet, betalte nesten alle amerikanske forbrukere kunstig høye priser for vitaminer og vitaminberikende matvarer for å mate grådigheten til de siktede og deres partnere som høstet hundrevis av millioner dollar i økte inntekter." (www.justice.gov; nr.3).

Det ulovlige samarbeidet varte fra januar 1990 til februar 1999 og gjaldt de mest brukte vitaminene som var vitamin A, B2, B5, C, E og betakaroten. I følge siktelsen hadde Hoffmann-La Roche og BASF sammen med andre store vitaminprodusenter blitt enige om å begrense konkurransen i USA og andre land. Samarbeidet skulle gå ut på å fikse og øke priser på overnevnte vitaminer og fordeling av markedet samt hvor mye hvert medlem skulle produsere. Kartelldeltakerne avtalte også tildeling av kontrakter for vitaminpremix for kunder i USA og ga falske bud i anbudskonkurranse på disse kontraktene. For utveksling av informasjon og overvåking av opprettholdelse av avtalte priser og markedsandelen ble partnere enige om nødvendigheten av flere møter og samtaler (www.justice.gov; nr.3).

De fire største selskapene som var involvert i kartellet (Roche, BASF, Aventis og Takeda) besatt 78 prosent av verdens produksjon av vitaminer. De resterende av kartellmedlemmene kontrollerte bare 15 prosent av verdensmarkedet. Selv om andelen av de små produsentene i verdensmarkedet ikke var stor, hadde de betydelige markedsandeler i en eller to spesialiserte vitaminindustrier. Kartellet besto av hver eneste vitaminprodusent som hadde mer enn 10 % andel i hver av de 16 markedene som ble omfattet av kartellet. Noen av kartellmedlemmene hadde dominerende andeler i spesialiserte markeder. Lonza for eksempel hadde dominerende posisjon i produksjon av vitamin B3. Virksomheten til kartellet var verdensomfattende og de kontrollerte hele verdensmarkedet unntatt 7 %, hvilket hovedsakelig fantes i Kina. For å bygge et så stort virksomhetsområde brukte kartellmedlemmene flere år. Underkutting av kartellprisen av nyetablerte bedrifter var utelukket grunnet høye etableringsbarrierer (Connor 2006).

Samarbeidsprofitter er overføringer av konsumentoverskudd fra kunder til produsenter. I de tilfellene når kjøperne ikke har substitutter til kartellproduktet, fortsetter de til å kjøpe til tross for oppblåste prisene. Størrelsen på overpris er viktig for å vurdere bøter i USA. Tabellen nedenfor viser overpris på 16 kartellprodukter i fire geografiske regioner (Connor 2006).

Tabell 11: Verdens overpris ved Vitaminkartellet, 1990-1999³⁴

Product Market	United States	Canada	Europe	Rest of the World ^a	World ^b
	<i>Percent</i>				
Beta carotene	30.7	30.7	30.7	37.1	31.7
Canthaxanthin	19.4	19.4	19.4	23.4	21.9
Biotin (H)	17.5	17.5	14-15	19.2	17.3
Choline chloride (B4)	33.7	33.7	33.7	41.1	36.5
Folic acid (B9)	22.3	22.3	38-39	36.0	33.2
Vitamin A	32.8	32.8	20-22	33.3	28.9
Vitamin B1	18.1	18.1	5-8	15	12.2
Vitamin B2	23.0	23.0	20-22	26	22.9
Vitamin B3	15.6	15.6	15.6	15.8	15.7
Vitamin B5	31.0	31.0	29-31	37.7	31.1
Vitamin B6	24.0	24.0	29-31	32	29.8
Vitamin B12	44.7	44.7	31	46	40.9
Vitamin C	23.6	23.6	17-23	26	30.8
Vitamin D3	13.5	13.5	7-12	14	12.1
Vitamin E	38.7	38.7	31-35	43	36.8
Premixes	29.5	29.5	29.5	28.7	29.2
Total	30.4	30.4	23-24	28.3	28.5

a) Resten av verden inkluderer Latin-Amerika, sør og øst Asia og Oseania.

b) Satsene for USA og EU vektet like mye mens resten av verden vektet dobbelt.

Fra tabell 11 ser vi at gjennomsnittlig overpris i verden var på 28,5 prosent. Med tanken på internasjonalt omfang av kartellet, varighet og overpris, førte Vitaminkartellet til enorme samarbeidsprofitter til kartelldeltakere. I følge Connor (2006) utgjorde den berørte handelen på 90-tallet \$ 30.6 milliarder, og direkte overpris ble beregnet til \$ 13,6 milliarder.

Det internasjonale vitaminkartellet ble avslørt ved hjelp av innrømmelse av kartellsamarbeid fra den franske produsenten Rhône-Poulenc SA. Bedriften tok avgjørelsen om å gå til konkurransemyndighetene selv om de franske lederne fra bedriften oppholdt seg utenfor USA og den amerikanske utleveringsavtalen med Frankrike ikke dekket overtredelser av konkurranseloven. Motivasjonen for tilståelsen var frykten for illeggelse av store bøter. Tilståelsen ble honorert ved at Rhône-Poulenc slapp å betale bøter (Hammond 2000).

Andre kartellmedlemmer som Hoffmann-La Roche og BASF var villige til å samarbeide med konkurransemyndighetene under etterforskningen. Gary R. Spratling, stedfortredende assisterende regjeringsadvokat i Antitrust Division for håndhevelse av kriminalsaker, påpekte at opplysningene som ble gitt av Rhône Poulenc, sammen med samarbeid av de andre bedriftene, resulterte direkte til de bøkene som ble ilagt. Spratling nevnte også at nivået på

³⁴ Connor 2006

samarbeidet som Hoffmann-La Roche og BASF hadde med Antitrust Division var forbilledlig (www.justice.gov; nr.3).

Den første bedriften som de amerikanske konkurransemyndighetene reiste tiltale mot var verdens ledende produsent av vitamin B3, Lonza. I september 1998 erklærte bedriften seg skyldig, men selskapets tilståelse ble ikke offentliggjort før mars 1999. I ettertid ser det ut som det var Lonza selv som var den første til å stå frem i avlsøringen av samarbeidet rundt vitamin B3. Samarbeidet med konkurransemyndighetene resulterte i en forholdsvis liten bot for Lonza på \$10.5 millioner. Bedriften fikk også samtykke fra det amerikanske justisdepartementet om at man ikke skulle straffeforfølge selskapets ledere. Siden Lonza var initiativtaker av kartellet, kunne den ikke få fullt amnesti iht. den amerikanske konkurranseloven, men Lonza fikk derimot en mildere behandling under oppgjøret (Connor 2006).

De to største produsentene F. Hoffmann-La Roche Ltd og BASF AG ble bøtelagt med henholdsvis \$ 500 millioner og \$ 225 millioner. Boten for F. Hoffmann-La Roche Ltd utgjorde den største boten i en kartellsak på den tiden (www.justice.gov; nr.2).

Tabell 12: Bøter på over \$10 mill. ilagt i USA i forbindelse med Vitaminkartellet³⁵

Bedrift (år når bøteleggelse fant sted)	Bot (\$ millioner)	Geografisk område	Land
F. Hoffmann-La Roche, Ltd. (1999)	\$500	Internasjonalt	Sveits
BASF AG (1999)	\$225	Internasjonalt	Tyskland
Takeda Chemical Industries, Ltd. (1999)	\$72	Internasjonalt	Japan
Eisai Co., Ltd. (1999)	\$40	Internasjonalt	Japan
Daiichi Pharmaceutical Co., Ltd. (1999)	\$25	Internasjonalt	Japan
Merck KgaA (2000)	\$14	Internasjonalt	Tyskland
Degussa-Huls AG (2000)	\$13	Internasjonalt	Tyskland
Lonza AG (1998)	\$10.5	Internasjonalt	Sveits

I tillegg til de store bøkene som selskapene fikk, ble også åtte ledere, fire fra hvert av de to største selskapene, tiltalt for det ulovlige samarbeidet. Selv om bøkene som ble ilagt de første tre selskapene utgjorde 80 % av totalbeløpet, inngikk 10 flere selskaper tilståelsesavtaler i

³⁵ (www.justice.gov; nr. 4)

etterkant av Lona, Roche og BASF. Tre andre kartellmedlemmene, Eisai Co., Takeda Chemical Industries og Daiichi Pharmaceutical, har fått reduksjon i bøter på henholdsvis 75 %, 59 % og 40 %. De ble også ilagt bøter som tilsvarte \$72, \$40, and \$25 millioner for deres deltakelse i prissamarbeid på vitamin E, C, B2 og B5. Ingen av ledere i de tre japanske bedriftene fikk individuelle sanksjoner (Connor 2006).

Tabellen ovenfor viser at kartellmedlemmene fikk bøter i USA på til sammen over \$910 millioner. I tillegg til bøteleggelse i USA ble noen av kartellmedlemmene også bøtelagt i EU og andre jurisdiksjoner. Vitaminkartellet var det mest skadelige og omfattende kartellet på 90-tallet. Kartellmedlemmene kontrollerte til sammen 93 prosent av verdensmarkedet og overpris på samarbeidet resulterte i et beløp på over 13 milliarder dollar. Overtredelsen varte i ni år og tilståelsen fra Rhone Poulenc og deres søknad om lempning var avgjørende for å stoppe den kriminelle virksomheten.

Om lempningens rolle i denne saken uttalte G. Spratling at " Rhone Poulenc samarbeidet med Hoffmann-La Roche og BASF, men den informasjonen som ble gitt av Rhone Poulenc var det Division trengte for å knekke den største konkurransehennende konspirasjonen til dags dato" (www.justice.gov; nr.5).

7.2.2 EU: Ulovlig samarbeid om gassisolerte koblingsanlegg (1988-2004)

I 2004 var det slutt for det internasjonale kartellet for gassisolerte koblingsanlegg som opererte over en periode på 16 år. Selskapene som deltok i det ulovlige samarbeidet var ABB, Alstom, Areva, Fuji, Hitachi, Japan AE Power Systems, Mitsubishi Electric Corporation, Schneider, Siemens, Toshiba og VA Tech.

Kartellvirksomhet omfattet leveranse av gassisolerte koblingsanlegg som brukes for å kontrollere energistrøm i elektrisitetsnett. Gassisolerte koblingsanlegg utgjør et hovedelement i transformatorstasjoner som er et kraftverk hvor elektrisitet bearbeides fra lav til høy spenning og omvendt. Innkjøpere av slikt elektronisk utstyr er offentlige servicebedrifter og andre kunder som vanligvis organiserer anbuds konkurranser for å finne passende utstyr til rimeligste pris. I tidsrommet 1988 til 2004 bedrev kartelldeltakerne ulovlig virksomhet gjennom falske tilbud i forbindelse med innkjøpskontrakter, faste priser, deling av markedet og prosjektene seg imellom og utveksling av viktig og konfidensiell forretningsinformasjon (<http://europa.eu/>; nr.4). Kartellvirksomheten tok slutt da en av kartelldeltakerne søkte om

lempning. Informasjonen som ble lagt fram av ABB ga Kommisjonen anledning til å utføre bevissikringer i 2004. For formidling av opplysninger som kartellet, fikk ABB innvilget full lempning og slapp å betale en bot på EUR 215 millioner (www.kt.no; nr.17).

Konkurransekommissær Neelie Kroes uttalte om kartellsaken følgende:

Kommisjonen har satt en stopper for et kartell som har svindlet offentlige bedrifter og forbrukere i mer enn 16 år. Kommisjonen har nok en gang vist at den ikke tolererer karteller i Europa og den skade disse forårsaker i hvilken som helst bransje. Denne saken viser også at Kommisjonen kan og vil fjerne slike karteller selv om bedriftene som er involvert benytter seg av sofistikerte metoder for å skjule sine spor (<http://europa.eu/>; nr.4).

Kommisjonen konkluderte med at selskapene hadde deltatt i et kartell som følge av uttalelser fra ABB og en rekke dokumenter. Bevisene omfattet også to skriftelige avtaler som ble inngått i 1988. Det ble også avdekket bevis under rassaer. Kommisjonens innsamlede informasjon utgjorde ca. 25000 sider. Fra kartellets begynnelse i 1988 utvekslet kartellmedlemmene informasjon om anbud på gassisolerte koblingsanlegg. Formålet med denne utvekslingen var å koordinere anbud for å sikre at oppdragene havnet hos kartellmedlemmene og i samsvar med kartellkvotene til hvert medlem (<http://europa.eu/>; nr.4).

Bedriftene som var involvert i kartellet ble enig om at de japanske bedriftene skulle unngå å selge i Europa og at de europeiske selskapene skulle holde seg unna det japanske markedet. Selv om de japanske bedriftene viste nesten totalt fravær i Europa, ble de også bøtelagt. Ileggelsen av bøter ble begrunnet med at avtalen om ikke å selge i Europa, førte til konkurransebegrensning på europeiske markedet (www.kt.no; nr.17).

Kartelldeltakere arrangerte stadig møter hvor ledere utvekslet meninger om strategiske problemstillinger. På møtene foregikk det også fordeling av prosjekter og diskutering av falske bud som kunne skape inntrykk av reell konkurranse (<http://europa.eu/>; nr.4). Bedriftene benyttet sofistikerte metoder for å skjule kommunikasjonen seg imellom. Det ble brukt kodenavn på de bedriftene og individene som var involvert for å begrense spor. Bedriftene har også bevisst benyttet private datamaskiner uten tilknytning til noen av bedriftene når de utvekslet kryptert e-post (www.kt.no; nr.17).

Slik kartellvirksomhet er blant de alvorligste typene overtredelser av EUs konkurranseregler. Ved fastsettelse av bøter tas det hensyn til størrelsen på EØS-markedet for varen, hvor lenge kartellet opererte og antallet deltakere i kartellet. For bedriftene som spilte ledende roller; Siemens, Alstom and Areva, økte Kommisjonen beløpet med 50 prosent. Siden ABB varslet om kartellsamarbeidet, unngikk de en bot på over € 215 mill. For å ha deltatt i et kartell ble de involverte bedriftene ilagt en bot på til sammen € 750 712 500 (<http://europa.eu/>; nr.4). EU har aldri ilagt et så stort totalbeløp. Den største enkeltboten i denne saken - EUR 397 millioner ilagt Siemens var også den største boten en bedrift har blitt ilagt av Kommisjonen i en enkelt sak (www.kt.no; nr.17).

Tabell 13: Ilagte bøter og innvilgelse av lempning gitt av Kommisjonen³⁶

Navn og geografisk beliggenhet	Reduksjon, (%)	Reduksjon, (euro)	Bot*, (euro)
ABB, Sveits	100 %	215 156 250	0
Alstom, Frankrike	-	-	11 475 000
Areva, Frankrike	-	-	53 550 000
Fuji Electric, Japan	-	-	3 750 000
Hitachi, Japan	-	-	51 750 000
Japan AE Power Systems, Japan**	-	-	1 350 000
Mitsubishi Electric Corporation, Japan	-	-	118 575 000
Schneider, Frankrike	-	-	8 100 000
Siemens, Tyskland	-	-	396 562 500
Siemens, Østerrike***	-	-	22 050 000
Toshiba, Japan	-	-	90 900 000
Totalt			750 712 500

(*) Bot ilagt foretaket - noen berørte foretak er felleseid og ansvarlig for hele eller deler av den boten pålagt andre enheter; (**) Fellesforetak av Fuji Electric, Hitachi og Meidensha, Japan; (***) Bot for overtredelsen begått av VA Tech, kjøpt av Siemens etter bruddet

Som denne case-studien viser, var benyttelse av et lempningsprogram avgjørende for å avdekke kartellet som begrenset konkurransen i Europa i 16 år. Det er vanskelig å si hvor lenge kartellet kunne operert om ABB ikke hadde søkt om lempning. Kartellmedlemmene brukte sofistikerte metoder for å skjule spor, blant annet anonyme e-poster og kryptering av disse. ABB unngikk å betale boten på over 215 millioner euro ettersom selskapet var det første til å komme til EUs konkurransemyndigheter. Resten av kartelldeltakere ble ilagt bøter som frem til 2008 utgjorde det største totalbeløpet i EUs historie.

³⁶ (<http://europa.eu/>; nr.4).

7.2.3 Norge: Anbudssamarbeid mellom taktekkerfirmaer (2008-2011)

I 2011 har to taktekkerfirmaer i Bergensområdet fått gebyr for overtredelse av forbudet mot anbudssamarbeid. En av bedriftene varslet Konkurransetilsynet og unngikk derfor å betale boten (www.kt.no; nr.18). Bedriftene som deltok i det ulovlige samarbeidet er IcopalTak og Fløysand Tak. IcopalTak er en taktekkingsentreprenør som dekker hele Norge. Fløysand Tak er aktiv innenfor tak- og membrantekking (Konkurransetilsynet 2011).

Entreprenørene var i sommeren 2008 deltakere i en anbudskonkurranse som gjaldt taktekking av Forsvarets nye administrasjonsbygg på Håkonsvern (www.kt.no; nr.18). Veidekke var valgt som oppdragets hovedentreprenør og den mottok senere tilbud fra fem underleverandører (Konkurransetilsynet 2011).

Tabell 14: Pristilbud til Veidekke fra underleverandører sommeren 2008 og vinteren 2009³⁷

Håkonsvern SJKE	IcopalTak	Fløysand Tak	Protan Tak	Takarbeid	Vågenes
Pris (kr) sommer 2008	348 814	369 577,50	378 325	313 517	
Pris (kr) vinter 2009	348 814	331 579	307 409		346 514

Blant de aktuelle underleverandørene valgte Veidekke å gi oppdraget til Protan Tak. Det viste seg senere at IcopalTak og Fløysand Tak utvekslet informasjon og priskalkulasjon under anbudsproessen (www.anskaffelser.no). Informasjonsutvekslingen skjedde to dager før avslutningen av anbudskonkurransen ved at Fløysand Tak sendte en e-post til IcopalTak. E-posten inneholdt prisvurdering av enhetspriser og totalpris for oppdraget (www.kt.no; nr.18).

Seksjonsleder i Konkurransetilsynet Ingrid Kjeldstad Gullaksen uttalte at IcopalTak ikke hadde noen innvendinger mot å motta den informasjon de hadde fått fra Fløysand Tak. E-posten ble faktisk skrevet ut og gjenfunnet i IcopalTaks mappe for oppdraget (www.aftenposten.no). Etter Konkurransetilsynets oppfatning ble denne handlingen vurdert dit hen at IcopalTak takket ja til slik informasjon. IcopalTak fikk på denne måten kjennskap til konkurrentens prisoppstilling før anbudfristens utløp. Tilsynet anså overnevnte prisutveksling som informasjon av konkurransehennende karakter (Konkurransetilsynet 2011). Overtredelsen av konkurranseloven ble oppdaget ved et lederskifte i IcopalTak. Lars Næss, styreleder i IcopalTak, gikk igjennom dokumenter fra den tidligere lederen og fant

³⁷ Konkurransetilsynet (2011)

papirer om ga grunn til å tro at det hadde eksistert et samarbeid med en konkurrerende bedrift. I februar 2010 gikk IcopalTak til Konkurransetilsynet med en tilståelse (www.aftenposten.no).

Icopal Tak har søkt om lempning av overtredelsesgebyr iht. § 31 i konkurranseloven. Sammen med lempningssøknaden leverte bedriften e-post utveksling mellom Icopal Tak og Fløysand Tak som hadde foretaksmessig karakter. Lempningssøknaden dannet grunnlaget for Konkurransetilsynets anmodning til Bergen tingrett om å gjennomføre bevissikring. Tilsynet fikk av retten innvilget tillatelse til å foreta en rassa hos de involverte bedriftene samt i privatboligen til daglig leder i Fløysand Tak. Under rassaen konfiskerte konkurransemyndighetene både dokumenter og annen informasjon i elektronisk format (Konkurransetilsynet 2011).

For å kvalifisere til full immunitet måtte IcopalTak oppfylle alle kravene som stilles i § 4 av forskrift om overtredelsesgebyr. På det tidspunkt da tilståelsen fant sted hadde Konkurransemyndighetene ikke tilstrekkelig bevis for å få tillatelsen til bevissikring fra retten. Dermed var vilkåret i første ledd bokstav a er tilfredstilt. I mars 2010 ble bedriften informert om at IcopalTak også kunne kvalifisere seg til hel lempning gitt at vilkårene i forskriftens § 4 annet ledd, bokstav a til c også var oppfylt (Konkurransetilsynet 2011). Vilkårene handler om at bedriften samarbeider fullstendig med konkurransemyndighetene under hele etterforskningen og at bedriften ikke har tvunget andre bedrifter til å delta i samarbeidet.

Konkurransetilsynets mening var at IcopalTak oppfylte kravet om fullstendig samarbeid under etterforskningen. Bedriften la frem opplysninger ved kontroller og stilte egne ansatte og ledere til disposisjon for utspøringer i forbindelse med saken. Den fortløpende kommunikasjonen mellom IcopalTak og Konkurransetilsynet ble også beskrevet som god. IcopalTak avsluttet sin deltakelse i lovbruddet og bedriften har ikke tvunget andre bedrifter til deltakelse i lovbrudd. Dermed var alle kravene nevnt i forskriftens § 4 annet ledd oppfylt og bedriften kvalifiserte til full lempning (Konkurransetilsynet 2011).

I vedtaket fattet av Konkurransetilsynet var konklusjonen at oversendelsen av e-posten fra Fløysand Tak til konkurrenten IcopalTak var å anse som samordnet opptreden og således forbudt iht. konkurranselovens § 10 (www.anskaffelser.no). For brudd på konkurranseloven

ble Fløysand Tak ilagt et overtredelsesgebyr på kr. 350 000. IcopalTak fikk et gebyr på 1,2 millioner kroner, men unngikk å betale fordi IcopalTak var den som avslørte overtredelsen. Saken var historisk i norsk konkurransepraksis ettersom det var første gang en bedrift er blitt fritatt fra overtredelsesgebyr for varsling om konkurransehennende samarbeid (www.kt.no; nr.18).

7.2.4 Sverige: Asfaltsaken (1997-2001)

Her skal vi se på avsløringen av asfaltkartellet i Sverige. Det ulovlige samarbeidet ble ikke avslørt ved hjelp av lempningssøknad fra et av kartellmedlemmene, men ved hjelp av et tips fra en tidligere ansatt. Allikevel har jeg valgt å ta dem med i oppgaven siden den understreker viktigheten av informasjon som kommer innenfra når man skal avdekke karteller.

Stockholms tingrett avsa i juli 2007 en dom i asfaltkartell-saken som var den største kartellsaken som har fant sted i Sverige. Bøtene som ble idømt lød på ca SEK 460 millioner. Seks av de ni bedriftene anket avgjørelsen til Marknadsdomstolen (GLG 2009). Ifølge dommen har bedriftene fordelt kontrakter for offentlig innkjøp seg imellom. Marknadsdomstolen stadfestet tingrettens avgjørelse for fem av de seks bedriftene. Endelig avgjørelse av rettssaken ble tatt av Marknadsdomstolen i mai 2009 (GLG 2010b).

Tabell 15: Bøter som ble ilagt i Stockholms tingrett i forhold til bøtene ilagt appellerte bedrifter av Marknadsdomstolen

Bedrift	Bøter ilagt av Stockholms tingrett (SEK) ³⁸	Bøter ilagt av Marknadsdomstolen (SEK) ³⁹
Skanska Sverige AB	170 000 000	-
NCC AB	150 000 000	200 000 000
Peab Asfalt AB	33 400 000	33 420 000
Peab Sverige AB	50 000 000	40 000 000
Peab Asfalt Syd	1 500 000	1 500 000
Vägverket	50 000 000	-
S. Grus &Asfalt AB	3 000 000	2 500 000
Svenska Väg AB	300 000	-
Kvalitetsasfalt i MellansverigeAB	2 500 000	-

Ved utmålingen av bøter ble det tatt hensyn til grovhet og varigheten av kartellet som opererte fra 1997 til 2001. Formålet med bøter var å virke avskrekkende både for bedrifter om deltok i

³⁸ Tall er hentet fra <http://www.bygg.no/2007/07/24115.0>

³⁹ Tall er hentet fra <http://www.marknadsdomstolen.se/Pressmeddelanden/Pressmeddelande%20asfalten.pdf>

overtredelsen og for andre bedrifter. En skjerpene omstendighet for økning av bot til et kartellmedlem, NCC AB, var det faktum at den har påvirket kartellet og var initiativ av kartelldannelse. En annen skjerpene omstendighet var at denne bedriften brukte sidebetaling til mindre bedrifter for å involvere de i kartellet (GLG 2010b). Ved å ta hensyn til alle skjerpene omstendigheter, økte Marknadsdomstolen boten som ble ilagt NCC AB fra SEK 150 millioner til 200 millioner SEK. Det totale bøtebeløpet i asfaltsaken utgjorde ca 500 millioner SEK (GLG 2011).

Etter dommen var avsagt, var det flere svenske kommuner som krevde erstatning for den skade som de var påført av det ulovlige samarbeidet. Tre av kartelldeltakerne, NCC, Skanska og Vägverket, gjorde i juli 2010 utbetalinger til åtte av ni kommuner som har søkt om privat erstatning. Bedriftene ble enig om å betale kommunene SEK 21 millioner selv om kommunene hadde søkt om en erstatning på SEK 57 millioner. En av kommunene godtok ikke dette oppgjøret da kommunen mente at erstatningen de fikk ikke var tilstrekkelig i forhold til skadene de hadde lidt (GLG 2011).

Kartellet ble avslørt høsten 2001 når tre tidligere ansatte i NCC tok kontakt med Konkurrentverket. Individene byttet jobb til en mindre konkurrent før tilståelsen fant sted. Siden lempningsprogrammet enda ikke formelt hadde trådt i kraft, ble tilståelsen behandlet som et tips. Samtidig valgte de svenske konkurransemyndighetene ikke å bøtelegge bedriften hvor individene jobbet nå. Denne bedriften fikk dermed lempning. Avgjørelsen til Konkurrentverket var omdiskutert, spesielt av den tidligere arbeidsgiveren til tipserne. NCC ble allikevel ikke innvilget lempning (Lekas 09.11.2011).

Kunne da asfaltkartellet blitt oppdaget uten formidling av informasjonen innenfra? Hanna Lekas, som var ansvarlig for asfaltkartellet under domstolsprosessen, svarte meg på dette spørsmålet i en e-post at tipset fra innsiden av kartellet var avgjørende i denne saken. Sammen med varsling har myndighetene også fått viktige bevis som førte til avgjørelsen i saken. Individene var vitner i retten og ga en detaljert forklaring om opplysninger som hemmelige møter og utveksling av prisinformasjon. Forklaringen som ble gitt spilte en avgjørende rolle for utfallet av saken. Lekas påpeker at Konkurrentverket hadde undersøkt asfaltbransjen tidligere og mistenkte at det fantes et kartell i markedet, men kunne ikke bevise det uten tips.⁴⁰

---

⁴⁰ E-post til Lekas finnes i Vedlegg 1

8. Oppsummering og konklusjon

8.1 Oppsummering

Kartellsamarbeid er et samarbeid mellom bedrifter av konkurransebegrensende karakter hvor formålet er å øke profitten til kartelldeltakerne eller få større markedsandel. Karteller er skadelige for økonomien og dermed for samfunnet. Flere rapporter viser at overpriser til karteller ligger i snitt på 20 % og oppover. Konsumenter må betale mer for varer eller tjenester produsert av kartellet og med dette berike kartelldeltakerne. Konkurranshemmende samarbeid er forbudt i alle skandinaviske land og avdekking av karteller har høyeste prioritet.

Kartellsamarbeid er vanskelig å oppdage siden det foregår i det skjulte. For å øke effektiviteten i bekjempelsen mot karteller, implementerte konkurransemyndighetene i de skandinaviske landene lempningsprogrammene som går ut på å innvilge enten fullt immunitet eller en delvis reduksjon i bøter for bedrifter som kommer med tilståelsen.

I oppgaven har jeg først sett på konkurranselovgivningen i de skandinaviske landene. Dagens konkurranselover er forholdsvis nye og det er store likheter innenfor lovbestemmelsene. Deretter har jeg tatt for meg teoretisk analyse om det ulovlige samarbeidet hvor jeg har kommet til konklusjonen om at karteller er sårbare i sin natur og deres stabilitet kan påvirkes ved et optimalt utformet sanksjoneringsystem. Med dette mener jeg at sanksjoner bør fokusere både på bedrifter og individer som deltar i kartellsamarbeid. Tilstrekkelig høyt bøtenivå og fengselstraff kan virke preventivt og ødelegge stabiliteten til karteller.

Jeg har deretter tatt for meg modellen til Motta og Polo (2003) som forklarer teoretiske aspekter av lempningsprogrammet. Forfatterne var de første som diskuterte den tosidige effekten av lempningsprogrammet. Ifølge Motta og Polo kan et veldesignet lempningsprogram føre til at flere karteller blir avslørt, men et dårlig designet program kan ha en negativ effekt og føre til misbruk av lempningsordningen.

Jeg også sett på lempningsordninger i USA og EU, hvor de fleste av kartellene har blitt avdekket ved hjelp av varsling fra et kartellmedlem i bytte for immunitet. Lempningsprogrammene i USA og EU ble tatt i med oppgaven siden de resulterte i et betydelig antall med lempningssøknader. Erfaringer fra disse landene er til hjelp ved å se på hvilke revideringer som kan være aktuelle for de skandinaviske landene. For å besvare problemstillingen har jeg sett mer detaljert på lempningsprogrammene i de skandinaviske

landene. Lempningsprogrammene i disse landene er et relativt nytt verktøy i bekjempelsen av det kriminelle samarbeidet og er derfor foreløpig lite kjent blant næringslivets aktører.

For å vurdere effektiviteten av lempningsprogrammene i Skandinavia har jeg i kapittel 7 sett på bruk av lempningsordninger samt case-studier hvor framlegging av opplysninger var avgjørende for å bevise kartellsvirksomhet. Analysen av erfaringer er ikke fullstendig pga. manglende informasjon om bruk av lempning i Danmark og Sverige. Erfaringer fra Danmark er ikke tatt med i oppgaven da danske konkurransemyndigheter enda ikke har offentliggjort noen av deres resultater med systemet. Resultater fra det svenske lempningsprogrammet er heller ikke tatt med da Konkursverket ikke rapporterer antall lempningssøknader de behandler og innvilger hvert år. Til tross for manglende oversikt over resultater i de to landene, vil jeg allikevel foreslå mulige revideringer i programmene som kunne øke deres effektivitet. La oss se først på mulige årsaker til lite utnyttelse av lempningsprogrammer i de skandinaviske landene.

Norge

Fra erfaringene i det norske systemet har vi sett at antall søknader har økt i årene 2009- 2010, noe som tyder på at programmet begynner å gi resultater. Mulige årsaker til økningen i antallet lempningssøknader kan være informasjonskampanjene som Konkurssetilsynet førte disse årene. En annen mulig årsak kan være at Konkurssetilsynet kom med uttalelse om at den bedriften som søker om lempning ikke vil anmeldes til påtalemyndigheten. Dermed ville konkurransemyndighetene redusere risikoen som kartelldeltakerne står ovenfor.

Som nevnt tidligere, kan individer i Norge bli idømt fengselsstraff. Lempningsprogram beskytter bedrifter, men gjelder ikke individer. Fengselsstraff kan virke preventivt før kartellet er dannet, men når kartellet allerede er formet kan fraværet av immunitet mot fengselsstraff avskrekke individer fra å varsle. Jeg vil understreke viktigheten av beskyttelse mot fengselsstraff slik at lempning for bedriften omfatter også automatisk immunitet for dens ansatte.

Danmark

Danmark var det siste av de skandinaviske landene til å innføre et lempningsprogram. Ifølge det danske lempningsprogrammet kan både individer og bedrifter bli ilagt bøter samt at både bedrifter og individer kan søke om lempning. Til tross for større muligheter for lempningssøkere kan dagens lave bøtenivå og fraværet av fengselsstraff resultere i et lite effektivt lempningsprogram. Så lenge bedrifter ikke frykter å betale store bøtebeløp, er det liten grunn til å tro at bedrifter vil anse lempning som noe attraktivt.

Sverige

Min oppfattning er at det svenske lempningsprogrammet er mildere enn programmene i andre skandinaviske land når det gjelder personstraffer. Individer som deltar i kartellvirksomhet straffes verken med bøter eller med fengselstraff. Den eneste sanksjonen som kan brukes ovenfor individer er et handelsforbud fra tre til ti år for dem som har deltatt i det ulovlige samarbeidet. Liten bruk av programmet kan også forklares av begrenset kunnskap blant bedriftsledere og lite sjenerøsitet til lempningssøkere i startfasen. Konkurrentverket jobber aktivt med formidling av informasjon om straffelempling og en økning av sjenerøsiteten til lempningssøkere.

8.2 Konklusjon

Jurisdiksjoner verden rundt har tatt i bruk lempningsprogram som et verktøy i kampen mot karteller. I USA og EU har programmene ført til signifikante resultater og hovedandelen av kartelloppdagelsene skjedde pga. tilståelser fra et kartellmedlem. Suksessen til programmene forklares av flere revideringer. Lempling i skandinaviske land er et relativt nytt verktøy som foreløpig ikke har resultert i mange lempningssøknader.

I oppgaven har jeg sett at et dårlig designet lempningsprogram ikke bare fører til at resultatene uteblir, men at det også kan ha en negativ virkning og stimulere til flere kartelldannelser. Alternativet til et lite effektivt lempningsprogram kan være en betydelig økning i konkurransemyndighetenes innsats for å oppdage ulovlig samarbeid og straffe alle deltakerne. Erfaringene fra kartellbekjempelsen har vist at det kan være vanskelig for myndighetene å avsløre det ulovlige samarbeidet. Bedriftene er blitt flinkere til å skjule spor og bruke flere sofistikerte metoder som å kryptere e-poster og benytte kodenavn. Konkurrentsemyndighetene kan mistenke tilstedeværelsen av et kartell, men ofte kan dette ikke bevises uten et tips innenfra.

Jeg konkluderer med at lempningsprogrammer i skandinaviske land kan være et nyttig avsløringsmiddel dersom det blir foretatt noen små revideringer i programmene. Etter min mening virker det amerikanske lempningssystemet som et optimalt utformet lempningsprogram med en kombinasjon av god belønning og strenge straffer. Hvis konkurransemyndighetene i de skandinaviske landene ønsker å øke antall avsløringer, må de vurdere å endre på lempningsordningene.

Formålet med revideringene må være å øke den avskrekkende effekten samt gjøre programmene mer sjenerøse. Bedrifter som er involvert i kartellvirksomhet bør straffes hardere slik at de ikke slipper for lett unna dersom de blir tatt. Rapportering av karteller uteblir vanligvis som følge av at straffen ikke er avskrekkende nok, og ikke fordi kartellene ikke eksisterer. Økningen i bøter er et viktig tiltak som kan redusere initiativene til å delta i karteller.

USA og EU har begge et markørsystem som enda ikke er med i de skandinaviske lempningsprogrammene. Innføringen av et slikt system vil kunne gi et ekstra initiativ til å avsløre opplysninger gjennom å øke muligheten for å sikre seg førsteplass i lempningskøen. Siden de skandinaviske lempningsprogrammene ikke fritar bedriftene fra erstatningskrav fra skadelidte parter er det avgjørende at tipseren forblir anonym. Dette vil sørge for at lempningssøkere ikke er like utsatt for erstatningskrav som de bedriftene som ikke søker om lempning.

For å redusere stabiliteten til kartellet og dermed øke bruken av lempning, er det også behov for mer aktive konkurransemyndigheter som ikke bare venter på lempningssøknader, men som aktivt går inn for å avdekke ulovlig samarbeid. Modellen til Motta og Polo (2003) viste at økningen i påtaleraten impliserer økt villighet til å innrømme overtredelsen. Når faren for å bli avslørt og straffet er lav eller fraværende, vil det heller ikke komme noen tilståelse. Bedrifter og individer må se alvorret av brudd på konkurranseloven og anse straffen som en større preventiv faktor.

Å søke lempning i Norge kan være risikabelt for både bedrifter og individer. Faren for å bli straffet av andre enn Konkurransetilsynet og fengselstraff for ansatte, selv om lempning blir gitt, gjør det lite attraktivt å bryte ut av kartellet.

Jeg konkluderer med at justeringer i regelverket og en lempningsordning som fjerner risikoen for fengselsstraff for ansatte i den bedriften som søker om lempning, er nødvendig for å øke effektiviteten til det norske lempningssystemet. Introduisering av lempning for individer kan også styrke dagens lempningssystem.

Når det gjelder Danmark og Sverige har jeg kommet frem til konklusjonen at programmene kan effektiviseres ved å innføre straffeansvar for individer i form av fengselsstraff. I tillegg til fengselsstraff bør også det svenske lempningsprogrammet inkludere bøter til individer som bryter konkurranselovgivningen. Individene må rammes personlig ettersom bøter ilagt bedriften ikke nødvendigvis hindrer kartelldannelser. Ved bruk av ovenfor nevnte forslag kan også de skandinaviske lempningsprogrammene høste flere lempningssøknader i fremtiden.

Referanser

Aubert, Cécile, Patrick Rey og William Kovacic (2003). *The Impact of Leniency Programs on Cartels*. 18.11.2003.

URL: http://idei.fr/doc/by/re/impact_leniency.pdf

Aubert, Cécile, Patrick Rey og William Kovacic (2005). *The Impact of Leniency Programs on Cartels*. 21.06.2005.

URL: <http://idei.fr/doc/by/re/leniency.pdf>

Bækgaard, Ole (bg@kfst.dk), 18. oktober 2011. *Lempning*. E-post til M. Ramsdal (mse066@student.uib.no).

Connor, John M. (2006). *The Great Global Vitamins Conspiracy: Sanctions and Deterrence*.

URL: <http://www.agecon.purdue.edu/staff/connor/papers/The%20Great%20Global%20Vitamins%20Conspiracy%20Sanctions%20and%20Deterrence.pdf>

Department of Justice (DOJ) (1993). *Corporate Leniency Policy*. 10.08.1993.

URL: <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/0091.pdf>

Department of Justice (DOJ) (1994). *Leniency Policy for Individuals*. 10.08.1994.

URL: <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/0092.htm>

Ekeberg, Lasse; Jostein Skaar og Lars Sørgard (2004). *Formålsbestemmelsen i konkurranseloven*. Publisert i Konkurransetilsynets Jubileumsskrift 2004. Konkurransetilsynet 3/2004.

URL: http://www.konkurransetilsynet.no/iKnowBase/Content/395598/04_03_JUBILEUMSSKRIFT.PDF

Espeli, Harald (2004). *Fra Wilhelm Thagaard til Victor Norman-norsk konkurransepolitikk gjennom knapt 100år*. Konkurransetilsynets Jubileumsskrift 2004. Nr 3.

URL: http://www.konkurransetilsynet.no/iKnowBase/Content/395598/04_03_JUBILEUMSSKRIFT.PDF

Evensen, Harald (2009). *Konkurransetilsynets håndheving av forbudsbestemmelsene i konkurranseloven 2004-de første fem år*.

URL: <http://www.nho.no/getfile.php/bilder/RootNY/Kompetanse/Evensen.pdf>

FOR 2005-08-22 nr. 909. *Forskrift om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr*.

URL: <http://www.lovdatabasen.no/for/sf/fa/xa-20050822-0909.html>

Gabrielsen, Tommy Staahl (2003). *Referansemarkeder: Monopol og frikonkurranse*. Institutt for økonomi, Universitetet i Bergen, 25.09.2003.

Gabrielsen, Tommy Staahl (2009). *Konkurransespolitikkenes preventive effekter*. Konkurransen i Norge. Konkurransetilsynet 01/2009.

URL: http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1817/ImageVaultHandler.aspx

- GLG (2009). *The International Comparative Legal Guide to: Cartels & Leniency 2009. Sweden*. Januar 2009.
URL: http://www.setterwalls.se/Documents/Artiklar/C_L09_Chapter-40_Sweden.pdf
- GLG (2010a). *The International Comparative Legal Guide to: Cartels & Leniency 2010. Norway*. Januar 2010.
URL: <http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/3357.pdf>
- GLG (2010b). *The International Comparative Legal Guide to: Cartels & Leniency 2010. Sweden*. Januar 2010.
URL: <http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/3366.pdf>
- GLG (2010c). *The International Comparative Legal Guide to: Cartels & Leniency 2010. Denmark*. Januar 2010.
URL: <http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/3307.pdf>
- GLG (2011). *The International Comparative Legal Guide to: Cartels & Leniency 2011. Sweden*. Januar 2011.
URL: <http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/4126.pdf>
- Hammond, Scott D. (2000). *Detecting and Deterring Cartel Activity through Effective Leniency Program*.
URL: <http://www.justice.gov/atr/public/speeches/9928.htm>
- Hammond, Scott D. (2004). *Cornerstones of an Effective Leniency Program*.
<http://www.justice.gov/atr/public/speeches/206611.pdf>
- Hammond, Scott D. (2005). *Cracking Cartels with Leniency Programs*.
URL: <http://www.usdoj.gov/atr/public/speeches/212269.htm>
- Hammond, Scott D. (2008). *Frequently Asked Questions Regarding the Antitrust Division's Leniency Program and Model Leniency Letters*. 19.11.2008.
URL: <http://www.justice.gov/atr/public/criminal/239583.pdf>
- Hammond, Scott D. (2010). *The Evolution of criminal Antitrust Enforcement over the Last Two Decades*. US Department of Justice, 25.02.2010.
URL: <http://www.justice.gov/atr/public/speeches/255515.htm>
- Harding, Christopher og Julian Joshua (2003). *Regulating Cartels in Europe - A study of Legal Control of Corporate Delinquency*. Oxford: Oxford University Press
- Incardona, Rossella (2007). *The Fight against Hard-core Cartels and the New EU Leniency Notice*. The European Legal Forum .Issue 1/2-2007.
URL: <http://www.simons-law.com/library/pdf/e/686.pdf>
- Johansen, Bjørn Olav (2009). Forelesningsnotat Universitet i Bergen: ECON 160. Forelesning nr. 18: *Prissamarbeid*.

Johansen, Knut Eggum (2005). *Norsk konkurransepolitikk. Hvor var vi, hvor er vi – og hvor går vi?* Kristofer Lehmkuhl Forelesning 2005, Norges Handelshøyskole, Bergen, 26.09.2005.
URL: http://www.nhh.no/Admin/Public/DWSDownload.aspx?File=%2FFiles%2FFiler%2F0m+NHH%2Flehmkuhlforelesning%2FLehmkuhl_2005.pdf

Kingma, Jeroen (2007). *Empty Claims for Amnesty*. Aenorm. Issue 55 (April 2007).
URL: <http://www.aenorm.eu/artikelen/55-kingma.pdf>

Kolstad, Olav (2005). *Konkurranseloven som virkemiddel til å fremme «forbrukernes interesser»*. Juss: Tidsskrift for Rettsvitenskap. 2005. Nr 01-02.
URL: <http://www.idunn.no/servlets/content?marketplaceId=2000&languageId=1&contentItemId=1452002&pageName=printVersion&siteNodeId=1452134&skipDecorating=true>

Kolstad, Olav, Anders Ryssdal, Hans Petter Graver og Erling Hjelmeng (2006). *Norsk konkurranserett – bind II; Prosess og sanksjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.

Konkurransetilsynet (1/2001). *Sanksjonering – Er det verdt prisen?* Om sanksjonering under konkurranse-loven. Skrifter fra Konkurransetilsynet, Oslo, 25.03.2001.
URL: http://www.konkurransetilsynet.no/iKnowBase/Content/395648/01_01_SANKSJONSRAPPORT.PDF

Konkurranseloven. Lov av 5. mars 2004, nr 12 om konkurranse mellom foretak og kontroll med foretakssammenslutninger. (krll.)
URL: <http://www.lovdatabank.no/all/nl-20040305-012.html>

Konkurransetilsynet (2008). Årsmelding. Bergen
URL: http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1903/ImageVaultHandler.aspx
[X](#)

Konkurransetilsynet (2009); Høringsuttalelse: *Forslag til lovendring for å styrke håndhevelsen av konkurranse-loven*. Bergen, 23.02.2009.
URL: http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1822/ImageVaultHandler.aspx
[X](#)

Konkurransetilsynet (2011). *Vedtak V2011-11 - IcopalTak AS - Floysand Tak AS - konkurranse-loven § 29 jf. § 10 — vedtak om ileggelse av overtredelsesgebyr*. 30.06.2011
URL: http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVaultFiles/id_5065/cf_5/V2011-11_-_offentlig_versjon-.PDF

Konkurrenslag (2008:579). *Den svenske konkurranse-loven*.
URL: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20080579.HTM>

Konkurrensverket (2010). Årsmelding. Stockholm.
URL: http://www.kkv.se/upload/Filer/ENG/Publications/annual_report_2010.pdf

Lekas, H. (hanna.lekas@kkv.se), 7. november 2011. *Statistikk over lempning*. E-post til M. Ramsdal (mse066@student.uib.no).

Lekas, H. (hanna.lekas@kkv.se), 9. november 2011. *Statistikk over lempning*. E-post til M. Ramsdal (mse066@student.uib.no).

London Economics (2011). *The Nature and Impact of Hardcore Cartels*. A report to the Danish Competition Authority. Januar 2011.
 URL: <http://www.konkurrencestyrelsen.dk/service-menu/presserum/presse-2011/london-economics-karteller-skruer-priserne-voldsomt-op/rapport-the-nature-and-impact-of-hardcore-cartels>

Marvao, Catarina (2010). *The EU Leniency Programme and the Factors Affecting Fine Reductions*. Department of Economics, Trinity College Dublin, June 3, 2010
 URL: <http://www.wbiconpro.com/19-Catarina-Ireland.pdf>

Massey, Patrick (2006). *Criminalization and leniency: will the combination favourably affect cartel stability? Criminalization of Competition Law Enforcement Economic and Legal Implications for the EU Member States*. Edited by: Katalin J. Cseres, Maarten Pieter Schinkel, Floris O.W. Vogelaar. UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Motchenkova, Evgenia og Daniel Leiliefeld (2010). *Adverse effekts of corporate leniency programs in view of industry asymetry*. Journal of Applied Economic Sciences. Volume V/ Issue 2(12)/ 2010.
 URL: http://www.jaes.reprograph.ro/articles/summer2010/MotchenkovaE_LeliefeldD.pdf

Motta, Massimo og Michele Polo (1999). *Leniency Programs and Cartel Prosecution*. EUI Working Paper ECO No.99/23, 07.06.1999.
 URL: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/708/ECO99-23.pdf?sequence=1>

Motta, Massimo og Michele Polo (2003). *Leniency Programs and Cartel Prosecution*.
 URL: <http://www.icrea.cat/Web/GetFile.aspx/Download?idFile=FZ3bGLNrRMA%3D>

Motta, Massimo (2004). *Competition Policy – Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.

NHH, AFF og SNF (2011). *NHH Bulletin*. Nr. 03-2011.
 URL: http://www.nhh.no/Admin/Public/Download.aspx?file=Files%2fFiler%2fNHH+Bulletin%2fNHH+Bulletin+3_2011.pdf

NHO (2008). *Håndbok Konkurranseloven*. 2. utgave. Oslo: Næringslivets Hovedorganisasjon.
 URL: <http://www.nho.no/getfile.php/bilder/RootNY/Kompetanse/Konkurranseloven%20handbok%20rev%202008.pdf>

Claes Norgren (2007). *Leniency and criminalisation*.
 URL: http://www.kkv.se/upload/Filer/Press/Tal-artiklar/tal_cn_070608.pdf

OECD (2002). *Hard Core Cartels – Harm and Effective Sanctions*. Policy Brief. 05.2002.
 URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/30/10/2754996.pdf>

Osborne, D.K (1976). *Cartel problems*. American Economic Review, Vol. 66(5), pp. 835-844.

Regeringskansliet (2008). *Viktigare lagar & förordningar*. Inför årsskiftet 2008/2009, Västerås, 12.2008.
 URL: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/11/76/22/d4eebe7f.pdf>

- Sandhu, Jatinder S.(2007). *The European Commission's Leniency Policy: A Success?* European Competition Law Review .Volume 28: Issue 3 – March 2007
URL: http://www.gibsondunn.com/fstore/pubs/Sandhu_Offprint2.pdf
- Spagnolo, Giancarlo (2000). *Optimal Leniency Programs*.
URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=235092
- Spagnolo, Giancarlo (2005). *Leniency and Whistleblowers in Antitrust*.
URL: <http://www.cepr.org/meets/wkcn/6/6641/papers/spagnolo.pdf>
- Spratling, Gary R. (1997). *"The Trend Towards Higher Corporate Fines: It's A Whole New Ball Game"*.
URL: <http://www.justice.gov/atr/public/speeches/4011.htm>
- Sunnevåg, Kjell (2010a). Forelesningsnotat Universitet i Bergen: ECON 365. Forelesning nr.15 (30.03.2010): *Karteller og konkurransebegrensende avtaler*.
- Sunnevåg, Kjell (2010b). Forelesningsnotat Universitet i Bergen: ECON 365. Forelesning nr.16 (10.04.2010): *Prissamarbeid*.
- Svensson, Anna Fernqvist (2008). *Ny konkurrenslag*. Hellströms Advokatbyrå KB.
URL: http://www.hellstromlaw.com/pdf/ny_konkurrenslag.pdf
- Søreide, Tina (2011). *Avdekke eller avskrekke?* Dagens Næringsliv 05.02.2011.
URL: <http://www.cmi.no/publications/publication/?3939=avdekke-eller-avskrekke>
- Vennstrøm, Johanna (2010). *Leniency in the Nordic Countries*. Reprinted from European Competition Law Review.
URL: http://www.lw.com/upload/pubContent/_pdf/pub2907_1.pdf
- Wils, Wouter (2006). *Leniency in Antitrust Enforcement: Theory and Practice*.
URL: <http://ssrn.com/abstract=939399>

Internett:

Aftenposten:

s. 83, 84:

<http://www.aftenposten.no/okonomi/Brt-konkurranseloven---slipper-millionbot-5012803.html>

Anskaffelser.no:

s. 83, 84:

<http://www.anskaffelser.no/nyheter/2011/07/ulovlig-anbudssamarbeid>

Bergens Tidende:

s. 22, 71:

<http://www.bt.no/na24/article342942.ece>

Birds & Birds:

(www.tobirds.com)

s. 75:

http://www.twobirds.com/English/News/Articles/Pages/First_Swedish_leniency_fee_order_case_decided.aspx

Cartel damage claims:

s. 51:

<http://www.carteldamageclaims.com/Leniency%20Plus+.shtml>

Department of Justice:

(www.justice.gov)

s.43 nummer 1:

<http://www.justice.gov/atr/about/mission.html>

s. 76, 79 nummer 2:

<http://www.justice.gov/atr/public/4523d.htm>

s. 77, 79 nummer3:

<http://www.justice.gov/opa/pr/1999/May/196at.htm>

s.79 nummer 4:

www.justice.gov/atr/public/criminal/sherman10.html

s.80 nummer 5:

http://www.justice.gov/atr/public/press_releases/1999/2450.htm

Fornyings- og administrasjonsdepartementet:

(www.regjeringen.no)

s. 3 St.meld. nr. 15 (2004-2005) Om konkurransepolitikken:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/stmeld/20042005/stmeld-nr-15-2004-2005-/2.html?id=406203>

s.3 nummer 1:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/konkurransepolitikk.html?id=1363>

s. 3 nummer 2:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/stmeld/20042005/stmeld-nr-15-2004-2005-/7.html?id=406239>

s. 7, 9 nummer 3:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/nouer/2003/nou-2003-12/8/3.html?id=370193>

s. 8 nummer 4:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/nouer/2003/nou-2003-12/5/2.html?id=370108>

s.8 nummer 5:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/nouer/2003/nou-2003-12/7/2/2.html?id=370159>

Epn.dk:

s.10:

<http://epn.dk/samfund/article2325672.ece>

Europa:

(<http://europa.eu>)

s.52 nummer 1:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/356&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

s. 67 nummer 2:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/02/23&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

s. 67 nummer 3:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/470&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

s.80, 81nummer 4:

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/80&format=HTML&aged=0&language=EN>

Europakommisjonen:

(<http://ec.europa.eu>)

s. 48 nummer 1:

http://ec.europa.eu/competition/cartels/overview/index_en.html

s. 48 nummer 2:

<http://ec.europa.eu/competition/cartels/leniency/leniency.html>

s. 52 nummer 3:

http://ec.europa.eu/competition/ecn/index_en.html

s. 52 nummer 4:

http://ec.europa.eu/competition/ecn/more_details.html

s.68, 69 nummer 5:

<http://ec.europa.eu/competition/cartels/statistics/statistics.pdf>

Europakommisjonen:

(<http://eur-lex.europa.eu>)

s. 49, 50 nummer 1:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:210:0002:0005:EN:PDF>

s. 50, 51 nummer 2:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:298:0017:0022:EN:PDF>

Europalov.no:

s. 22, 23:

<http://europolov.no/politikkdokument/erstatningssoksmaal-ved-overtredelse-av-eus-kartell-og-monopolregler/id-1103>

Europaveien:

(www.europaveien.no)

s. 48:

http://www.europaveien.no/index.php?option=com_content&task=view&id=121&Itemid=181

European lawyer:

s. 60:

http://www.europeanlawyer.co.uk/referencebooks_4_94.html

Konkurransetilsynet:

(www.kt.no)

s. 4, 5 nummer 1:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Konkurranseregler/Konkurranseloven/>

s. 4, 13, 14, 15 nummer 2:

http://www.konkurransetilsynet.no/Global/Faktaark/%C2%A710_ULOV_LIG_SAMARBEID.pdf

s. 6 nummer 3:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Konkurranseregler/EOS-regler/>

s. 6 nummer 4:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Konkurranseregler/Nordisk-samarbeid/>

s. 10 nummer 5:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/2009/Samfunnseffektar/Effektiv-handheving/>

s. 11 nummer 6:

http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1822/ImageVaultHandler.aspx

s.22, 23 nummer 7:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Publikasjoner/Artikler-og-innlegg/Private-soksmal-for-sunnere-konkurranse/>

s. 54 nummer 8:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Aktuelt/Nyheter/Den-forste-som-varslar-gar-fri/>

s. 54, 55 nummer 9:

http://www.konkurransetilsynet.no/iKnowBase/Content/429251/080306_UTTAELSE_ANMELDELSE_LEMPNING.PDF

s. 55, 56 nummer 10:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Publikasjoner/Artikler-og-innlegg/Amnesti-for-avsloring-av-karteller/>

s. 55 nummer 11:

http://www.konkurransetilsynet.no/iKnowBase/Content/425763/FOLDER_LEMPNING.PDF

s.56, 57, 67, 73 nummer 12:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Publikasjoner/Artikler-og-innlegg/-Nar-tale-blir-gull-og-taushet-koster/>

s. 65 nummer 13:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Aktuelt/Nyheter/--Harde-straffer-virker-avskrekkende/>

s. 73, 74 nummer 14:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/2010/Samfunnseffektar/Effektiv-handheving/>

s. 73 nummer 15:

<http://www.konkurransetilsynet.no/nn/Publikasjoner/Artikler-og-innlegg/Vennskap-og-kartell/>

s. 74 nummer 16:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/2010/om-konkurransetilsynet/viktige-saker/?hl=lempning>

s. 81, 82 nummer 17:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Aktuelt/Nyheter/Over-seks-milliarder-i-boter-til-internasjonalt-kartell/>

s. 83, 85 nummer 18:

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Aktuelt/Nyheter/Taktekkerfirma-varslet-om-lovbrudd--slipper-milliongebyr/>

Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen:

(www.kfst.dk)

s. 60, 61:

http://www.kfst.dk/fileadmin/webmasterfiles/konkurrence/Straflempelse/Guidelines_leniency.pdf

Konkurrensverket:

(www.kkv.se)

s.6 nummer 1:

http://www.kkv.se/t/Page_3938.aspx

s. 59, 60 nummer 2:

http://www.kkv.se/t/Page_913.aspx

Lederkilden.no:

s. 11:

<http://www.lederkilden.no/oppslag/ordliste/kartell>

Lindamark Welinder-Advokatfirma:

(www.lwadvokat.se)

s.6:

<http://www.lwadvokat.se/page/81/art/65/akt/8/lang/se/html/ny-konkurrenslag.html>

NANOQ

(www.dk.nanoq.gl/)

s.8:

http://dk.nanoq.gl/Emner/Landsstyre/Departementer/Departement_for_erhverv/Styrelsen%20for%20Raad%20og%20Naevn/Konkurrencetilsynet.aspx

Seeto.no:

s.15:

www.seeto.no/gem/servlet/getGemObject?id=10510

Sveriges advokatsamfund:

(www.advokatsamfundet.se)

s. 7:

<http://www.advokatsamfundet.se/Nyhetsarkiv/2008/juni/Riksdagen-beslutade-om-ny-konkurrenslag/>

Appendiks

Appendiks A: Lovverk

Norge:

Konkurranseloven av 5. mars 2004:

§ 1. Lovens formål

Lovens formål er å fremme konkurranse for derigjennom å bidra til effektiv bruk av samfunnets ressurser.

Ved anvendelse av denne lov skal det tas særlig hensyn til forbrukernes interesser.

§ 8, 1 ledd: Konkurransemyndighetenes organisasjon

Konkurransemyndighetene er Kongen, departementet og Konkurransetilsynet.

§ 10. Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak

Enhver avtale mellom foretak, enhver beslutning truffet av sammenslutninger av foretak og enhver form for samordnet opptreden som har til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen, er forbudt, særlig slike som består i

- a) å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår,
- b) å begrense eller kontrollere produksjon, avsetning, teknisk utvikling eller investeringer,
- c) å dele opp markeder eller forsyningskilder,
- d) å anvende overfor handelspartnere ulike vilkår for likeverdige ytelser og derved stille dem ugunstigere i konkurransen,
- e) å gjøre inngåelsen av kontrakter avhengig av at medkontrahentene godtar tilleggstyelser som etter sin art eller etter vanlig forretningspraksis ikke har noen sammenheng med kontraktsgjenstanden.

Avtaler eller beslutninger som er forbudt i henhold til denne bestemmelse, skal ikke ha noen rettsvirkning.

Bestemmelsen i første ledd får ikke anvendelse på avtaler mellom foretak, beslutninger truffet av sammenslutninger av foretak og samordnet opptreden, som bidrar til å bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling, samtidig som de sikrer forbrukerne en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd, og uten

- a) å pålegge vedkommende foretak restriksjoner som ikke er absolutt nødvendige for å nå disse mål, eller
- b) å gi disse foretak mulighet til å utelukke konkurranse for en vesentlig del av de varer det gjelder.

Kongen kan ved forskrift fastsette regler for hva som skal gå inn under tredje ledd (gruppefritak). Konkurransetilsynet kan bestemme at et gruppefritak ikke skal være

anvendelig overfor bestemte foretak i den utstrekning avtaler, beslutninger og samordnet opptreden har virkninger som ikke er forenlige med tredje ledd.

§ 29. Overtredelsesgebyr

Et foretak eller en sammenslutning av foretak kan ilegges overtredelsesgebyr dersom foretaket eller sammenslutningen av foretak eller noen som handler på deres vegne, forsettlig eller uaktsomt

- a) overtrer §§ 10, 11, 18 første ledd eller 19 første ledd,
- b) overtrer vedtak etter §§ 12, 16, 19 tredje ledd eller 23,
- c) unnlater å etterkomme pålegg etter § 24 eller § 25,
- d) gir uriktige eller ufullstendige opplysninger til konkurransemyndighetene,
- e) bryter forsegling foretatt i medhold av § 25,
- f) overtrer forskrift i medhold av § 14 eller § 23, eller
- g) medvirker til overtredelser av bokstav a til f.

Gebyr kommer ikke til anvendelse ved overtredelse av pålegg etter § 18 tredje ledd.

Konkurransetilsynet vedtar overtredelsesgebyr. Ved fastsettelse av gebyrets størrelse, skal det særlig legges vekt på foretakets omsetning, overtredelsens grovhet og varighet, samt lempning etter § 31.

Vedtak om overtredelsesgebyr kan ikke påklages. Overtredelsesgebyret forfaller til betaling to måneder etter at vedtaket er fattet. Vedtak om overtredelsesgebyr er tvangsgrunnlag for utlegg. Dersom foretaket går til søksmål mot staten for å prøve vedtaket, suspenderes tvangskraften. Retten kan prøve alle sider av saken. Tvisteloven gjelder så langt den passer.

Adgangen til å ilegge gebyr foreldes etter 10 år ved overtredelse av § 10 eller § 11 i denne loven. Andre overtredelser foreldes etter 5 år. Fristen avbrytes ved at Konkurransetilsynet tar skritt til sikring av bevis etter lovens § 25 eller meddeler et foretak at det er mistenkt for overtredelse av loven eller et vedtak truffet i medhold av loven.

Kongen kan ved forskrift gi nærmere regler om utmåling av overtredelsesgebyr.

§ 30. Straff

Med bøter eller fengsel inntil 3 år straffes den som forsettlig eller grovt uaktsomt

- a) overtrer §§ 10, 18 første ledd eller 19 første ledd,
- b) overtrer vedtak etter §§ 12, 16 eller 19 tredje ledd,
- c) unnlater å etterkomme pålegg etter § 24 eller § 25,
- d) gir uriktige eller ufullstendige opplysninger til konkurransemyndighetene,
- e) bryter forsegling foretatt i medhold av § 25, eller
- f) overtrer forskrift i medhold av § 14.

Er en overtredelse av § 10 utført under særdeles skjerpene omstendigheter, kan fengsel inntil 6 år anvendes. Ved avgjørelse av om særdeles skjerpene omstendigheter foreligger, skal det legges vekt på om overtredelsen har vært søkt holdt skjult, om den har voldt betydelig økonomisk skade, om den har gitt betydelig økonomisk fordel og grovheten av overtredelsen for øvrig.

Medvirkning til overtredelse som nevnt i første og annet ledd straffes på samme måte.

§ 31. Lempning

Ved utmålingen av gebyr etter § 29 eller bøter til foretak etter § 30 for overtredelse av § 10, skal det tas i betraktning om foretaket har bistått konkurransemyndighetene med oppklaringen av egen eller andres overtredelse.

Kongen kan ved forskrift gi nærmere regler om lempning ved utmåling av gebyr.

Sverige:

Konkurrenslag (2008:579):

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Denna lag har till ändamål att undanröja och motverka hinder för en effektiv konkurrens i fråga om produktion av och handel med varor, tjänster och andra nyttigheter.

2 kap. Förbjudna konkurrensbegränsningar

Konkurrensbegränsande samarbete mellan företag

1 § Sådana avtal mellan företag som har till syfte eller resultat att hindra, begränsa eller snedvrیدا konkurrensen på marknaden på ett märkbart sätt är förbjudna, om inte annat följer av denna lag.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,
2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,
3. marknader eller inköpskällor delas upp,
4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller
5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

3 kap. Åtgärder mot konkurrensbegränsningar

Konkurrensskadeavgift

5 § Stockholms tingsrätt får på talan av Konkurrensverket besluta att ett företag ska betala en särskild avgift (konkurrensskadeavgift), om företaget eller någon som handlar på dess vägnar uppsåtligen eller av oaktsamhet har överträtt förbuden i 2 kap. 1 eller 7 § eller i artikel 101 eller 102 i EUF-fördraget.

Avgiften tillfaller staten.

Eftergift och nedsättning av konkurrensskadeavgift

12 § Konkurrensskadeavgift får efterges för ett företag som har överträtt förbudet i 2 kap. 1 § eller i artikel 101 i EUF-fördraget, om företaget är det första att anmäla överträdelsen till Konkurrensverket och anmälan innehåller sådana uppgifter att verket först genom dessa har tillräckligt underlag för att ingripa mot överträdelsen.

När Konkurrensverket redan har tillräckligt underlag för att ingripa mot överträdelsen och ingen förklaring enligt 15 § har meddelats, får konkurrensskadeavgift efterges för ett företag som överträtt nämnda förbud om

1. företaget är först med att lämna sådana uppgifter som leder till att det kan klarläggas att överträdelsen förekommit, eller
2. företaget på annat sätt i högst väsentlig mån har underlättat utredningen av överträdelsen.

Konkurrensskadeavgift får dock inte efterges för ett företag som har tvingat ett annat företag att delta i överträdelsen. Lag (2010:642).

13 § Konkurrensskadeavgift får fastställas till ett lägre belopp än vad som bort ske med tillämpning av 8–11 §§ för ett företag som har överträtt förbudet i 2 kap. 1 § eller i artikel 101 i EUF-fördraget, om företaget till Konkurrensverket lämnar uppgifter som i väsentlig mån underlättar utredningen av överträdelsen.

Vid bedömning av nedsättningens storlek ska det beaktas om något annat företag redan lämnat sådana uppgifter som i väsentlig mån underlättat utredningen. Lag (2010:642).

14 § För att komma i fråga för eftergift enligt 12 § eller nedsättning enligt 13 § ska företaget utöver vad som anges där

1. lämna Konkurrensverket all den information och bevisning om överträdelsen som det har eller får tillgång till,
2. aktivt samarbeta med Konkurrensverket under utredningen av överträdelsen,
3. inte förstöra bevis eller på något annat sätt försvåra framtida eller pågående utredning av överträdelsen, och
4. när anmälan görs eller uppgifter lämnas ha upphört eller snarast därefter upphöra med sitt deltagande i överträdelsen.

15 § På ansökan av ett företag som anmäler en överträdelse av förbudet i 2 kap. 1 § eller i artikel 101 i EUF-fördraget ska Konkurrensverket i ett beslut förklara om förutsättningarna för eftergift enligt 12 § första stycket är uppfyllda. Ett sådant beslut är bindande för verket samt för Stockholms tingsrätt och Marknadsdomstolen. Lag (2010:642).

Danmark:

Konkurrenceloven af 21. august 2007 - Bekendtgørelse af konkurrenceloven (gældende)

Kapitel 1. Lovens formål og anvendelsesområde:

§ 1. Loven har til formål at fremme en effektiv samfundsmæssig ressourceanvendelse gennem virksom konkurrence til gavn for virksomheder og forbrugere.

Kapitel 2. Forbud mod visse konkurrencebegrænsende aftaler:

§ 6. Det er forbudt for virksomheder m.v. at indgå aftaler, der direkte eller indirekte har til formål eller til følge at begrænse konkurrencen.

Stk. 2. Aftaler efter stk. 1 kan f.eks. bestå i

- 1) at fastsætte købs- eller salgspriser eller andre forretningsbetingelser,
- 2) at begrænse eller kontrollere produktion, afsætning, teknisk udvikling eller investeringer,
- 3) at opdele markeder eller forsyningskilder,
- 4) at anvende ulige vilkår for ydelser af samme værdi over for handelspartnere, som derved stilles ringere i konkurrencen,

- 5) at stille som vilkår for indgåelse af en aftale, at medkontrahenten godkender tillægsydelser, som efter deres natur eller ifølge handelssædvane ikke har forbindelse med aftalens genstand,
- 6) at to eller flere virksomheder samordner deres konkurrencemæssige adfærd gennem oprettelsen af et joint venture, eller
- 7) at fastsætte bindende videresalgspriser eller på anden måde søge at få en eller flere handelspartnere til ikke at fravige vejledende salgspriser.

Kapitel 8. Bestemmelser om straf og straflempelse

§ 23 a, 1 ledd. Den, der handler i strid med § 6 eller EF-traktatens artikel 81, stk. 1, ved at indgå en kartelaftale, opnår efter ansøgning tiltalefrafald for den bøde, vedkommende ellers ville være blevet pålagt for sin deltagelse i kartellet, hvis ansøgeren som den første henvender sig til myndighederne og fremlægger oplysninger om et kartel, som myndighederne ikke var i besiddelse af på ansøgningstidspunktet, og som,

- 1) inden myndighederne har foretaget en kontrolundersøgelse eller ransagning vedrørende det pågældende forhold, giver myndighederne konkret anledning til at iværksætte en kontrolundersøgelse eller en ransagning eller indgive politianmeldelse vedrørende det pågældende forhold eller,
- 2) efter at myndighederne har foretaget en kontrolundersøgelse eller ransagning vedrørende det pågældende forhold, sætter myndighederne i stand til at konstatere en overtrædelse i form af et kartel.

USA:

Sherman Act:

§ 1 Trusts, etc., in restraint of trade illegal; penalty

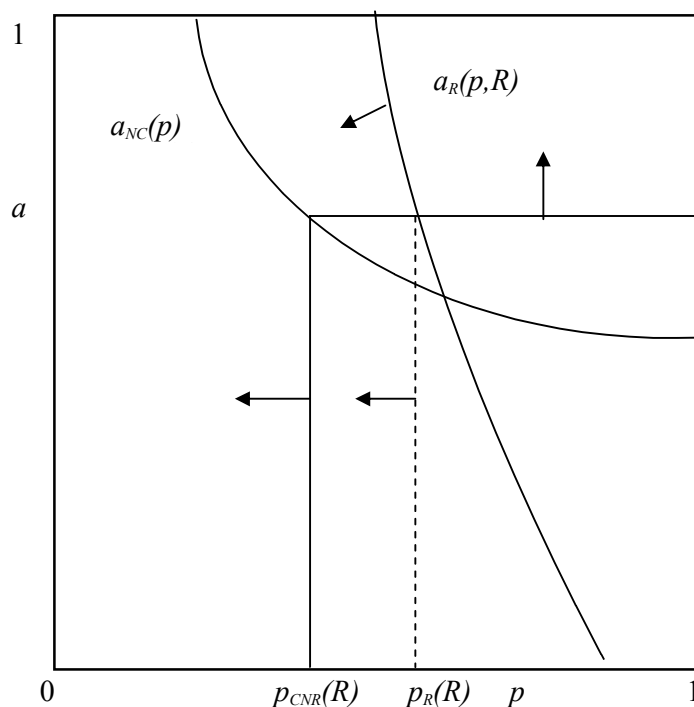
Every contract, combination in the form of trust or otherwise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce among the several States, or with foreign nations, is declared to be illegal. Every person who shall make any contract or engage in any combination or conspiracy hereby declared to be illegal shall be deemed guilty of a felony, and, on conviction thereof, shall be punished by fine not exceeding \$100,000,000 if a corporation, or, if any other person, \$1,000,000, or by imprisonment not exceeding 10 years, or by both said punishments, in the discretion of the court.

Antitrust Criminal Penalty Forbedringer og Reform Act of 2004:

Sec. 213. Limitation om recovery.

(a) IN GENERAL—

Subject to subsection (d), in any civil action alleging a violation of section 1 or 3 of the Sherman Act, or alleging a violation of any similar State law, based on conduct covered by a currently effective antitrust leniency agreement, the amount of damages recovered by or on behalf of a claimant from an antitrust leniency applicant who satisfies the requirements of subsection (b), together with the amounts so recovered from cooperating individuals who satisfy such requirements, shall not exceed that portion of the actual damages sustained by such claimant which is attributable to the commerce done by the applicant in the goods or services affected by the violation.

Appendiks B: Modellen til Motta og Polo (2003)
(I) Forskjellige delspillperfekte likevekter

Figur B: Forskjellige delspillperfekte likevekter

Den første begrensningen (ingen avvik i markedsstrategi) tilsvarer $a_{NC}(p)$ kurven mens den andre begrensningen (ingen avvik i avsløring) gir $a_R(p, R)$ kurve. Når R er nær full bot F , er $a_R(p, R)$ kurven alltid over $a_{NC}(p)$ kurve for a og p i $[0,1]$. Ingen avsløringsbegrensninger er bindende: siden avsløring når overvåking starter innebærer nedbryting av kartellet og bot R , når R er nær F , er det ingen insentiv til å avsløre. Når R blir liten, $a_R(p, R)$ kurve på enkelte punkt blir lavere enn $a_{NC}(p)$ kurve for noen a og p i $[0,1]$, noe som betyr at initiativene til å avsløre øker når p er tilstrekkelig høy. Det viser seg at for gitte parametere (F, R, a, p) CNR likevekt eksisterer dersom $a < \min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$.

(II) Videre er det nødvendig å identifisere verdiene av p hvor kurven $a_{CR}(R)$ krysser kurvene $a_{NC}(p)$ og $a_R(p, R)$. Ved å sette $a_{CR}(R) = a_{NC}(p)$ og løse for p , får vi $p = p_{CNR}(R)$. Verdien for $p_{CNR}(R)$ har vi regnet i ligning 4.18). Videre ved å sette $a_{CR}(R) = a_R(p)$ og løse for p , får vi:

$$p_R(R) = \frac{(1 + \delta)(\Pi_M - \Pi_N + R)(\Pi_M - \Pi_N + R(1 - \delta))}{\delta(\Pi_M - \Pi_N + F)[\Pi_M - \Pi_N + R(1 - \delta^2) - \delta^2(1 - \delta)(\Pi_D - \Pi_N)]} \quad (\text{B.1})$$

Fra ligningen 4.18) og (B.1) ser vi at både $p_{CNR}(R)$ og $p_R(R)$ varierer med R . Ved å sammenligne de to sannsynlighetene får vi at $p_{CNR}(R) < p_R(R)$ når $R < \delta(\Pi_D - \Pi_N)$ og omvendt $p_{CNR}(R) > p_R(R)$ når $R > \delta(\Pi_D - \Pi_N)$.

Hvordan kurvene skifter seg i forhold til forandring i R er vist med pilene i figur B. Når R gradvis blir mindre og mindre enn F , flytter $a_R(p, R)$ kurven nedover og til venstre mens $a_{CR}(R)$ øker, både $p_{CNR}(R)$ og $p_R(R)$ minsker.

Vi kan videre karakterisere delspillperfekt likevekten i (a, p) området for fire forskjellige verdier av R :

1) $R \gg F$: når R er nær F , er både $p_{CNR}(R)$ og $p_R(R)$ er større enn 1. Ved å erstatte F for R i ligningene 4.18) og (B.1) får vi:

$$p_{CNR}(R \gg F) > \frac{1 + \delta}{\delta} \quad (B.2)$$

Siden diskonteringsfaktor δ ligger mellom 0 og 1 fører det til at $p_{CNR}(R) > 1$.

$$p_R(R \gg F) = \frac{(1 + \delta)(\Pi_M - \Pi_N + F(1 - \delta))}{\delta[\Pi_M - \Pi_N + F(1 - \delta^2) - \delta^2(1 - \delta)(\Pi_D - \Pi_N)]} \quad (B.3)$$

Vi ser at $p_R(R \gg F) > 1$ når $(1 + \delta)(\Pi_M - \Pi_N + F(1 - \delta)) > \delta[\Pi_M - \Pi_N + F(1 - \delta^2) - \delta^2(1 - \delta)(\Pi_D - \Pi_N)]$, som stemmer når vi setter tall i ligningen.

Når R nærmer seg F , har bedriftene ingen insentiver til å avsløre informasjon til konkurransetilsynet. Dette betyr at CNR likevekt er Pareto dominant. Det vil si at CNR er Pareto dominant delspillperfekt likevekt hvis $a < \min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$. I motsetning til det hvis $a > \min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$ den unike delspillperfekte likevekten er NC.

2) $R < F$: Når R er lavere enn F slik at $p_{CNR}(R) > 1 > p_R(R)$. Siden p ligger mellom 0 og 1, betyr det at hver verdi av p som er mindre enn 1, $p < p_{CNR}(R)$, fører til at $V_{CNR} > V_{CR}$. Hvis det er valg mellom de to likevektene, velger bedriftene CNR Pareto dominant likevekt. Pareto dominant delspillperfekt likevekt er CR over $a_R(p, R)$ og under $a_{CR}(R)$ og Pareto dominant delspillperfekt likevekt er CNR hvis $a < \{\min a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$. Den unike delspillperfekt likevekt er NC ellers.

3) Når R er slik at $1 > p_{CNR}(R) > p_R(R)$, Pareto dominant likevekt er CR for $p \in [p_R(R), p_{CNR}(R)]$ og $a \in [a_R(p, R), a_{CR}(R)]$; og for $p \in [p_{CNR}(R), 1]$ og $a \in [0, a_{CR}(R)]$ CNR likevekt er Pareto optimal for $p \in [0, p_{CNR}(R)]$ og under punktet $\min\{a_{NC}(p), a_R(p, R)\}$. Den unike delspillperfekt likevekt er NC ellers.

4) For $0 < R < \delta(\Pi_D - \Pi_N)$ har vi at $1 > p_R(R) > p_{CNR}(R)$. Pareto dominant likevekt er CR for $p \in [p_{CNR}(R), 1]$ og $a \in [0, a_{CR}(R)]$. For $p \in [0, p_{CNR}(R)]$ og $a < a_{NC}(p)$ er CNR Pareto dominant likevekt. Den unike delspillperfekte likevekten NC i alle andre tilfellene.

Vedlegg 1: Personlig kommunikasjon

Ole Bækgaard, ansatt i KFST

Dato: Tue, 18 Oct 2011 08:09:02 +0000 [18-10-2011 10:09:02 CET]
Fra: Ole Bækgaard (KFST) <BG@kfst.dk>
Til: 'mse066@student.uib.no' <mse066@student.uib.no>
Cc: Peter Langkjær (KFST) <pl@kfst.dk>
Emne: Lempning

Hej Maria,

Desværre kan vi ikke rigtigt hjælpe dig. Vores leniency system er relativt nyt, og der er endnu ikke brugbare erfaringer fra sager, der er afsluttede, og hvor lempning har været aktuelt. Af samme grund foreligger der heller ikke noget skriftligt om erfaringerne med systemet.

Med venlig hilsen

Ole Bækgaard
Kartelchef/Chief of Cartel Investigations
Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen/
Danish Competition and Consumer Authority
Direkte +45 4171 5240
E-mail bg@kfst.dk

E-post til Hanna Lekas (07.11.2011)

Dato: Mon, 7 Nov 2011 15:26:15 +0100 [07-11-2011 15:26:15 CET]
Fra: Hanna Lekås <Hanna.Lekas@kkv.se>
Til: Maria Ramsdal <mse066@student.uib.no>, eftergiftskontoret <eftergift_kkv@kkv.se>
Emne: SV: statistikk over lempning

Hej Maria!

Konkurrensverket redovisar inte någon statistik på hur många eftergiftsansökningar vi tar emot eller hur många förklaringar (beslut om att företaget uppfyller kraven för att få eftergift) vi meddelar varje år. Konkurrensverket har haft ett eftergiftsprogram (lempningsordning) sedan 2002. Sedan 2008 har vi även möjlighet att bevilja eftergift från näringsförbud. Båda programmen har tillämpats och gett upphov till ärenden hos Konkurrensverket. Du är välkommen att kontakta mig om du vill ha ytterligare information om eftergift.

Med vänlig hälsning
Hanna Lekås, eftergiftssamordnare

E-post til Hanna Lekas (09.11.2011)

Dato: Wed, 9 Nov 2011 14:22:07 +0100 [09-11-2011 14:22:07 CET]
Fra: Hanna Lekås <Hanna.Lekas@kkv.se>
Til: Maria Ramsdal <mse066@student.uib.no>
Emne: SV: statistikk over lempning
Hej igen!

Konkurrensverket fikk informasjon om asfaltkartellen under høsten 2001, det vill säga innan eftergiftsprogrammet formelt hadde trått i kraft. De personer som kom till Konkurrensverket med oppgifterna om kartellen hadde tidligere varit anställda på NCC men hadde därefter gått över till en mindre konkurrent som agerade på en lokal marknad. Det hanterades inte som ett eftergiftsärende hos Konkurrensverket utan som ett tips. Däremot valde Konkurrensverket att inte väcka talan om konkurrensskadeavgift mot det företag som personerna nu jobbade för. Detta företag fick därför eftergift i praktiken. Detta kritiserades framför allt av NCC under domstolsprocessen men domstolarna beviljade inte eftergift åt NCC.

Det är alltså inte egentligen fråga om ett eftergiftsärende, men tipset hadde avgörande betydelse för möjligheten att utreda och från tipsaren fikk Konkurrensverket också del av mycket bevisning, såsom anteckningar från kartellmöten, som vara avgörande för att nå framgång i målet. De personer som tipsade Konkurrensverket hördes också som vittnen i domstol och kunde lämna detaljerad information om hemliga möten och utbyte av prisinformation. Vittnesmålen hadde också en avgörande roll för framgången i målet. Konkurrensverket hadde några år tidigare undersøkt asfaltmarknaden och räknat ut att det troligen fanns en kartell på marknaden men kunde inte agera utan ett tips.

Den totala bötesumman som utdömdes för alla företag var nära en halv miljard kronor, men alla företag överklagade inte till Marknadsdomstolen. Marknadsdomstolen dom har nummer 2009:11 och den hittar du på

<http://www.marknadsdomstolen.se/avgoranden/avgoranden2009/Dom2009-11.pdf>.

En kortare sammanfattning finns på

<http://www.marknadsdomstolen.se/Pressmeddelanden/Pressmeddelande%20asfalten.pdf>.

Jag var den som var ansvarig för asfaltkartellen under domstolsprocesserna och du är välkommen att återkomma till mig om du har fler frågor.

Med vänlig hälsning
Hanna Lekås